

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

СЕРБІНА НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.7/347.254

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНОГО
ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЖИТЛОВО-
КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Науковий керівник
Кісілюк Едуард Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ’ЄКТІВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА.....	15
1.1. Теоретико-методологічні основи дослідження особливостей кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об’єктів житлово-комунального господарства.....	15
1.2. Генеза законодавства України про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об’єктів житлово-комунального господарства.....	39
1.3. Правове регулювання кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об’єктів житлово-комунального господарства у законодавстві зарубіжних країн.....	67
РОЗДІЛ 2. ОБ’ЄКТИВНІ ТА СУБ’ЄКТИВНІ ОЗНАКИ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ’ЄКТІВ ЖИТЛОВО- КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА.....	89
2.1. Об’єктивні ознаки умисного знищення або пошкодження об’єктів житлово-комунального господарства.....	89
2.2. Суб’єктивні ознаки умисного знищення або пошкодження об’єктів житлово-комунального господарства.....	132
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК ТА ВІДМЕЖУВАННЯ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ’ЄКТІВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ВІД СУМІЖНИХ ЗЛОЧИНІВ.....	164
3.1. Кваліфікуючі ознаки умисного знищення або пошкодження об’єктів житлово-комунального господарства.....	164

3.2. Відмінність умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства від суміжних злочинів.....	179
ВИСНОВКИ.....	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	209
ДОДАТКИ.....	245

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінально-процесуальний кодекс
ЦК	Цивільний кодекс
ЖК	Житловий кодекс
ЖКГ	Житлово-комунальне господарство
ЗУ	Закон України
ВРУ	Верховна Рада України
ВСУ	Верховний Суд України
КМУ	Кабінет Міністрів України
ПВСУ	Пленум Верховного Суду України
ППВСУ	Постанова Пленуму Верховного Суду України
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
гл.	глава
дод.	додаток
р.	рік
розд.	розділ
с.	сторінка
ст.	стаття

ВСТУП

Актуальність теми. Фахові законодавчі новели, прийняті з огляду на потреби правозастосовної практики, стають стрижнем ефективної діяльності уповноважених суб'єктів – у іншому ж випадку є першопричиною термінологічної плутанини, неоднозначного тлумачення, відвертих помилок під час кваліфікації злочинних діянь. 13 січня 2011 року Кримінальний кодекс (далі – КК) України був доповнений ст. 270-1, що регламентує відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Прийнята норма, безумовно, становить як теоретичний, так і практичний інтерес.

Беззаперечним є той факт, що аналізованій поведінці притаманна суспільна небезпека, оскільки останнім часом в Україні почастишали випадки травмування та загибелі громадян, пов'язані з неналежним функціонуванням об'єктів житлово-комунального господарства, зумовленим, своєю чергою, умисним їх знищенням чи пошкодженням. Ідеться про падіння людей у колодязі та оглядові камери, несанкціоновану перебудову систем вентиляції у житлових багатоквартирних будинках, пошкодження та розкрадання ліфтового обладнання тощо. Зокрема, за даними Київської міської ради, лише протягом 2011-2013 рр. було викрадено понад 6 тис. кришок люків оглядових колодязів, результатом чого стали численні випадки заподіяння шкоди життю і здоров'ю людей.

Криміналістів, передусім, цікавлять не лише питання обумовленості прийняття кримінально-правової норми, але і якість законодавчої конструкції, що переважним чином визначатиме ефективність її реалізації на практиці. Варто зауважити, що в судовій і слідчій практиці за такого викладу норми виникають значні труднощі з формулюванням поняття та юридичних ознак умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, з'ясуванням кваліфікуючих ознак розглядуваного злочину. Потребують вирішення й питання щодо відмежування цього складу злочину

від суміжних злочинів – умисного знищення або пошкодження майна, диверсії, терористичного акту тощо.

Недостатня розробленість спірних питань щодо кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у доктрині кримінального права, а також необхідність подальшого вдосконалення кримінального законодавства шляхом внесення конкретних, науково обґрунтованих пропозицій зумовили вибір теми наукового дослідження.

Науково-теоретичною базою дослідження послуговували праці вітчизняних і зарубіжних учених-криміналістів: П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, І. Г. Богатирьова, Н. В. Бойко, Г. М. Борзенкова, В. І. Борисова, П. А. Вороб'я, Л. Д. Гаухмана, В. К. Глистіна, В. В. Голіни, П. С. Дагеля, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, А. М. Дубровіної, М. Д. Дурманова, В. П. Ємельянова, О. О. Жижиленка, М. І. Загородникова, В. І. Зубкової, А. М. Ігнатова, Е. М. Кісілюка, В. А. Клімова, І. Я. Козаченка, М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, В. В. Кузнецова, Н. Ф. Кузнецової, В. П. Лаврова, Є. В. Лащука, С. Я. Лихової, В. А. Ломако, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, В. О. Навроцького, Б. С. Нікіфорова, В. І. Осадчого, М. І. Панова, А. О. Пінаєва, А. А. Піонтковського, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. П. Тихого, А. Н. Трайніна, І. М. Тяжкової, І. Я. Фойницького, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, В. В. Чернея, С. С. Яценка та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження ґрунтується на положеннях Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 № 1209-р; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 рр., затверджених наказом МВС України від 29.07.2010 № 347

(п. 4 дод. 10); Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014-2017 рр. (п.1.2.2). Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол № 15 від 21 червня 2011 р.) та схвалено відділенням кримінально-правових наук НАПрН України (п. 1269 від 2011 року).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає у здійсненні комплексної та системної кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства й формуванні з огляду на це практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення національного законодавства про кримінальну відповідальність, що регламентує відповідальність за вказаний злочин, та усунення окремих помилок, які виникають у судовій та слідчій практиці під час застосування положень ст. 270-1 КК України.

Відповідно до окресленої мети визначено основні **задачі** дослідження:

- з'ясувати умови криміналізації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства;
- здійснити аналіз особливостей історичного розвитку кримінального законодавства про відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства;
- вивчити іноземний досвід щодо кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства;
- дослідити родовий та безпосередній об'єкти умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства і виявити взаємозв'язок між ними;
- охарактеризувати предмет умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства;
- розглянути ознаки об'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, а також визначити момент закінчення цього злочину;

- проаналізувати ознаки, що характеризують суб'єкт і суб'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України;
- дослідити кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства;
- здійснити відмежування досліджуваного злочину від суміжних суспільно небезпечних діянь;
- сформулювати теоретично важливі висновки та викласти практично значущі пропозиції щодо вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають із приводу безпечної експлуатації та функціонування об'єктів житлово-комунального господарства.

Предметом дослідження – кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять положення теорії пізнання і загальної теорії кримінального права. У процесі дослідження застосовано такі методи: юридичний (догматичний) – під час опрацювання законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, з'ясування дійсного змісту ознак, передбачених диспозицією ст. 270-1 КК України, шляхом її тлумачення з використанням різних способів і прийомів (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1); історично-правовий – у ході дослідження етапів розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (підрозділ 1.2); порівняльно-правовий – у порівнянні окремих положень кримінального законодавства зарубіжних країн з положеннями КК України (підрозділ 1.3); логіко-семантичний – упродовж поглибленого вивчення категорійно-понятійного апарату (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); узагальнення – з метою формування на підставі

висловлених у спеціальній літературі позицій і підходів нових законодавчих пропозицій щодо уточнення змісту кримінально-правової заборони умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); діалектичний – для розгляду елементів та ознак складу умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); системно-структурний і функціональний – у процесі дослідження особливостей аналізованого складу злочину, що передбачає з'ясування його змісту і вдосконалення чинного кримінального законодавства (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); статистичний – у перебігу використання статистичних даних, узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (кримінальних справ) про умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); соціологічний – під час проведення анкетування працівників органів внутрішніх справ з питань кримінальної відповідальності за досліджувані злочини (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Науково-теоретичну основу дисертації склали праці вітчизняних та зарубіжних учених, присвячені розгляду та аналізу як загальних проблем кримінального права, адміністративного права, кримінології, криміналістики, кримінального процесу та цивільного права, так і безпосередньо питань кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Нормативною базою дослідження є Конституція України, чинні міжнародні договори, Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, закони України, відомчі нормативно-правові акти, що стосуються питання, підданого дослідженню.

Емпіричною основою дослідження послуговували: 1) статистичні дані МВС України щодо кількості вчинених злочинів, передбачених ст. 270-1 КК України, за 2011-2014 рр.; 2) матеріали 23 кримінальних проваджень (кримінальних справ) за ознаками умисного знищення або пошкодження

об'єктів житлово-комунального господарства за 2011-2014 рр.; 3) результати анкетування 350 працівників органів внутрішніх справ стосовно вивчення питань кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, проведеного упродовж 2013-2014 рр. у м. Києві та дванадцяти областях України (Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Житомирській, Закарпатській, Київській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Черкаській).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим в Україні комплексним кримінально-правовим дослідженням умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Конкретний внесок здобувача в наукове розроблення питань кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства полягає в обґрунтуванні нових теоретичних висновків, уточненні змісту окремих понять, розробленні пропозицій та рекомендацій, які мають важливе значення для науки кримінального права та практики застосування кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Більш конкретно наукову новизну виконаного дослідження відображають такі ключові положення:

вперше:

- доведено, що соціальна обумовленість криміналізації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства ґрунтується на певних чинниках: історичних, кримінологічних, нормативно-правових, міжнародних та соціально-психологічних;

- визначено періоди історичного розвитку вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства;

- констатовано, що вся система кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства,

усталена у європейських країнах, не може бути повною мірою використана в українському законодавстві, за винятком окремих випадків (а саме в контексті формування інституту кримінальних проступків);

– запропоновано вилучити норму про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства з розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України, нині визначену ст. 270-1, та перенести її до розділу VI «Злочини проти власності» Особливої частини КК України, передбачивши відповідальність за такі дії у новій ст. 194-2;

– обґрунтовано необхідність розширення переліку складів злочинів, закріплених у ч. 2 ст. 22 КК України, за рахунок указівки на частини 2 і 3 пропонованої здобувачем ст. 194-2 КК України;

– аргументовано позицію відносно розширення кваліфікуючих ознак пропонованого до розгляду злочину (ст. 194-2 КК України) вказівкою на вчинення його за попередньою змовою групою осіб, а також щодо необхідності врахувати як повторність не лише попереднє вчинення умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, а й злочинів, передбачених статтями 194, 194-1, 347, 347-1, 352, 378, 399, 411 КК України;

– запропоновано нову модель законодавчої конструкції ст. 194-2 КК України, де рекомендовано відмовитися від похідних наслідків умисного знищення або пошкодження об'єкта житлово-комунального господарства, тобто якщо це призвело або могло призвести до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства;

удосконалено:

– наукову класифікацію об'єктів житлово-комунального господарства як предмета досліджуваного злочину;

– трактування в кримінальному праві поняття загальнонебезпечного способу, що визначений як будь-який спосіб знищення або пошкодження

об'єктів житлово-комунального господарства, унаслідок якого виникає небезпека для життя чи здоров'я людей або відбувається заподіяння значної матеріальної шкоди;

– підходи щодо кваліфікації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства за сукупності злочинів та наявності конкуренції кримінально-правових норм;

дістали подальшого розвитку:

– наукові підходи стосовно визначення кола можливих потерпілих від умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Ними можуть бути фізичні чи юридичні особи, держава, інші соціальні утворення, суспільство загалом, що зазнали фізичної або майнової шкоди внаслідок умисного знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства;

– пропозиції щодо необхідності на законодавчому рівні розробити та закріпити у Загальній частині КК України роз'яснення окремих кримінально-правових понять, які часто зустрічаються в різних кримінально-правових нормах Особливої частини КК України, зокрема «знищення» та «пошкодження»;

– твердження, що умисна форма вини в досліджуваному злочині може набувати вигляду прямого та непрямого умислу, а мета й мотиви умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства на кваліфікацію не впливатимуть;

– теоретичні положення щодо відмежування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства від інших видів умисного знищення або пошкодження майна.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції мають прикладний характер і використовуються за різними напрямками діяльності, а саме у:

1) *законотворчій сфері* – для вдосконалення норм, якими передбачено кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів

житлово-комунального господарства (лист до Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 06.07.2015 № 04-18/12-1596);

2) *науково-дослідній роботі* – з метою подальшого розроблення теоретичних і прикладних питань кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 11.03.2015);

3) *практичній діяльності* – для кваліфікації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства та відмежування зазначеного злочину від суміжних злочинів, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна (акт впровадження Головного слідчого управління МВС України від 21.10.2011, акт впровадження УМВС України у Хмельницькій області від 13.03.2015);

4) *навчальному процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право. Загальна частина», «Кримінальне право. Особлива частина», «Теорія кваліфікації злочинів» та «Кваліфікація окремих видів злочинів» (акт впровадження Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 02.03.2015, акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 22.04.2015).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження було оприлюднено на: II науково-теоретичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)» (м. Київ, 16 листопада 2011 р.); загальноакадемічній підсумковій науково-теоретичній конференції до Дня науки «Правові дослідження молоді – майбутнє України» (м. Київ, 18 травня 2012 р.); IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 22 листопада 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Харків, 23–24 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного

вітчизняного та міжнародного права» (м. Київ, 11–12 липня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (м. Львів, 26–27 вересня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Дніпропетровськ, 3–4 жовтня 2014 р.); V міжвузівській науково-теоретичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)» (м. Київ, 21 листопада 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 23–24 січня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 27–28 лютого 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності» (м. Харків, 20–21 березня 2015 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Луцьк, 12–13 травня 2015 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження відображені у сімнадцяти наукових публікаціях, із яких чотири статті видано у вітчизняних наукових фахових виданнях з юридичних наук, одну – в іноземному (Словацька Республіка); дванадцять – це тези наукових доповідей, оприлюднених на конференціях і засіданнях круглих столів.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (333 найменування) і восьми додатків. Загальний обсяг роботи становить 268 сторінок, із них основного тексту – 208 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЖИТЛОВО- КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Теоретико-методологічні основи дослідження особливостей кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Дослідження будь-якого питання потребує аналізу попередніх наукових доробок, які хай навіть певною мірою стосуються розглядуваної проблематики. КК України 2001 року, порівняно з попереднім КК УРСР 1960 року, є якісно новим нормативно-правовим актом як за формою, так і за змістом, адже саме ним закріплено охорону надбань незалежної України, враховано ідеї демократизму, гуманізму та економії кримінальної репресії, втілено вимоги міжнародного права, відбито парадигму нової суспільної філософії тощо [1, с. 52]. Необхідною передумовою дослідження умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є визначення його теоретико-методологічних засад. Теоретичним базисом зазначеного дослідження слід вважати загальнотеоретичні положення науки кримінального права, а також безпосередньо наукові розробки дослідників у сфері кримінальної відповідальності стосовно умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Дотримання належного стану забезпечення ефективної охорони об'єктів житлово-комунального господарства від злочинних посягань є актуальним для України, структура злочинності якої характеризується високим рівнем насильницьких злочинів, серед іншого проти власності та у сфері громадської безпеки. Саме тому на особливу увагу в процесі створення

ефективної правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства заслуговує закон про кримінальну відповідальність. Розділ IX КК України «Злочини проти громадської безпеки» містить низку норм, що гарантують захист саме тих суспільних відносин, які виникають з огляду на забезпечення громадської безпеки, а також безпеки для життя та здоров'я людини, власності. До сфери таких відносин законодавець відніс і діяння, передбачені ст. 270-1 КК України.

Зважаючи на сутність кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства, визначено, що окремі аспекти досліджуваного питання частково підлягали розгляду в контексті наукового аналізу злочинів, передбачених розділом VI «Злочини проти власності» та розділом IX «Злочини у сфері громадської безпеки» Особливої частини КК України. Стосовно конкретних наукових розвідок щодо знищення або пошкодження певного майна чи окремих об'єктів доцільно коротко проаналізувати основні з них.

Оскільки від радянських часів і аж до 2011 року кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства було регульовано кримінально-правовими нормами, що встановлювали відповідальність за знищення або пошкодження державного чи колективного майна, то аналіз досліджень у цій сфері доцільно розпочати з праці Б. С. Волкова «Відповідальність за знищення і пошкодження майна за радянським кримінальним правом», датованої 1961 року [2].

Більш глибоко питання кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства як складової предмета державного чи колективного майна досліджено в дисертації Ю. М. Шангіна «Відповідальність за знищення або пошкодження державного чи колективного майна за радянським кримінальним правом», захист якої відбувся у 1972 році [3]. Робота містить аналіз об'єкта і предмета знищення або пошкодження державного чи колективного майна і висновок,

що об'єктом даного злочину виступає соціалістична власність, а предметом – державне чи колективне майно, наділене фізичною та економічною ознаками. Детально, з урахуванням підходів, висвітлених у літературі юридичного спрямування того часу, розглянуто питання об'єктивної сторони вказаного злочину. Зокрема, охарактеризовано діяння, як таке, що полягає у знищенні або пошкодженні майна. Також автор ініціює жваву дискусію стосовно суспільно небезпечних наслідків наведеного діяння. Науковець також здійснив аналіз суб'єкта і суб'єктивної сторони. Зрештою автор вносить пропозиції щодо віку кримінальної відповідальності за такий злочин, а також доходить висновку, що мотив і мета не є обов'язковими ознаками знищення або пошкодження державного чи колективного майна. Окремі розділи роботи містять характеристику обтяжуючих обставин (кваліфікуючих ознак) вказаного злочину, особливостей відмежування знищення або пошкодження державного чи колективного майна від суміжних злочинів та присвячені питанням покарання за його вчинення. Загалом, означена праця на довгі роки стала підґрунтям для подальшого дослідження питань кримінально-правової охорони державного чи колективного майна загалом та об'єктів житлово-комунального господарства зокрема.

Уже за часів незалежності України науковці повернулися до більш детального дослідження питань знищення або пошкодження майна як предмета злочину чи його окремих аспектів. Так, 2010 року відбувся захист дисертації А. В. Сакун за темою «Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження майна» [4], де здійснено комплексне та системне дослідження кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження майна. Також у праці розкрито й обґрунтовано суспільну небезпечність умисного знищення або пошкодження майна; досліджено історико-правовий та зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за цей злочин; детально розглянуто об'єктивні й суб'єктивні ознаки складу досліджуваного злочину. В межах визначення особливостей кваліфікації умисного знищення або пошкодження майна проаналізовано

кваліфікуючі ознаки цього злочину та відокремлено його від суміжних посягань. Наведено обґрунтовані висновки та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна (зокрема, запропоновано нову редакцію як ст. 194 КК України, так і відповідних положень ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 № 10).

Більше того, ще у 2009 році О. П. Дячкін захищає дисертацію за темою «Кримінально-правова охорона об'єктів електроенергетики та зв'язку» [5], що є комплексним науковим дослідженням питань кримінально-правової охорони сфер життєзабезпечення в частині функціонування об'єктів електроенергетики та зв'язку. Автор з'ясовує історичні витоки і генезис кримінально-правових норм, спрямованих на охорону об'єктів електроенергетики та зв'язку в Україні: здійснює їх кримінально-правовий та порівняльно-правовий аналіз, зіставляючи відповідними нормами кримінального законодавства інших країн; формулює нові концептуальні положення, висновки, пропозиції. Зокрема, дослідник пропонує визнати багатооб'єктність зазначеного злочину, а головним безпосереднім об'єктом вважати безпеку функціонування об'єктів електроенергетики та зв'язку як складову компоненту громадської безпеки, встановили відповідальність як за умисні, так і необережні злочинні дії в цій сфері. Зрештою, у доробку здійснено уніфікацію диспозицій досліджуваних статей у частині наявності у всіх складах злочинів таких діянь як «руйнування», «пошкодження» та інші дії, спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан», а також їх кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак і санкцій.

Надалі задекларовані нами питання було досліджено в контексті більш широких тем, пов'язаних із заподіянням майнової шкоди. Так, 2011 року І. Б. Газдайка-Василишин захистила дисертацію за темою «Некорисливі злочини проти власності за кримінальним правом України» [6], а наступного року було видано монографію того самого автора «Некорисливі злочини

проти власності» [7]. Названі праці присвячені комплексному дослідженню складів некорисливих злочинів проти власності за кримінальним правом України. Дослідниця розглядає стан розробленості проблем некорисливих злочинів проти власності; піддає аналізу підходи вчених до визначення поняття й видів цієї групи злочинів; охарактеризовує соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за некорисливі посягання на власність. У доробку детально розглянуто кожен із елементів складів некорисливих злочинів проти власності; сформульовано конкретні пропозиції щодо кримінально-правової кваліфікації некорисливих злочинів проти власності та їх відмежування від суміжних складів злочинів; запропоновано внесення змін та доповнень до КК України, спрямованих на подолання виявлених проблем.

Одразу по тому, у 2013 році побачила світ монографія Л. Д. Демидової «Проблеми кримінальної відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика» [8], а 2014 року ця сама дослідниця виходить на захист докторської дисертації «Кримінально-правова відповідальності за заподіяння майнової шкоди» [9].

У дисертації міститься комплексне дослідження теоретичних, законодавчих і правозастосовних проблем кримінальної відповідальності за вчинення діянь, що заподіюють майнову шкоду, та розроблено теоретичні засади такої відповідальності. Здобувач розкриває сутність майнової шкоди як суспільно небезпечного наслідку, а саме розглядає його природу, властивості й особливості якісної визначеності; акцентує увагу на трансформації соціальних цінностей, яким завдається майнової шкоди в умовах інформатизації суспільства, підвищення суспільного значення результатів інтелектуальної, творчої праці, а також на необхідності вдосконалення їх кримінально-правової охорони.

Під час дослідження виявлено закономірності притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, що заподіюють майнову

шкоду, і сформульовано підстави й принципи реалізації такого напрямку державної кримінально-правової політики. Значну увагу приділено положенням нині чинного Кримінального кодексу України. Відновлення порушених злочином майнових прав потерпілого (кримінально-правову реституцію) розглянуто в кримінально-правовому аспекті, з урахуванням досвіду зарубіжних країн і міжнародних норм. Уточнено її превентивну і компенсаторно-організаційну функції. Систематизовано характерні помилки судової практики та виявлено їх причини з формулюванням рекомендацій відносно їх усунення. На підставі проведеного дослідження визначено перспективні напрямки поглиблення кримінальної відповідальності за заподіяння майнової шкоди.

Таким чином, у вищевикладених працях піддані розгляду аналогічні до аналізованих нами питання щодо характеристики кримінальної відповідальності за певні види злочинів, містять визначення спеціального предмета цих злочинів, об'єктивних та суб'єктивних ознак злочинів, їх кваліфікуючих ознак і висвітлено особливості відмежування їх від суміжних злочинів.

Питання кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства цікавлять не лише науковців, а є актуальними й для законодавця. До Верховній Раді періодично вносяться законопроекти, спрямовані на вдосконалення норм чинного КК України щодо вказаних злочинів. Так, 2011 роком датовані зміни до КК України, що безпосередньо стосуються досліджуваного нами злочину – Кодекс доповнено ст. 270-1 «Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства».

Проте введенню в КК України зазначеної норми передувала певна нормотворча процедура. Так, ще 21 вересня 2010 р. постановою ВРУ [10] за основу був прийнятий законопроект, внесений КМУ, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі

правопорушення в житлово-комунальному господарстві», яким передбачалося доповнення КК України ст. 194-2 «Умисне пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства» [11]. Законопроект передбачав кримінальну відповідальність за умисне пошкодження або руйнування об'єктів житлово-комунального господарства, якщо це призвело або могло призвести до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів чи спричинило небезпеку для життя людей. Як бачимо, спочатку йшлося про встановлення кримінальної відповідальності не за знищення, а за руйнування об'єктів житлово-комунального господарства. До того ж був відсутній такий наслідок, як заподіяння майнової шкоди у великому розмірі. Але, що більш важливо, цей проект передбачав впровадження кримінально-правової норми за пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у розділ VI Особливої частини КК України «Злочини проти власності».

Усе змінилося вже в другому читанні, що відбулося 2 грудня 2010 р. [12]. Цим самим законопроектом було пропонувано доповнити КК України окремою ст. 270-1 «Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства» [13]. Саме в такому вигляді його було ухвалено

У своєму остаточному рішенні законодавець спирався на позицію, висловлену у висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України до вказаного проекту, де було зазначено, зокрема, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину слід вважати громадську безпеку, якій передбаченими проектом діями може бути спричинено загрозу або заподіяно шкоду. З огляду на це, уміщення законодавчої норми щодо запровадження кримінальної відповідальності за фактичне пошкодження або руйнування об'єктів життєзабезпечення житлово-комунального господарства до розділу VI «Злочини проти власності» було визнано невиправданим, оскільки основний безпосередній об'єкт розглядуваного злочину, на думку, експертів управління не входить до родового об'єкта названого розділу. Отож було запропоновано перенести закріплене проектом доповнення до

розділу IX Особливої частини КК України «Злочини проти громадської безпеки» [14].

Стосовно методологічних засад дослідження варто зауважити, що методологією взагалі та нашого дослідження зокрема, є система прийомів, методів і засобів наукового мислення, що становить собою комплекс шляхів і форм руху мислення від незнання до знання [15, с. 324; 16, с. 461; 17, с. 193]. Методологія правознавства, його окремих елементів перебуває у нерозривному зв'язку з домінуючими в суспільстві принципами правової доктрини, яка, власне, й виконує функцію вихідних засад праворозуміння, закладає основи правового пізнання дійсності. За таких обставин аналіз методології правових досліджень юридичної діяльності, щонайперше, необхідно пов'язувати з ідеями позитивізму, антропології, соціології, аксіології права тощо, притаманних сучасному стану правничої методології [18, с. 4].

Наука кримінального права на рівні з іншими науками застосовує певні методи дослідження для усвідомлення соціального змісту кримінально-правових норм, їх призначення та ефективного застосування, всебічного вивчення і розуміння проблеми боротьби зі злочинністю, вчинення злочину і покарання за нього. До таких методів належать: історико-правовий, метод порівняльного правознавства, догматичний (юридичний), конкретно-соціологічний, діалектичний, статистичний [19, с. 182]. Наука кримінального права тісно пов'язана з іншими гуманітарними науками та використовує їх досягнення, серед іншого й методологічні.

Розробляючи методологічні засади дослідження, передусім, потрібно враховувати специфіку об'єкта дослідження, спираючись на методологію науки кримінального права.

Основоположним принципом дослідження правових проблем постає нерозривна єдність логічного та історичного підходів, яка, на думку Д. А. Керимова, дозволяє уникнути омертвіння логічного, а також хаосу історичного [15, с. 115]. Філософією права доведено, що поза історичним контекстом, який пов'язує явища і процеси сучасності з тими явищами і

процесами, що їм передували, як і з тими, котрі виникнуть на їх основі у більш або менш віддаленій перспективі, неможливо пізнати саму цю сучасність. І це цілком природно, оскільки в суспільстві завжди є залишки минулого, основи сучасного і зародки майбутнього [15, с. 110]. Саме тому в ході дослідження умисного знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства доцільно використати *історичний метод*, який надасть можливість відобразити історичні витoki та генезис законодавства України про кримінальну відповідальність за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Також абсолютно виправданим видається застосування *діалектичного методу*, відповідно до якого досліджувані явища слід вивчати в єдності їх фактичної суті та юридичної форми, що дозволить розглянути норми, якими передбачена відповідальність за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, у їх постійному розвитку, та виявити взаємзумовленість такого розвитку.

У межах порівняльного підходу дослідження правових явищ, спрямованого на виявлення подібних і відмінних ознак між правовими і державними системами різних країн, їх елементів (галузей, інститутів і норм права або органів держави, інших державних інститутів), а також загальних і відмінних закономірностей їх виникнення, розвитку, функціонування [20, с. 78], у процесі дослідження законодавства України про кримінальну відповідальність за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства доцільними слід вважати використання методології такого підходу, а саме порівняльно-правового методу дослідження. *Порівняльно-правовий* (або, як його ще називають, *компаративістський*) *метод* дослідження застосовується для виявлення подібного та відмінного в чинному законодавстві України про кримінальну відповідальність та кримінальному законодавстві зарубіжних країн у частині кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

За допомогою *формально-юридичного методу* як одного з основних методів науки кримінального права (як, напевно, і всієї юриспруденції) [21, с. 265] досліджено норми Конституції України, законодавства України про кримінальну відповідальність, інших нормативно-правових і підзаконних актів, постанов Пленуму Верховного Суду України, з'ясовано зміст і значення використаних у них понять, виявлено недоліки, обґрунтовано висновки і пропозиції щодо їх зміни та доповнення.

Безпосередньо для формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства доречно використати *метод моделювання*. Це метод вивчення об'єкта (оригіналу) шляхом створення і дослідження його копії (моделі). Застосування методу моделювання дозволяє досліджувати ті сторони об'єктів, які неможливо досягнути шляхом безпосереднього вивчення або раціонально вивчати в такий спосіб [20, с. 81].

Методологічні підходи не ізольовані один від одного і можуть набувати взаємозумовленого (інтегративного) характеру, що має наслідком появу похідних (повторних, синтезованих) підходів. До таких належать комплексний підхід, а також системно-структурний метод, метод системного аналізу тощо. [20, с. 78]. У межах зазначених підходів застосовується *системно-структурний метод* для дослідження конкретних елементів кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. *Метод системного аналізу* використовується для комплексного розгляду складових предмета дослідження як компонентів єдиного цілого.

Не можна залишити поза увагою *соціологічний* та *статистичний методи*, що використовуються під час вивчення, систематизації та аналізу матеріалів практики застосування норм КК України, якими передбачено відповідальність за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, а також у перебігу проведення анкетування

працівників органів внутрішніх справ з питань ефективності застосування кримінально-правових норм про відповідальність за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Ці та інші методи наукового дослідження використовуються у нерозривному взаємозв'язку, що сприяє здійсненню всебічного аналізу, обґрунтуванню теоретичних висновків і практичних рекомендацій.

Однак під час прийняття рішення стосовно введення та існування кримінально-правової заборони на суспільно небезпечні дії завжди постає питання відносно соціальної обумовленості такої кримінальної відповідальності.

Соціальна обумовленість норми виявляється в її відповідності основоположним принципам системи права, тобто принципам законності не лише на формальному, й на більш високому змістовому рівні. Соціальна обумовленість норми полягає також у її адекватності об'єктивним тенденціям розвитку певної суспільно-економічної формації, її відповідності вимогам соціальної справедливості [22, с. 211]. Тому проблема соціальної обумовленості є однією з ключових у теорії кримінального права, а отже зовсім безспідставно стала традиційним об'єктом наукових досліджень.

Соціальна обумовленість притягнення до кримінальної відповідальності за будь-яке неправомірне діяння визначена наявністю умов криміналізації певних суспільно небезпечних діянь. Саме за таких умов можна констатувати обґрунтованість та суспільну необхідність кримінально-правової заборони відповідного діяння.

Визначення умов кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства має важливе значення з огляду на те, що у вітчизняній кримінально-правовій історії неодноразово простежувалося неоднозначне ставлення законодавця до кримінально-правової охорони таких об'єктів. Загалом визначення підстав і меж криміналізації є одним із найважливіших та спірних питань науки кримінального права. Утім беззаперечним є те, що науково обґрунтовані та

свідомо застосовувані загальні правила й критерії оцінки допустимості кримінально-правової новели саме і є принципами криміналізації, покликаними забезпечити ефективність і соціальну обумовленість кримінально-правових норм [22, с. 208].

Обумовленість кримінального права законами суспільного розвитку, всією системою соціальних відносин набуває втілення як у його фундаментальних принципах, так і в змісті конкретних заборон, визначених кримінальним законодавством. Об'єктивно наявні в суспільстві соціальні потреби формують зміст закону про кримінальну відповідальність не безпосередньо, а трансформуючись через свідомість і волю законодавця. Тому закони про кримінальну відповідальність можуть адекватно відображати суспільну потребу або ж недостатньо відповідати цій потребі, досягати чи не досягати обраної законодавцем мети [23, с. 76].

Таким чином, непересічне значення має визначення відповідності кожної кримінально-правової норми потребам суспільства та констатація ефективності її дії. Основним аспектом соціальної обумовленості кримінальної відповідальності є розкриття та вивчення факторів, що впливають на створення норм та інститутів кримінального законодавства й на їх ефективність [24, с. 67].

Визначення чинників, які зумовлюють застосування (існування, збереження) кримінальної відповідальності, становить певні труднощі не лише для законодавця, але й для представників науки кримінального права. По-перше, автори неоднаково іменують указані фактори, називаючи їх підставами, принципами, умовами, задачами, критеріями. По-друге, різною є і кількість зазначених чинників для констатації соціальної обумовленості кримінально-правової норми. А. І. Коробєєв відзначає, що такого роду факторів налічується близько двадцяти. До того ж, у процесі криміналізації деяких специфічних видів суспільно небезпечної поведінки, наприклад необережної, пов'язаної з використанням сучасної техніки, – пропоновано враховувати ще більшу кількість підстав [25, с. 65].

Варто зауважити, що умови криміналізації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства здебільшого відповідають загальнотеоретичним умовам криміналізації суспільно небезпечних діянь. Водночас їм притаманні певні особливості.

Щодо питання відносно загальних умов криміналізації в теорії кримінального права існують різні точки зору. Передусім, науковці не можуть дійти згоди з приводу назви розглядуваних умов. Одні називають їх підставами [26, с. 62], другі – принципами [27, с. 71], треті – критеріями [28, с. 60; 29, с. 101-103], четверті – чинниками [30, с. 57]. Переважна ж більшість учених вважає їх умовами [31, с. 27-29; 32, с. 32]. Окрім власне назви, відрізняється і внутрішній зміст тих умов, дефінувати які намагаються вчені.

Окреслення кола діянь, які передбачають кримінальну відповідальність, адекватність методів боротьби з соціально-небажаними діями й реальної суспільної небезпечності останніх становлять одне з пріоритетних завдань кримінальної політики держави. Право як один із соціальних регуляторів повинно чутливо реагувати на зміни в суспільному житті, а кримінальне законодавство як радикальний спосіб реагування суспільства на наявні в ньому негативні явища повинно максимально відповідати своїм цілям [33, с. 191].

Загалом, криміналізація антигромадських діянь зумовлена різним набором набір чинників криміналізації. Тож, вивчення та аналіз наукових праць із питань соціальної обумовленості встановлення кримінально-правової заборони дозволило свого часу А. І. Коробєєву виявити понад двадцять із них [34, с. 33-34]. Своєю чергою, С. В. Гізімчук під час дослідження соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за порушення правил, норм і стандартів, які стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, знаходить можливість виявити й проаналізувати соціально-економічні, технічні, нормативні та кримінологічні фактори [35, с. 9]. В. І. Осадчий виділяє кримінологічний, нормативно-правовий,

історичний та міжнародний фактори соціальної обумовленості кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності [36, с.12-13]. П. П. Сердюк, досліджуючи соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за ввезення, виготовлення, розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, аналізує юридико-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні фактори криміналізації [37, с. 6-8].

Межі дисертаційного дослідження не дають нам можливості обґрунтувати правомірність встановлення відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства з позицій усіх відомих науці чинників, а отже вважаємо за доцільне обмежитись аналізом історичних, соціально-психологічних, нормативних, кримінологічних та міжнародних передумов.

1. *Історичні фактори* – визначають генезис і тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за посягання на свободу віросповідання. Відомий дореволюційний правознавець-криміналіст професор М. С. Таганцев відзначав, що стійкість правових норм перевіряється переважно умовами їх історичного розвитку [38, с.12]. Право створюється народним життям, живе та видозмінюється разом із ним.

Детальний аналіз історичного розвитку кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства міститься в наступному підрозділі дисертації, а отже повторного розгляду не потребує. Дослідження юридичних та історичних витоків, проаналізованих нижче, свідчить, що інститут кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства виник ще з самого початку формування правової системи державних формацій, до складу яких входила сучасна Україна, та продовжив своє формування у дореволюційному законодавстві, набувши подальшого розвитку за радянських часів і остаточно сформувавшись за доби незалежності України. Спочатку норми, що захищали об'єкти

житлово-комунального господарства, не містили безпосередньої вказівки на такі об'єкти як на предмет злочину. Водночас навіть у тому вигляді, в якому існували в минулому, вони виконували надзвичайно важливу регулятивну функцію.

Тим часом, збільшення випадків знищення та пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства зумовлювало необхідність кримінально-правового врегулювання ситуації у сфері зміцнення правопорядку в країні загалом і охорони об'єктів житлово-комунального господарства зокрема. У 2011 році була прийнята і набрала чинності норма щодо кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства від умисного знищення або пошкодження. Наведеним системно визначений історичний чинник соціальної обумовленості охорони об'єктів житлово-комунального господарства кримінально-правовими заходами.

2. *Кримінологічні фактори* – визначають небезпечність умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства та поширеність таких діянь. До їх складу віднесено декілька умов криміналізації діянь: суспільну небезпечність діяння та його відносну поширеність. Розглянемо кожен з них детальніше.

Головною підставою криміналізації сучасні вчені вважають наявність суспільно небезпечної поведінки, що потребує кримінально-правової заборони [39, с. 95; 40, с. 12]. М. І. Хавронюк навіть називає її єдиною підставою криміналізації діянь (на додаток до підстав зазначений автор виділяє також умови криміналізації) [41, с. 55].

Суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що діяння завдає шкоди відносинам, охоронюваним законом про кримінальну відповідальність, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди. Це об'єктивна властивість злочину, реальне порушення відносин, що склалися в суспільстві [42, с. 67].

Розкриття змісту суспільної небезпечності передбачає аналіз її якісної та кількісної характеристик. Кількісна характеристика становить собою

ступінь суспільної небезпечності, а якісна – характер суспільної небезпечності. Критерієм визначення характеру суспільної небезпечності злочину є, передусім, важливість, значущість об'єкта, на який посягає злочинне діяння. Характер же суспільної небезпечності, зрештою, залежить від характеру та розміру завданої шкоди [43, с. 27]. Отже, характер суспільної небезпечності злочину визначає сфера суспільного життя та порядок відносин, на який посягає злочин.

Ступінь суспільної небезпечності зумовлений тяжкістю завданих наслідків або, іншими словами, розміром заподіяної шкоди [44, с. 47-48], що залежить від форми вини, мотиву, мети вчинення діяння, місця, обстановки його вчинення та інших суб'єктивних і об'єктивних ознак злочину [45, с. 20]. Криміналісти також наголошують, що суспільна небезпечність діяння залежить від способу його вчинення та інтенсивності посягання [46, с. 24].

Значною мірою суспільна небезпечність умисного знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства пов'язана з характером та важливістю саме об'єктів житлово-комунального господарства, що постають предметом злочину.

Наступною умовою є відносна поширеність діяння. Вона передбачає не лише кількість і місце в структурі злочинності суто кримінальних посягань на об'єкти житлово-комунального господарства. Відносна поширеність умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства містить у собі загальносоціальні особливості життя людей.

Житлово-комунальне господарство є однією з важливих соціальних галузей, що пов'язана із забезпеченням гідних умов життя людини, створенням нормальних, здорових, безпечних умов її життєдіяльності. Це система підприємств, установ та організацій, які виконують виробничі й невиробничі функції із забезпечення населення необхідними ресурсами та наданням послуг із належного утримання житла, благоустрою населених пунктів і розвитку відповідної інфраструктури.

Останнім часом почастишали випадки умисного знищення об'єктів житлово-комунального господарства, а саме:

- систем вентиляції та газодимоходів у жилих багатоквартирних будинках, обладнаних газовими водонагрівальними колонками і газовими котлами;
- обладнання на системах протипожежної автоматики, пожежних гідрантів та димовидалення в житлових будинках підвищеної поверховості, виведення цих систем із ладу, що унеможлиблює своєчасне оповіщення мешканців про пожежу та необхідність її гасіння;
- електрощитових у житлових будинках та на прибудинковій території;
- ліфтового обладнання;
- конструкцій багатоквартирних житлових будинків через самочинно виконувані роботи перепланування та переобладнання квартир тощо.

Вищевказані суспільно небезпечні діяння щодо об'єктів житлово-комунального господарства порушують безпеку життєдіяльності, створюють небезпеку для життя і здоров'я людей або спричиняють тяжкі наслідки.

Безперечним є той факт, що аналізованій поведінці притаманна суспільна небезпечність, як антисоціальна сутність і якість учинків певного роду, головний критерій віднесення їх законодавцем до розряду кримінальної поведінки. Останнім часом в Україні почастишали випадки травмування та загибелі громадян, пов'язані з неналежним функціонуванням об'єктів житлово-комунального господарства, спричиненим, своєю чергою, умисним їх приведенням у стан непридатності до експлуатації. Ідеться, насамперед, про падіння людей у колодязі та оглядові камери; несанкціоновану перебудову систем вентиляції у житлових багатоквартирних будинках; пошкодження та викрадення ліфтового обладнання тощо. За даними Київської міської ради, лише протягом 2011-2013 років було викрадено понад 6000 кришок люків оглядових колодязів, результатом чого стали численні випадки заподіяння шкоди життю і здоров'ю людей [47].

Утім, проведене опитування (див. додаток А) демонструє, що лише 15,5 % із усіх опитаних респондентів відомі випадки притягнення до кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Це свідчить, що більшості опитаних респондентів (84,5 %) не відомі такі факти.

Необхідність розроблення кримінально-правової норми щодо відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства обумовлює також сучасна криміногенна ситуація в Україні (або ступінь розповсюдженості соціально небажаних діянь). За статистичними даними МВС [48], протягом 2011-2014 років криміногенна ситуація продовжує залишатися доволі складною, що, звичайно ж, негативно позначається на стані правопорядку в країні загалом. Так, у 2011 р. було виявлено 536947 злочинів, а у 2012 р. – 504027 злочинів, тобто за чотири роки спостерігається певне зниження загальної кількості зареєстрованих протиправних дій. Якщо зіставити показники безпосередньо умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, то можна впевнитись, що цей вид злочинів посідає низьке місце в загальній структурі злочинності й має доволі незначну питому вагу. І хоча спостерігається досить невисокий рівень реєстрації досліджуваних злочинів [49, с. 18-22], ступінь їх суспільної небезпеки є значним, оскільки такі дії зазвичай пов'язані з додатковим порушенням відносин у сфері власності, заподіянням шкоди життю та здоров'ю, порушенням громадської безпеки тощо. Отже, потреба в існуванні кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства зумовлена також кримінологічним чинником.

3. *Нормативні фактори* – відображають тісний взаємозв'язок кримінально-правового захисту свободи віросповідання та норм Конституції, інших законів. Положення щодо необхідності захисту об'єктів житлово-комунального господарства закріплено у відповідних сучасних нормативно-правових документах.

Важливо зазначити, що житлово-комунальне господарство – це окрема галузь економіки, що об'єднує кілька підгалузей: житлове господарство, теплопостачання, водопостачання, водовідведення, прибирання прибудинкових територій, вивезення та утилізацію сміття [50, с. 3]. Кожну з цих підгалузей регламентовано окремим, а то й декількома нормативними актами (законами, указами, постановами). У межах дисертаційного дослідження неможливо здійснити навіть загальну характеристику таких нормативних актів. Тому наразі обмежимося суто вказівкою на ці нормативні акти, а надалі, у міру необхідності, характеризуватимемо їх положення.

Отож, відносини в галузі житлово-комунального господарства переважним чином регламентовано: Житловим кодексом України [51], Законом України «Про приватизацію державного житлового фонду» [52], Законом України «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» [53], Законом України «Про благоустрій населених пунктів» [54], Законом України «Про житлово-комунальні послуги» [55], Законом України «Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009-2014 роки» [56], Законом України «Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів централізованого водо-, теплопостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності» [57], Законом України «Про теплопостачання» [58], Законом України «Про питну воду та питне водопостачання» [59]. Необхідно згадати й закони України, що доповнюють базові, якими опосередковано регламентовано відносини у сфері житлово-комунального господарства. Це, наприклад, Закон України «Про органи самоорганізації населення» [60], Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [61], Закон України «Про відходи» [62] тощо.

Наведене дає підстави для висновку, що захист об'єктів житлово-комунального господарства є не тимчасовим явищем, а довготривалим і систематичним процесом, який ґрунтується не лише на діяльності суб'єктів

правоохоронних органів, а й на свідомій участі всіх членів громадського суспільства [63, с. 348]. Водночас, у ході опитування (див. додаток А) 71 % з усіх респондентів зазначили, що такі норми потребують змін (фактично, ефективними їх визнали лише 29 % респондентів).

Зрештою, аналіз вищезазначених нормативно-правових актів дозволяє переконатися, що їх метою є не лише регламентація порядку діяльності у сфері житлово-комунального господарства, а й охорона об'єктів житлово-комунального господарства від умисного знищення або пошкодження шляхом запровадження юридичної відповідальності. Таким чином, охорона об'єктів житлово-комунального господарства зумовлена нормативно-правовим чинником.

4. *Міжнародні фактори* – актуалізують практику організації кримінально-правового захисту об'єктів житлово-комунального господарства нормами міжнародного права та законодавством зарубіжних країн. Міжнародний фактор відіграє самостійну роль у соціальній обумовленості кримінально-правового захисту об'єктів житлово-комунального господарства. Україна як повноправний член міжнародної спільноти ратифікувала та дотримується положень таких міжнародних нормативно-правових актів як Європейська конвенція з прав людини [64], Міжнародні стандарти юридичного забезпечення прав і свобод людини [65] тощо.

Загальновизнані положення щодо прав і свобод людини й громадянина на належну охорону власності, а також забезпечення життя та здоров'я зафіксовані в багатьох міжнародно-правових актах, що уніфіковано стандартизували правовий механізм захисту гуманітарних цінностей у всьому світі. За умов переоцінки та переосмислення непорушних раніше цінностей у нашій державі почали домінувати практичні потреби національного суспільства і правового розвитку: зовнішньополітична та економічна діяльність України, її інтеграція в міжнародний та європейський

правовий простір, розширення співпраці з міжнародними організаціями, захист інтересів України та її громадян у міжнародній сфері [1, с. 15].

Криміналізація умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства також визначена міжнародно-правовим досвідом необхідності та допустимості такої криміналізації. Аналіз зарубіжного законодавства свідчить про те, що умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства визнається злочином і має наслідком кримінальну відповідальність. Таку відповідальність закріплено в кримінальних кодексах або окремими законами.

Потрібно зауважити, що впродовж останнього десятиліття спостерігається тенденція до консолідації європейської спільноти, створення державоподібного об'єднання Євросоюз. Це, своєю чергою, передбачає розвиток внутрішнього законодавства європейських країн у приблизно однаковому напрямку з урахуванням місцевих звичаїв і традицій, а отже і бажаність єдності сфери кримінально-правового регулювання.

У результаті порівняння положень кримінального законодавства України, що передбачають відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, з відповідними положеннями кримінального законодавства інших країн Європи, можна констатувати, що загалом спостерігається єдиний підхід до визначення кола кримінально караних посягань на об'єкти житлово-комунального господарства. Водночас нормотворчий підхід до такої охорони суттєво різниться.

До того ж, варто зауважити, що, згідно зі ст. 3 КК України, положення закону про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Інакше кажучи, закон про кримінальну відповідальність повинен відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Отже, умовою для криміналізації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального

господарства послуговувала також необхідність виконання зобов'язань відносно ратифікованих міжнародних договорів.

5. *Соціально-психологічні фактори* – доводять необхідність кримінально-правового захисту об'єктів житлово-комунального господарства як засобу стабілізації спокою в суспільстві. Зазначені чинники містять у собі декілька умов криміналізації діянь: домірність позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичну адекватність криміналізації. Розглянемо кожен з цих умов докладніше.

Принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації означає, що позитивні результати застосування норм кримінального права переважають ті негативні соціальні наслідки, які неминуче настають від криміналізації тих чи інших діянь [22, с. 220-224]. Криміналізація зазвичай спричиняє певні негативні наслідки, як-от погіршення становища членів сім'ї такої особи тощо. Саме тому кримінальна відповідальність повинна застосовуватись як крайній засіб, коли інші заходи впливу є неефективними або неадекватними, коли діянню притаманний такий ступінь суспільної небезпеки, що зумовлює безумовну необхідність кримінально-правової заборони на його вчинення. Недотримання того може призвести до необґрунтованої криміналізації, коли злочином визнається діяння, якому не притаманні достатні для криміналізації характер та ступінь шкідливості, зокрема, використання як аргументації неефективності наявних правових засобів розв'язання відповідної проблеми [66, с. 94].

Криміналізуючи умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, законодавець, безперечно, ініціює певні негативні наслідки застосування цих кримінально-правових норм – майнові обмеження для винного та його сім'ї, різного роду обмеження особистої свободи. Водночас, попри негативні наслідки від криміналізації, потрібно визнати, що умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства завдає суттєвої шкоди різним сферам суспільного життя, а отже суспільство потребує належного захисту від таких посягань. І

ця потреба є соціально обумовленою. Суспільна користь кримінально-правового захисту від умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства однозначно переважає негативні наслідки криміналізації таких діянь.

Наступною умовою криміналізації є її кримінально-політична адекватність.

Житлово-комунальне господарство – це важлива соціальна галузь, яка забезпечує населення, підприємства та організації необхідними житлово-комунальними послугами, суттєво впливає на розвиток економічних взаємовідносин у державі, втім на жаль, є найбільш технічно відсталою галуззю економіки з багатьма проблемами, що останнім часом особливо загострилися.

Невирішеними залишаються питання фінансування, утримання, оновлення, розвитку та модернізації наявних потужностей. Диспропорція в розвитку житлового будівництва та інженерного забезпечення, доступність і низька вартість енергоносіїв, що є звичними впродовж багатьох років, створили ситуацію практично повного ігнорування питань енергозбереження та запровадження ефективних маловитратних технологій у житлово-комунальну сферу.

На сьогодні галузь житлово-комунального господарства в Україні характеризується невисоким рівнем розвитку, комплексом кризових явищ (хронічне недофінансування, низькі зарплати працівників житлово-комунального господарства, незадовільна платіжна дисципліна тощо) і перебуває в стані реформування [67, с. 24].

Ситуація в житлово-комунальному господарстві продовжує ускладнюватися, неефективність реформування галузі призвела до критичного стану основних фондів підприємств житлово-комунального господарства. У аварійному стані перебуває понад третина водопровідно-каналізаційних і теплових мереж, потребує замінення 70 % автотранспорту, використовуваного у сфері благоустрою, понад 20 тис. ліфтів тощо

[68, с. 42]. Масштабність ситуації свідчить про її значення в контексті саме громадської безпеки, а не реалізації певної програми локального впливу.

Отож, умовами криміналізації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є конкретні фактори – соціально-психологічні, кримінологічні, нормативні, міжнародні та історичні причини доцільності боротьби з цими діяннями за допомогою кримінально-правових норм. Вони є зовнішніми та внутрішніми чинниками, що характеризують міжнародну та національну соціально-політичну обстановку й вимагають від законодавця запровадження кримінальної відповідальності за такі діяння.

З огляду на вищевикладене, маємо констатувати, що, попри широкий спектр наукових праць, присвячених аналізу та кримінально-правовій характеристиці злочинів, що характеризуються знищенням чи пошкодженням майна, в більшості з них міститься лише загальна характеристика окремих злочинів проти власності чи громадської безпеки або розкрито особливості кваліфікації окремих видів злочинів чи визначено їх роль. При чому більшість дисертацій присвячено аналізу кримінального законодавства, що вже зазнало певних змін.

Комплексного теоретичного дослідження особливостей кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у кримінально-правовій науці донині не здійснено. Невизначеність кримінально-правової оцінки злочинних посягань на об'єкти житлово-комунального господарства, серед іншого, можна пояснити наявністю тенденції до збільшення кількості та бланкетності спеціальних складів злочинів, що передбачають відповідальність за злочини, пов'язані зі знищенням чи пошкодженням майна. Наведені аргументи свідчать про необхідність теоретичного дослідження особливостей кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства в сучасних умовах розвитку кримінально-правової теорії та правозастосовної діяльності в Україні. Отже,

здійснення на методологічних засадах детального аналізу умисного знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є необхідним і нагальним.

Безпосередньо соціальна обумовленість криміналізації діянь, які посягають на об'єкти житлово-комунального господарства шляхом їх знищення або пошкодження, є результатом синтезу історичних (наявність історичних передумов), кримінологічних (значна поширеність останнім часом у суспільстві посягань на об'єкти житлово-комунального господарства), нормативно-правових (необхідність забезпечення та регулювання таких відносин у країні за допомогою правових норм, закріплених у вітчизняних правових актах, які, зрештою, є гарантією забезпечення діяльності представників житлово-комунального господарства у державі загалом), міжнародних (необхідність захисту об'єктів житлово-комунального господарства, закріплена міжнародно-правовими актами, ратифікованими Україною, котра взяла на себе зобов'язання щодо їх дотримання); соціально-психологічних чинників (запровадження кримінальної заборони на діяння, що посягають на об'єкти житлово-комунального господарства пов'язане також високим ступенем їх суспільної небезпеки, що можна пояснити важливістю та значущістю об'єкта кримінально-правового захисту, а також характером і розміром шкоди, якої може бути завдано суспільним відносинам, домірністю позитивних та негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичною адекватністю).

1.2. Генеза законодавства України про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства

Правовий захист об'єктів житлово-комунального господарства завжди вважався важливим аспектом гарантування належного дотримання прав і

свобод людини і громадянина в державі, зміцнення України як правової держави. На думку М. Й. Коржанського, розвиток нашого національного законодавства про кримінальну відповідальність пов'язаний зі створенням і дією різних нормативно-правових актів: Руської Правди, Статутів князівства Литовського, Прав та установ Малоросії, Кримінальних кодексів УРСР 1922, 1927 і 1960 рр. тощо [69, с. 52-58]. З науковцем складно не погодитись, адже саме у вказаних нормативно-правових актах були вміщені норми права, що регулювали різні суспільні відносини тих часів, серед іншого й кримінально-правові. Дослідивши їх, видається можливим сформулювати уявлення про те, яким чином відбулося врегулювання суспільних відносин, що є предметом нашого дослідження, у різні часові проміжки, а також простежити зміни, яких воєни зазнали в процесі історичного розвитку.

Історію розвитку правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства неможливо відокремити від історії правової охорони інституту комунальної власності в Україні загалом. Проте вона донині залишається недостатньо вивченою. У науковій літературі наявні лише поодинокі згадки про правову охорону чи взагалі про власність, яка після 1990 року отримала в законодавстві назву комунальної та за найбільш характерними ознаками нагадує таку форму власності, є її історичною попередницею.

На наш погляд, прообразом комунальної власності можна вважати власність общини, племені. Підставами для такого висновку є ознаки, притаманні власності общини: спільність володіння, рівність у праві тощо. Власником у цьому випадку виступала певна сукупність людей – рівноправних, об'єднаних спільністю мешкання на певній території. На більш пізніх етапах розвитку українського суспільства та державності прототипами комунальної власності в сучасному сенсі цього слова можна вважати колективну власність. Розвиток останньої нерозривно пов'язаний із територіальною громадою.

Еволюція територіальної громади в Україні тривала впродовж століть. Їй притаманна низка важливих функцій, що забезпечували життєдіяльність села чи міста. Найважливішими з поміж них були господарська, культурно-

просвітницька, функції соціального захисту, забезпечення правопорядку на території мешкання громади та збереження рухомого і нерухомого майна. Для ефективної реалізації зазначених повноважень обов'язковим було забезпечення громади належними об'єктами власності, в їх числі об'єктами житлово-комунального господарства.

Аналіз найбільш звагомих джерел кримінального права України, що існували на тому чи іншому історичному етапі її розвитку, свідчить про те, що в усі часи держава незмінно приділяла увагу охороні комунальної власності. Рівень захищеності названих відносин міг бути різним, що залежало від соціально-економічних, політичних та інших умов існування суспільства, але що разі завдання з охорони комунальної власності кримінальне право виконувало. Забезпечення недоторканності об'єктів житлово-комунального господарства кримінально-правовими засобами здійснювалося, передусім, шляхом встановлення відповідальності за різні посягання на них як складової частини інституту комунальної власності. Переважним чином, до таких належали розкрадання, а також знищення і пошкодження комунального майна.

Історія кримінально-правового захисту об'єктів житлово-комунального господарства бере свій початок від часів Київської Русі. Перші положення про відповідальність за знищення та пошкодження такого ряду об'єктів сформульовані в Руській Правді, появу якої відносять до XI століття [70]. Розвинутий міський лад, основною ознакою якого було широке громадське самоврядування, існував ще за часів Київської Русі. Міста мали значну адміністративну, господарську, судову автономію від князівської адміністрації [71, с. 55]. Громада володіла міською корпоративною власністю, серед іншого й на землю З XIII ст. в українських містах запроваджено Магдебурзьке право. Разом із Магдебурзьким правом міста отримували низку майнових повноважень – вони володіли нерухомістю та іншим майном [72, с. 22, 25].

Господарська функція територіальної громади ґрунтувалася на відповідному способі виробництва та економічному базисі. Територіальні

громади мали у власності маєтки тощо. Громадським маєтком вважалися ті об'єкти, прибутки з яких ішли на потреби та видатки всіх односельчан – членів громади, а громадським майном – речі, що слугували кожному членові громади. Сюди належали «польова власність» (орані землі, сінокоси, полонини, толоки, городи, сади, пасіки, стави тощо) і будівлі (громадська хата, школа, церква, плебанія, корчма, шпихлір, млин, сукновальня тощо). Особливими будівлями громад XVIII ст. були громадські шпихліри – зернові сховища для матеріальної допомоги сільським і міським громадам, відомі в усій Україні, насамперед у часи переднівку або голоду [73, с. 7]. Слід зазначити, що інститут громадської власності та пов'язані з ним поняття (сервітут, «гуртові» форми користування майном тощо) детально вивчені М. Гримич [74, с. 292-353].

До норм, які нас цікавлять у контексті дослідження в Короткій редакції документа віднесено ст. 32, якою встановлено відповідальність за спалення князівської борті й відшкодування за це в розмірі трьох гривень [75, с. 49-51].

Велика редакція Руської Правди містить ст. 83, якою передбачена відповідальність за підпал току або двору у вигляді видачі головою князю з усім маєтком [75, с. 75].

Як на нас, у Короткій редакції знищення і пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства розглядаються, ймовірно, як цивільно-правові делікти, оскільки за них не передбачене покарання, а йдеться лише про відшкодування шкоди власнику. У названій же статті Великої редакції за відповідні діяння встановлено покарання – видача головою князю з усім маєтком (причому в статті обумовлено, що з конфіскованого майна «наперед винагороджується збиток господаря», тобто потерпілого). Таким чином, діяння, за які передбачено не лише відшкодування майнової шкоди, а й інші наслідки, що можна віднести до розряду покарань, необхідно визнавати злочинами.

За Судебником 1497 року вкрай жорстко каралося вчинення підпалів майна, поміж іншим і такого, яке нині можна вважати об'єктами житлово-

комунального господарства. Згідно зі ст. 9, «...а державного вбивцю, ... і палія, ... живота не дати, казнити його смертною карою» [76].

Майже аналогічне положення містить і ст. 61 Судебника 1550 р.: «...а державному убивці, ... і церковному злодію, ... і палію, ... живота не дати, казнити його смертною карою» [77, с. 65]. Сформульовано також положення про відшкодування шкоди. Таким чином, Судебником 1550 року за знищення і пошкодження чужого майна шляхом підпалу було передбачено кримінальну (смертна кара) та цивільно-правову (відшкодування збитку з майна винної особи) відповідальність.

Соборне Уложення 1649 року [78] – значний поступальний крок у розвитку кримінального законодавства тогочасного державного утворення, у складі якого перебувала Україна. Тут не просто зібрані воєдино певні норми, а здійснено певну систематизацію норм, в основу якої покладено (виходячи із сучасних уявлень) об'єкт злочину. Втім в окремих випадках цей критерій ігноровано, в одній главі може бути об'єднано злочини, спрямовані на різні об'єкти.

Що стосується знищення та пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, то перше положення, відносно таких дій сформульовано в ст. 4 гл. II «Про государську честь і його государське здоров'я збереження». Незважаючи на те, що в статті йдеться про вчинення підпалу як типового способу скоєння розглянутих нами злочинів, до їх групи назване посягання віднести не можна. Це, ймовірно, ситуація, коли знищення і пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства постають способом учинення іншого, в нашому випадку більш тяжкого, злочину. Отже, у ст. 4 закріплено: «А буде хто умисно і зрадою місто зазжжет, або двори, і в той час або після того зажигальника вилучати буде, і знайдеться про те його злодійство докази, і його самого спалити без жодного милосердя». Іншими словами, знищення і пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства тут визнано формами зради державі. Про це свідчить і санкція – смертна кара шляхом спалення.

Подібні положення про діяння, які нас цікавлять, сформульовано і в інших розділах Уложення. Особливу увагу потрібно звернути на зміст ст. 202 Уложення. Нею передбачено погрозу щодо вчинення відповідного діяння: «А буде хто на кого похвалиться якою лихою справою, що він хоче будинок його або тік з хлібом спалити, або інший який збиток учинити ...». У такому випадку належало винного «дати на міцні поруки, щоб йому таких лихих справ не зробити». Наведене положення свідчить про те, що навмисний підпал будинку, дворових будівель вважався вкрай небезпечним діянням.

У результаті аналізу положень Уложення можна дійти висновку, що вже в цей період виникають елементи диференціації відповідальності за знищення та пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Її застосовують залежно від об'єкта, предмета, форми вини. Погрозі підпалом таких об'єктів надано статусу злочину. За допомогою санкцій, хоча і на досить примітивному рівні, відбувається відмежування злочину від цивільно-правового делікту.

Наступною пам'яткою кримінального права є Артикули Військові Петра I 1715 року [79]. Процеси зміцнення абсолютної монархії, «шляхетського» стану, права приватної власності, розвиток військової сфери держави не могли оминати процес формування законодавства. Як відомо, Артикул Військовий був розрахований, передусім, на застосування в армії. Тому значний комплекс норм присвячений охороні від знищення і пошкодження військового майна. Вони були зосереджені в главі шостій «Про військові припаси, рушниці, мундири, про витрати, і нехтування оними». Наступне положення, що стосується аналізованих діянь, містилося в арт. 87 (гл.11 «Про квартири і табори»). Злочин, названий тут, полягає у порушенні протипожежної безпеки. Але наслідком у цій ситуації, серед іншого, було знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Зрештою, артикул у названій частині передбачав покарання за необережне поводження з вогнем, що спричинило знищення або пошкодження майна (а

такий наслідок передбачала санкція, що встановлює обов'язок із відшкодування збитків). У тлумаченні до названого артикулу містилося два важливих положення. Перше з них стосувалося умисного вчинення діяння. У цьому випадку «винуватого» карали «яко зажигальщика», безперечно, більш суворо. Друге пов'язане із ситуацією невинного заподіяння і вчинення діяння «від необережності раптово». У цих ситуаціях «оний від покарання вільний бути має. Бо про раптовий випадок ніхто відповіді дати не повинен».

Міститься цікава нам норма і в гл. 14 «Про взяття міст, фортець, видобутком і полонених». Артикул 104 запроваджував заборону для всіх незалежно від чину і звання під час узятті штурмом міст і фортець на руйнування церков, шкіл, шпиталів без дозволу і особливого указу. «Хто проти сього приступить, оно здасться яко розбійник, ... позбавлений буде живота». Ці діяння певним чином схожі на посягання, передбачені Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, підписаним у Женеві 8 червня 1977 р., і таким, що набув чинності 7 грудня 1978 р. [80, с. 134- 182.]. Зокрема, статтями 52, 53 і 54 Протоколу заборонено в ході збройного конфлікту нападати на цивільні об'єкти (місця відправлення культу, житлові будинки, школи, лікувальні установи тощо), руйнувати і пошкоджувати їх. Отже, основи такого підходу до засобів і методів ведення війни закладалися в національних законодавствах задовго до появи розвиненого і систематизованого міжнародного права.

Винятком були ситуації, коли об'єктів знищення або ушкодження відбулося внаслідок військової необхідності – «хіба що гарнізон або громадяни в оній здачі зволікали і велику шкоду лагодити будуть» (арт.104).

Наступний комплекс положень, що стосувалися знищення та пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, містився в артикулах 178-181, розташованих у гл. 21 «Про запалювання, грабіжництва і крадіжки».

Артикул 178 установлював смертну кару і спалення для офіцерів і рядових, які самовільно і навмисно без указу «в маршу місто, селище і село або церкви, школи, шпиталі і млини запалить, печі або деякі двори зламає, також селянську рухледь та інше що витратить ... ».

Артикул 180 закріплював таке саме покарання, якщо «у підданих двори, колоди, паркани та інше зламані і спалені, або хліб на полі стравлений, або витрачений буде, хіба по необхідній нужді затребується і на те дозволено». Ця норма з позицій сучасної теорії права є відсильною. Нарешті, артикул 181 передбачав покарання жорстоким ув'язненням, відстороненням від служби або шпіцрутенами для того, хто «в землі ворожій ... без указу, на якому б місці не було» що-небудь запалював або «вогонь вкидав».

Зауважимо, що Артикул застосовували, зокрема, цивільні суди. Щодо того існувала і особлива вказівка Петра I Сенату: «Панове Сенат, надсилаю Вам книгу« Військовий Статут »... І понеже оний хоча з основою військових людей, проте ж стосується і до всіх представників земських, як з одного доглянете. Того дня, коли надрукують, то розішліть пропорції ... також по губерніях і канцеляріях щоб незнанням ніхто не відмовлявся » [81, с. 52].

Зміст Артикула свідчить про те, що відповідальність за знищення та пошкодження майна, а отже й об'єктів житлово-комунального господарства, була диференційованою залежно від цілої низки обставин: предмета злочину, способу його вчинення, форми вини, мотиву і мети.

Отже, з перших етапів свого розвитку держава здійснювала охорону об'єктів житлово-комунального господарства від знищення і пошкодження правовими засобами. Безумовно, в найбільш давніх джерелах права відсутній поділ норм за їх галузевою належністю, немає чіткої диференціації санкцій (кримінально-правові, цивільно-правові та ін.). Але, тим не менш, аналіз відповідних положень дозволяє вже з точки зору сучасних уявлень висновувати, що за аналізовані діяння встановлювалася і кримінальна відповідальність.

В Уложенні 1649 року і Артикулі Військовому 1715 це можна простежити більш виразно. Тут уже наявна диференціація юридичної відповідальності на види, а також і систематизація кримінально-правових норм, якими було закріплено відповідальність за знищення або пошкодження майна, серед іншого й об'єктів житлово-комунального господарства.

У XIX ст. громадська власність була дуже незначною порівняно з іншими формами власності. Найчастіше до такої належали малорентабельні, віддалені від села невеликі ділянки сіножатей, пасовищ, лісу. І все ж громада ними дуже опікувалась, оскільки вони давали певний дохід, який розподіляли на загальні потреби [82, с. 26]. Отож, об'єктами громадської власності, були насамперед, такі природні ресурси як земельні ділянки різної категорії. Це зрозуміло з огляду на традиційно сільськогосподарське виробництво, що століттями панувало на українських землях. Розвиток громадської власності був невіддільно пов'язаний із розвитком, передусім, сільської громади.

З проведенням у 60-ті роки XIX ст. у Росії так званих земської та міської реформ у підпорядкуванні земств і міських управ опинилася значна кількість підприємств. Дореволюційний досвід переконує, що більшість із них була прибутковою. Земські та міські органи самоврядування через належні громадам заклади зробили значний внесок у розвиток освіти, культури, охорони здоров'я, аграрних відносин, наукових досліджень [72, с. 28]. У їх власності перебували об'єкти, зазвичай аналогічні передбаченим сучасним українським законодавством.

Досягненням свого часу в галузі кримінального права і проявом набагато вищого рівня законодавчої техніки, попри всі недоліки, стало Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року [83]. У документі чітко виділено дві частини – Загальну та Особливу, Також було здійснено систематизацію Особливої частини, що охоплює 11 розділів, сформованих із урахуванням об'єкта посягань.

Різноманітною була і система злочинів, пов'язаних зі знищенням чи пошкодженням майна. Відповідні норми вміщені в різних розділах, виходячи

з об'єкта посягання – такого, яким його бачить законодавець. Отже, не всі з названих злочинів віднесені до розряду посягань на власність. Із позицій сучасного кримінального права відносини власності у певних випадках можна визнавати лише додатковими, або факультативними об'єктами злочинів, пов'язаних зі знищенням чи пошкодженням майна. Власне кажучи, таким самим шляхом рухається сучасний законодавець.

Перші згадки про знищення та пошкодження майна містяться в розд. 4 «Про злочини і проступки проти порядку управління». Гл. 2 «Про образу та явну неповагу до публічних місць і чиновників при відправленні посади» містить ст. 303, якою закріплено відповідальність за «наругу чи спотворення зі злим умислом публічних, споруджених за розпорядженням або з дозволу уряду, пам'ятників». У гл. 4 «Про викрадення паперів або речей з громадських місць, зривання печаток і знищення поставлених або доданих за розпорядженням уряду знаків» ішлося про знищення предметів, які мають певну цінність, наприклад, маяків (ст. 334), що створювало загрозу для безпеки плавання річками і морями.

Розд. 7 «Про злочини і проступки проти майна і доходів скарбниці» також містить цікаві у контексті нашого дослідження норми. У гл. 1 «Положення загальні» ст. 584 встановлено відповідальність за «всьяке знищення або пошкодження казенного майна, у всіх тих випадках, які саме не відзначені в цьому Уложенні або в інших узаконеннях». Покарання необхідно призначати, виходячи з санкцій статей, що передбачали його за пошкодження або знищення приватної власності, з урахуванням способу вчинення злочину – «дивлячись по тому, через підпал або вибухом пороху або газу, або залиттям водою, або іншим яким-небудь чином вчинено цей злочин ». Таким чином, диференціації відповідальності за знищення або пошкодження майна з урахуванням його приналежності (приватне або казенне) не існувало. Водночас, казенне майно слід розуміти саме як державне або комунальне майно, в їх числі об'єкти житлово-комунального господарства.

Цілий комплекс норм про злочини, пов'язані зі знищенням або пошкодженням майна, містився в різних главах розд. 8 «Про злочини і проступки проти громадського благоустрою та благочиння». Прикладами можна вважати норми гл. 10 «Про порушення правил, встановлених для збереження шляхів сполучення». У відділі першому «Про порушення постанов про повідомлення сухопутні», відділення I «Про пошкодження доріг, мостів, перил тощо» відповідні положення містяться в статтях 1417, 1420, 1424, 1425 та ін. Так, у ст. 1426 закріплено: «Хто з умислом зіпсує або пошкодить на дорогах мости, мостові настілки, перевози, греблі, гаті тощо, той, понад обов'язки повернути всі витрати, вжиті на лагодження зіпсованого, піддається покаранню, у міру обставин, які більш-менш збільшують або зменшують вину його».

Аналогічні норми містилися і у відділі другому «Про проступки проти постанов про судноплавство річками і каналами» названої глави. Наприклад, ч. 2 ст. 1475 відділення III «Про порушення правил для судноплавства» установлювала відповідальність за умисне пошкодження шлюзів, гребель, водостоків та інших гідротехнічних споруд. Додатково до покарання, законом був покладений обов'язок повернути витрати, «ужиті на виправлення», і сплатити «винагороду за збитки». Необережне вчинення зазначених вище діянь за ч. 1 ст. 1475 не передбачало кримінального покарання, а лише обов'язок повернути всі «витрати».

Зауважимо, що наведені норми переважним чином були спрямовані на дотримання безпечних умов життєдіяльності людей, але водночас на охорону відносин власності, тому що зазначені в них злочини пов'язані зі знищенням або пошкодженням майна. На користь того свідчить і те, що багато які з санкцій відповідних статей відсилали до санкцій норм, що передбачають відповідальність безпосередньо за знищення або пошкодження майна.

Безпосередньо встановленню відповідальності за аналізовані посягання, коли основним об'єктом поставали відносини власності, були присвячені норми розділу 12-го «Про злочини і проступки проти власності приватних

осіб», уміщені до гл. 2 «Про знищення та пошкодження чужого майна». Відділ перший мав назву «Про підпал». Таким чином, підпал було визнано найбільш небезпечним способом учинення названих злочинів. Відділ містив одинадцять статей. Перша з них (ст. 2106) передбачала відповідальність за «підпал з умислом якого-небудь жилого будинку». Якщо вдатися до сучасної термінології, ст. 2107 містила перелік кваліфікуючих ознак.

Посилення покарання було зумовлене, щонайперше, властивостями предмета злочину, можливістю заподіяння шкоди іншим об'єктам (наприклад, життю та здоров'ю людей), наявністю рецидиву і співучасті, а також часом учинення діяння. До прикладу, на два ступеня суворіше покарання було передбачене, коли йшлося про підпал громадського місця, у числі іншого суду, архіву, навчального закладу, бібліотеки, музею, театру тощо, а також тоді, коли підпал був учинений групою осіб (ч. 2 ст. 2107).

Більш суворим було покарання за підпал рудників (ст. 2108), нежитлових будівель і суден (ст. 2109). Його диференціювали залежно від того, чи перебували в підпаленому руднику, будівлі, судні люди і чи знав про це винний.

Відділ другий «Про знищення та пошкодження чужого майна вибухом пороху, газу чи іншої легкозаймистої речовини, або ж затопленням або іншим чином» названої глави так само, як і попередній, складав з одинадцяти статей. Згідно зі ст. 2117, «за умисне знищення або пошкодження будь-якого чужого майна вибухом пороху, газу чи іншої легкозаймистої речовини» наставало таке саме покарання, як і за підпал. Ст. 2118 закріплювала відповідальність за умисне, вчинене будь-яким способом затоплення з метою руйнування, знищення чи пошкодження чужої власності. Кваліфікованим видом злочину поставало вчинене з умислом розлиття вод, розпочате для затоплення цілого міста або селища. Ст. 2122 передбачала покарання за «умисне руйнування або пошкодження чужих будівель, кораблів або суден, або ж лісів, садів, городів тощо, якими б то не було засобами, крім вибуху пороху, газу чи іншої легкозаймистої речовини, або потоплення, а також за

умисне, вчинене будь-якими засобами руйнування чужих джерел і засипання їх землею або чимось іншим.

Отже, особливо було акцентовано на певних способах знищення або пошкодження чужого майна. Нині їх прийнято називати загальнонебезпечними способами.

Предметом злочинів поставали, серед іншого, об'єкти житлово-комунального господарства у сучасному їх розумінні – будівлі, споруди.

Отже, Уложення 1845 містило досить розгалуджену систему норм про відповідальність за знищення і пошкодження чужого майна. Як загалом, так і в цій частині воно теж було надто казуїстичним. Але хай там як, його прийняття стало надзвичайно важливим етапом розвитку кримінального законодавства, а також потужним стимулом доктринальних досліджень у відповідній сфері.

Кримінальне Уложення 1903 року об'єднало всі норми про знищення та пошкодження чужого майна в одній главі «Про пошкодження майна, шляхів сполучення, попереджувальних, граничних і тому подібних знаків або інших предметів»(гл. 30) [84]. На думку І. Я. Фойницького, такий підхід законодавця не був «елегантним теоретично», оскільки до категорії звичайного пошкодження майна були віднесені «випадки, де є момент пошкодження, але майнове значення пошкодженого видається сумнівним і не в ньому лежить підстава кари». З практичної ж точки зору для правозастосовця це було досить зручно [85, с. 304].

Положення, що стосуються знищення і пошкодження чужого майна, наявні і в Статуті про покарання, що накладаються мировими суддями, 1864 року [86]. У гл. 6 «Про порушення статутів будівельних і шляхів сполучення» містилися ст.ст. 70 і 72, що передбачали покарання, відповідно, за псування «тротуарів, містків, мостових, доріг і шосе або перил, канав, стовпів, дерев, що на них знаходяться, тощо», а також за «пошкодження на дорогах мостів, переправ, гребель, загат тощо». Відповідно, в цих ситуаціях відносини власності набували якості додаткового об'єкта. Безпосередньо на

охорону власності від знищення і пошкодження були спрямовані ст.ст. 152 і 153, розміщені у відділенні першому «Про самовільне користування чужим майном та пошкодження оно́го» гл. 13 «Про проступки проти чужої власності». На додаток до покарання, винні у всіх зазначених випадках зобов'язані були сплатити власнику пошкодженого майна відповідну компенсацію.

У XIX ст.– на початку XX ст. з'являються ґрунтовні теоретичні розробки із проблеми кримінальної відповідальності за знищення та пошкодження майна [85, с. 302-353; 87, с. 396-400;].

Зокрема, Л. С. Белогріц-Котляревський склад пошкодження чужого майна подав у такому вигляді: суб'єктом цього злочину є будь-яка дієздатна особа; об'єктом пошкодження як будь-якого майнового посягання – лише майно в юридичному сенсі (предмети цивільного обігу, що мають об'єктивну, тобто економічну цінність, а деякі загальну або ринкову, або ж спеціальну (йшлося про рідкісні предмети колекцій), але саме таку, що піддається грошовому виміру). Автор зазначав, що зовнішній прояв злочинної дії може полягати, по-перше, у зміненні матеріального складу або зовнішнього вигляду предметів, що абсолютно знищує або зменшує їх цінність. По-друге, це може набувати форми такого впливу на предмети, коли, не змінюючи стану речі й не зменшуючи її цінності, її елементарно вилучають її у власника. Причому відновлення предмета видається абсолютно неможливим або надзвичайно ускладнюється. Прикладами ушкодження першого виду названо: поламання, розбиття, дряпання меблів, картин, забій тварин, знищення або пошкодження посівів, псування механізмів зміненням їх пристроїв тощо.

Як приклади пошкодження другого виду дослідник наводить закопування речей у землю, кидання їх у воду, випускання на волю спійманої дикої тварини, птаха. Внутрішній аспект злочинної дії передбачає умисел, тобто усвідомлення винного, що його діяння спрямоване на пошкодження

чужого майна, бажання цього або, принаймні, припущення щодо цього [87, с. 397-398].

Цікаво, що поняття «пошкодження майна» автор застосовує і відносно пошкодження як такого і щодо знищення. Як свідчить аналіз подальших положень праці, пошкодження майна він поділяє на знищення і псування. Водночас нижче вказаний науковець згадує про руйнівні або такі, що ушкоджують її (річ), сили, таким чином не ототожнюючи руйнування і пошкодження [87, с. 398].

Аналогічний підхід спостерігаємо і у І. Я. Фойницького, який розглядає пошкодження, але охоплює цим поняттям і знищення майна [85, с. 302]. Власне, до цього авторів спонукала й назва глави тридцятої Уложення 1903 року. Відповідно, і В. В. Єсіпов писав, що пошкодження чужої речі виявляється не лише у формі псування, але і знищення. Останнє варто розуміти як пошкодження, що має багато ступенів – від найнезначнішого аж до повного знищення [88, с. 125].

Висновки зазначеного дослідника вельми схожі з думкою Л. С. Белогріц-Котляревського та твердженням І. Я. Фойницького про зміст складу названого посягання: «Загальний склад пошкодження майна передбачає як суб'єкта всяку осудну особу, як предмет – чуже майно, стосовно зовнішньої дії – всяку діяльність, яка пошкоджує майно, щодо внутрішньої сторони його – умисел» [85, с. 302].

Зрештою, кримінальне законодавство другої половини XIX – початку XX ст. мало систематизований характер, сформувалася система норм про злочини, пов'язані зі знищенням і пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства, що має розгалужений характер. Посягання було диференційовано в залежно від об'єкта, ознак предмета і низки інших обставин. В Уложенні про покарання кримінальні та виправні система аналізованих злочинів була надто громіздкою, розпорошеною по різних главах, на відміну від Кримінального Уложення 1903 р., що містило одну загальну главу про знищення та пошкодження будь-якого майна. Однак про

кримінальну відповідальність за посягання на окремі об'єкти досліджуваних злочинів усе ж ішлося в інших главах, що було пов'язано з їх суспільною небезпечністю, яка полягала в заподіянні шкоди не відноsinам власності, а іншим інтересам особи, суспільства або держави.

Аналіз історичних джерел свідчить, що на території України в період українського державотворення 1917–1921 років широкого застосування набули норми кримінального законодавства Російської імперії. Це цілком закономірно. По-перше, за такий короткий термін і в умовах військового часу та громадянської війни створити нове кримінальне законодавство практично неможливо. По-друге, 25 листопада 1917 року Українська Центральна Рада ухвалила закон, який передбачав, що «всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 року, оскільки їх не змінено і не скасовано Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі, яко закони і постанови Української Народної Республіки» [89, с. 21]. Фактично цей закон надавав право застосовувати на території України всі закони, в їх числі й кримінальні, Російської імперії, що не суперечили проголошеним Універсалами Української Центральної Ради принципам, не були скасовані або змінені чинною в Україні владою. Таким чином, можна дійти висновку, що кримінальне законодавство Російської імперії на території України застосовувалося, хоча й не повністю, а лише та його частина, яку не було змінено або скасовано українською владою і що не суперечила демократичним правовим принципам. В Україні творилися власні кримінальні закони, спрямовані на врегулювання питань, які виникали в процесі державотворення 1917–1921 років [90, с. 4].

Значною мірою висловлене стосувалося й досліджуваної категорії злочинів. Так, за доби Гетьманату, крім основних злочинів проти власності, у галузі сільськогосподарських відносин набули поширення випадки умисного знищення та пошкодження майна такими засобами як підпал, забій худоби тощо, різного сільськогосподарського майна, визнаного об'єктом житлово-

комунального господарства. До таких злочинів відносили знищення посівів, хліба в снопах або в зерні, сінокосів, скошеної трави, сільськогосподарського живого і мертвого реманенту, а також худоби, що на розплід, та ін. Нерідко в таких знищеннях брали участь самі власники майна: «Задля відбудови сільського господарства, однієї з найважливіших основ економічного добробуту України в той період, встановлення законності й порядку в цій галузі державного життя та забезпечення й надалі його розвитку необхідно було, щоб умисне знищення або пошкодження сільськогосподарських речей і того, що мало тісний зв'язок з ним, було нормовано законодавством незалежно від того, чи це майно є власністю винуватої особи, чи ні, і щоб такий закон визначав винуватцю кару згідно з умовами тогочасного моменту державного будівництва України» [91, с. 421].

Цитований нормативно-правовий акт було прийнято 29 червня 1918 року [92]. Постанова «Про деякі тимчасові доповнення статей 1614 та 1621 «Уложения о Наказаниях» і зміну статті 1625 того ж «Уложения» і примітки до неї» передбачала доповнення і зміни до відповідних статей Уложення про покарання кримінальні та виправні. Зокрема, за чинним на той час законодавством, відповідно до ст. 1612 Уложення про покарання, підпал власного майна карався лише в разі, коли це було зроблено з метою одержання страхової суми чи відбулося порушення прав інших осіб або виникла загроза безпеці їх життя і майна. Ст. 1614 Уложення про покарання хоч і передбачала спеціальні випадки умисного знищення вогнем майна, втім лише за умови, що це майно не було власністю палія. Постанова доповнювала Уложення про покарання ст. 1614-1, що передбачала покарання за вчинення «умисного, однаке без цілі одержання страхової суми, знищення вогнем якого-небудь згаданого в ст.1614 майна, до самого палія по праву власності належного».

Згідно зі ст. 1621 Уложення про покарання, вміщеної до розділу про знищення та пошкодження чужого майна, кримінальній відповідальності підлягали особи, визнані винними в умисному руйнуванні або пошкодженні

саме чужого майна. Постанова містила ст. 1621-1, яка передбачала, що під кару, зазначену в ст. 1621, «підпадає і винуватий в умиснім знищенні або пошкодженні чужих або своїх власних всяких посівів, хліба в снопах, або в зерні, сінокосів, скошеного сіна, сільськогосподарського живого чи мертвого інвентаря, а також усякого племенного скота, який знаходиться на злучних пунктах і на скотних розсадниках та заводах».

З приходом до влади Директорії злочинність лише збільшилася. На загальному тлі руїни та бойових дій злочинці почувалися дедалі впевненіше. Від самого початку уряду Української Народної Республіки довелося боротися з посяганнями на об'єкти житлово-комунальної власності країни. Оскільки такі об'єкти були одним із головних багатств України, їх нерозумне нищення могло привести державу до невиправданих витрат у економічно-господарському секторі. Зокрема, знищення майна фабрик і заводів підривало промисловість України, яка і без того була на дуже низькому рівні. Отже, країна могла дійти до крайнього зубожіння. З огляду на це, уряд Української Народної Республіки у своєму наказі «рішуче забороняє такі злочинства та наказує місцевій владі негайно припинити всяку порубку лісів і розгром фабрик і заводів Республіки». Для цього охороні, до обов'язків якої належав догляд за лісами, фабриками і заводами, дозволялося в ході охорони об'єктів застосовувати зброю, а всіх, хто вчиняв вищезгадані злочини, належало «притягати до суворой судової відповідальності» [93].

У частині кримінального законодавства про злочини проти власності загалом та проти об'єктів житлово-комунального господарства зокрема уряд Директорії отримав доволі вагомий спадок надбань. До досить ґрунтовних положень кримінальних кодексів за доби Української Центральної Ради та Гетьманату було внесено низку важливих доповнень і змін. Уся сформована таким чином законодавча база дозволяла правоохоронним та судовим органам вести активну боротьбу з такими злочинами. Втім успішному веденню цієї боротьби завадили події, в яких Україна опинилася за доби Директорії. По-перше, це збройна боротьба, яка тривала по всій країні й не

давала змоги зосередитися на внутрішніх проблемах. По-друге, неспроможність органів міліції контролювати всі події в межах своєї піднаглядності, тому що міліцейський апарат був нечисельний і здебільшого непрофесійний. По-третє, всю державу охопила анархія – люди втомилися чекати рішучих дій від органів влади і почали творити правосуддя на власний розсуд: відбираючи землі та майно, рубаючи ліси, грабуючи фабрики і заводи [94, с. 80].

Аналізуючи розвиток кримінального законодавства, що визначало відповідальність за досліджувані злочини в контексті злочинів проти власності, можна окреслити основні, характерні для всіх трьох державних формацій, напрями боротьби з цими неправомірними явищами: удосконалення кримінального законодавства, спрямованого на забезпечення успішної боротьби зі злочинами проти власності й посилення кримінальної репресії за вчинення зазначених злочинів; розширення повноважень правоохоронних органів та органів влади на місцях у галузі боротьби зі злочинами проти власності; поглиблення боротьби зі злочинами проти власності в сільській місцевості, де вони набули найбільшого поширення з огляду на переділ землі [94, с. 86-87].

Кримінальне законодавство радянського періоду не залишило поза увагою питання кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства від знищення і пошкодження. Їх розглядали в окремих нормативних документах нової влади ще до ухвалення систематизованих законодавчих актів. Підтвердженням того може слугувати прийнята 10 жовтня 1919 р. постанова Ради робітничої і селянської оборони, містила відносно того, щоб задля припинення розповсюджених на той час випадків злочинного руйнування залізничних споруд або замаху на такі дії спійманих на місці злочину розстрілювати в порядку безпосередньої розправи, а інших запідозрених у тих самих злочинах, але яких на місці не застали, судити в 24-годинний термін за законами воєнного часу [95, с. 50].

Звичайно ж, у вказаний період була відсутня дієва система норм, що передбачають відповідальність за аналізовані злочини. Це можна пояснити відсутністю законодавчого досвіду, необхідністю розв'язання інших, більш нагальних завдань, орієнтацією, радше, на політичні кроки й рішення, ніж на чіткі правові настанови. Але, тим не менш, перші кроки було зроблено.

Загалом же, комунальна власність була відома законодавству з перших років радянської влади [96, с. 78], хоча згодом інститути місцевого самоврядування були фактично ліквідовані – управління на місцях здійснювалося через місцеві ради народних депутатів, які належали до систему державних органів.

Як відомо, радянський суспільний лад ґрунтувався на цілковитому, тотальному одержавленні власності, тобто виключній монополії права державної власності. Тотальне одержавлення власності мало наслідком її органічну взаємопов'язаність з політичною владою. Як зазначає Л. Морозова, державна власність і політична влада становили єдиний механізм адміністративно-командної системи господарювання та управління: власність була структурним елементом влади, а остання – органічним елементом структури державної власності [97, с. 19].

Перший Кримінальний кодекс УРСР 1922 року [98] положення про злочини, які нас цікавлять, містив у главі VI Особливої частини КК «Майнові злочини». Становлять інтерес ст. 196, яка передбачала покарання за умисне знищення або пошкодження майна, що належить установі, підприємству чи приватній особі, й ст. 197, що закріплювала відповідальність за умисне знищення або пошкодження будь-якого майна шляхом підпалу, затоплення або якимось іншим загальнонебезпечним способом. Таким чином, відповідальність за аналізовані діяння бала диференційованою залежно від об'єкта, предмета, способу.

Прагнення до зміцнення позицій держави, державної та колективної власності сформувало позицію відносно пріоритету останньої над особистою (приватною). Це підштовхнуло до рішення про необхідність диференціації

відповідальності за знищення і пошкодження майна з урахуванням його належності. Отож, Декретом ВЦВК і РНК РРФСР від 24 серпня 1925 р. КК було доповнено ст. 92-а, що передбачала покарання за умисне знищення або пошкодження майна, належного державним установам і підприємствам, а також громадським (кооперативним, професійним та ін.) організаціям [95, с. 196-197]. Кваліфікуючими ознаками були названі повторність, призупинення або перерву виробництва в результаті названих діянь, заподіяння іншої тяжкої шкоди державі. Змін зазнала і ст. 196 в частині уточнення предмета злочину.

Спочатку КК УРСР 1927 року [99] містив чотири статті, що передбачають відповідальність за аналізовані злочини. Ст. 79 КК глави II Особливої частини «Злочини проти порядку управління» закріплювала відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, належного державним установам і підприємствам, а також громадським (кооперативним, професійним та ін.) організаціям, серед іншого електропроводів, засобів зв'язку тощо. Як кваліфікуючі ознаки були передбачені повторне вчинення діяння, призупинення або перерва виробництва чи інша тяжка шкода державі. Ст. 80 КК тієї самої глави визначала відповідальність за необережне пошкодження морського телеграфного кабелю, якщо воно могло спричинити переривання телеграфного повідомлення. Примітно, що основним об'єктом названих посягань законодавець визнавав порядок управління, але не відносини власності. Якщо стосовно пошкодження морського кабелю це певною мірою виправдано, то відносно знищення чи пошкодження майна – навряд чи. Але, критикуючи таку позицію, слід ураховувати історичний період чинності названих норм.

Ст. 175 КК, уміщена до глави VII «Майнові злочини», передбачала відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, належного приватним особам. Більш суворою була міра за вчинення цих діянь шляхом підпалу, затоплення або іншим загальнонебезпечним способом. Цікаво, що в

ст.79 КК відсутні кваліфікуючі ознаки, пов'язані з такого роду способами. Ч. 3 статті передбачала відповідальність за знищення або пошкодження майна загальнонебезпечним способом, якщо це спричинило людські жертви або стихійні лиха.

Згодом КК УРСР 1927 року зазнавав неодноразових змін. До нього було внесено безліч доповнень, серед іншого й до положень про діяння, що нас цікавлять. Переважним чином це були норми про посягання контрреволюційні й проти порядку управління. Відповідно, відносини власності для них виступали додатковим об'єктом, а основний акцент був зроблений на кримінально-правову охорону інших цінностей, що можна зрозуміти з назв глав КК і змісту відповідних норм.

Наприклад, у першому розділі Особливої частини «Контрреволюційні злочини» – це ст. 58-9, згідно з якою встановлювалося покарання за організацію з контрреволюційною метою руйнування або пошкодження вибухом, підпалом чи іншим способом залізничних або інших шляхів і засобів сполучення, засобів народного зв'язку, водогонів, громадських складів та інших споруд чи будівель, а так само участь у виконанні зазначених злочинів. У другому розділі «Злочини проти порядку управління» – це ст. 59-2, що передбачала відповідальність за масові заворушення всякого роду, серед іншого погроми, руйнування шляхів і засобів сполучення, підпали; ст. 59-4, яка передбачала відповідальність за організацію та участь у бандах і організованих бандами нападах, у числі іншого, руйнування залізничних шляхів.

Безперечно, на положення КК 1927 року вплинули соціально-економічні та політичні умови, властиві відповідному історичному періоду існування держави.

У кримінально-правовій доктрині названого періоду злочини, пов'язані зі знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства, розглядалися не у повній відповідності до законодавчої класифікації відповідних діянь. Переважним чином, їх вивчали в межах

дослідження посягань на власність – соціалістичну або особисту. Що стосується першої, то автори виокремлювали самостійну групу злочинів – посягання на соціалістичну власність, незважаючи на те, що закон відносив їх до групи діянь, спрямованих проти порядку управління [100-102]. Доктринальний підхід видається більш обґрунтованим. Позиція ж законодавця доволі суперечлива, тим більше, що відповідальність за розкрадання чужого майна незалежно від форми власності він передбачав у межах однієї глави КК.

Родовим об'єктом знищення і пошкодження першого виду визнавали соціалістичну власність, а безпосереднім – державну чи колгоспно-кооперативну. Родовим об'єктом названого посягання другого виду – особисту власність громадян. Безпосередній об'єкт окремі автори ототожнювали з родовим, а деякі визначали як особисте майно громадян [101, с. 180]. Іншими словами, вони не розмежовували категорії «безпосередній об'єкт» і «предмет» злочину, хоча стосовно посягань на соціалістичну власність таке розокремлення існувало [101, с. 132].

Знищення майна слід було розуміти як розуміти знищення майна, що є власністю державної, колгоспної, кооперативної чи іншої громадської організації або належить приватним особам. У результаті злочинних дій винного в такому випадку майно стає повністю непридатним до виконання свого господарського призначення. Пошкодженням вважалося часткове знищення або псування такого майна, унаслідок чого воно стає частково непридатним (без відновлення або виправлення) до виконання свого призначення, чим суттєво знижується його господарська цінність. Правники справедливо зауважили, що характерною рисою таких посягань є те, що винний, заподіюючи шкоду соціалістичній чи особистій власності, сам тим часом не набуває жодної матеріальної вигоди [102, с. 167].

Суб'єктивній стороні зазначених злочинів був притаманний прямий або непрямий умисел, причому автори відзначали, що в окремих ситуаціях наявність специфічних мети чи мотиву змінює кваліфікацію вчиненого.

Наприклад, наявність контрреволюційної мети перетворює знищення і пошкодження соціалістичного майна на диверсію (ст. 589 КК). Отож, розмежування знищення і пошкодження майна як злочину проти власності й контрреволюційного посягання здійснювалося за суб'єктивною стороною (як, утім, і нині).

Розкриваючи зміст такої кваліфікуючої ознаки як учинення злочину загальнонебезпечним способом, науковці відзначали, що «підпал і затоплення закон вказує як приклади загальнонебезпечного способу вчинення злочину. Але воно може бути здійснено будь-яким загальнонебезпечним способом, як то: вибухом, пристроєм обвалу землі тощо» [103, с. 261]. Людські жертвами тут трактовано як загибель хоча би однієї людини. Причому особливо акцентовано на суб'єктивному ставленні винного до цієї обставини. Фахівці були одностайні в тому, що ставлення в такому разі має виявлятися в необережності. Якщо винний передбачав і бажав або хоча б свідомо допускав загибель людей у результаті його дій, їх неохідно кваліфікувати за сукупністю як знищення або пошкодження майна загальнонебезпечним способом і вбивство [103, с. 261; 104, с. 204]. Зауважимо, що в сучасному законодавчому формулюванні та кримінально-правовій теорії стосовно аналогічної ситуації існує такий самий підхід. Що як до стихійного лиха, таким вважали пожежу, що торкнулася кількох будинків, затоплення селища, вулиці й усіляке знищення у великих розмірах майна різних осіб [104, с. 204].

Зрештою, маємо зауважити, що в КК УРСР 1927 року в описі складів знищення і пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства було використано чимало оціночних понять, що підтверджує і практика доктринального тлумачення відповідних законодавчих положень.

Кримінальний кодекс 1960 року [105] (навіть у початковій редакції) містив ширшу систему норм про посягання, що передбачали знищення або пошкодження майна як тієї чи іншої ознаки злочину. Передусім потрібно згадати ті з них, що розглядалися як злочини проти власності, а знищення і

пошкодження поставали такою ознакою об'єктивної сторони як суспільно небезпечне діяння. Це посягання, передбачені статтями 98, 99, 149, 150 КК. У названих статтях відповідальність за знищення або пошкодження майна була диференційованою, щонайперше, залежно від об'єкта (відносини соціалістичної власності (ст.ст. 98, 99 КК) та відносини особистої власності (ст.ст. 149, 150 КК)).

Так, ст. 98 КК передбачала відповідальність за умисне знищення чи пошкодження державного або колективного майна, наводячи як кваліфікуючі ознаки вчинення їх шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, людські жертви, заподіяння великої шкоди, інші тяжкі наслідки. Більш тяжким видом злочину в ч. 2 назване умисне знищення або суттєве пошкодження лісових масивів шляхом підпалу. Посилення відповідальності в такому випадку було пов'язане зі специфікою предмета і способу вчинення посягання.

Покарання за знищення та пошкодження державного чи колективного майна було більш суворим, а ніж учинення злочину щодо особистого майна громадян. Отже, охорона соціалістичної власності, що визнана того часу єдиним економічним базисом держави, мала безумовно більш важливе значення. Це тривало аж до прийняття Кримінального кодексу України 2001 року [106]. Усі норми про відповідні злочини містилися в розділі VI Особливої частини «Злочини проти власності». Саме так, було уніфіковано відповідальність за посягання на чуже майно незалежно від форми власності.

Тим часом, аналіз змісту згаданих вище статей КК 1960 року свідчить про те, що вони мали багато спільних рис із відповідними положеннями нині чинного КК України. У вказаних нормах законодавець (як і сучасний) використовував чимало оціночних понять, передусім, у формулюванні кваліфікуючих ознак («загальнонебезпечним способом», «інші тяжкі наслідки», «значна шкода»).

В окремих випадках, передбачених КК 1960 року, знищення і пошкодження майна поставали такою ознакою об'єктивної сторони як

суспільно небезпечне діяння, але їх розглядали не як злочини проти власності, а як посягання на інші об'єкти. Відносини власності для них набували якості додаткового об'єкта.

Так, ст. 68 КК (глава перша Особливої частини «Державні злочини», розділ I «Особливо небезпечні державні злочини») встановлювала відповідальність за диверсію, тобто руйнування або пошкодження вибухом, підпалом чи іншим способом підприємств, споруд, шляхів і засобів сполучення, засобів зв'язку або іншого державного або колективного майна з метою ослаблення Радянської держави. Безпосереднім основним об'єктом цього злочину визнавали економічні підвалини держави [107, с. 50].

Ст. 86 КК, розташована в розділі II «Інші державні злочини», передбачала покарання за умисне руйнування або пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу, суден, засобів зв'язку чи сигналізації, що спричинило або могло спричинити аварію поїзда, аварію корабля або порушення нормальної роботи транспорту та зв'язку. Безпосередній об'єкт – нормальну роботу залізничного, водного і повітряного транспорту [108, с. 192; 109, с. 323] – розглянуто як необхідну передумову забезпечення громадської безпеки у певній її частині.

Як бачимо, ці злочини можна вважати різновидами знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, а норми, що передбачають відповідальність за них, – спеціальними по відношенню до розміщених у ст.ст. 98, 149 КК.

Зрештою, у радянський і пострадянський періоди розвиток системи норм про відповідальність за аналізовані злочини був поступальним. Ігнорування позитивного історичного досвіду в галузі правотворчості в перші роки радянської влади цілком закономірно позначилося на рівні законодавства. Але в результаті вдосконалення означеного процесу КК УРСР (України) умістив визначену систему норм про відповідальність за певні посягання, подаючи знищення і пошкодження майна в різних кримінально-правових якостях, що характеризують об'єктивну сторону вчиненого, – діяння, спосіб.

Сучасний етап розвитку кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства пов'язаний із прийняттям у 2001 році нового Кримінального кодексу України. Як уже зазначено вище, ним запроваджено однакову кримінально-правову охорону всіх форм власності. Тож, відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства встановлено у ст. 194 КК України. Проте необхідність кримінально-правової охорони окремих різновидів майна стала причиною внесення змін до нині чинного КК України.

Спочатку Законом України від 31 травня 2005 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення в галузі електроенергетики» КК України було доповнено ст. 194-1 «Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики» [110]. Надалі, Законом України від 13 січня 2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві» КК України доповнено ст. 270-1 «Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства» [111]. Таким чином, законодавець створив дві спеціальні норми щодо знищення або пошкодження майна, взявши за основу предмет злочину, – об'єкти електроенергетики й об'єкти житлово-комунального господарства проте розмістив їх у різних розділах Особливої частини КК України.

Доцільно зауважити, що в проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві» від 9 червня 2010 року № 6505 за склад злочину, розглядуваного нами, було пропоновано розмістити в ст. 194-2 КК України [11]. Однак в остаточній редакції законодавець змінив позицію на користь родового об'єкта цього злочину.

Наймовірніше, в прийнятті остаточного рішення він спирався на висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України

до цього проекту, де зазначено, зокрема, що основним безпосереднім об'єктом розглядуваного злочину слід вважати громадську безпеку, для якої внаслідок передбачених проектом дій може виникнути загроза або бути заподіяно шкоду. Такий висновок ґрунтується на тому, що функціонування об'єктів житлово-комунального господарства покликане задовольняти не лише інтереси й потреби власників зазначених об'єктів, а й, насамперед, інтереси суспільства і держави. Головною метою кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства, за думкою експертів, має бути забезпечення безпеки невизначеного кола осіб і правоохоронюваних інтересів [14].

З огляду на зазначене, фахівці Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України дійшли висновку, що розміщення законодавчої норми, котра встановлює кримінальну відповідальність за фактичне пошкодження або руйнування об'єктів життєзабезпечення житлово-комунального господарства у розділі VI «Злочини проти власності» не є виправданим, оскільки основний безпосередній об'єкт указаного злочину, на їх переконання, не віднесений до родового об'єкта названого розділу. Тому видається доцільним перенести пропонуване проектом доповнення до розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України [14].

На наш погляд, така позиція є досить неоднозначною, оскільки не лише об'єкти житлово-комунального господарства покликані забезпечувати інтереси суспільства й держави. Аналогічні функції виконують об'єкти енергетики, поштового зв'язку, торгівлі тощо. Проте умисне знищення або пошкодження таких об'єктів законодавець не розцінює як посягання на громадську безпеку. Навпаки – такі діяння він кваліфікує як злочини проти власності [112, с. 167].

Незважаючи на розглянуті суперечності, можна констатувати, що чинний КК України остаточно виокремив та поставив під охорону окремої

статті (наразі це ст. 270-1 КК України) посягання на об'єкти житлово-комунального господарства.

Як висновок, маємо вказати, що спочатку умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства в кримінальному законодавстві було трактовано як складову умисного знищення або пошкодження майна, згодом же це явище еволюціонувало до розряду самостійного злочину. Також відбувається розширення змісту кримінально караних способів умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Періодами історичного розвитку вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є такі:

1) зародження кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства як складової умисного знищення або пошкодження чужого майна (X–XV століття);

2) кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства як окремих предметів злочину, передбачена розрізненими кримінально-правовими нормами (XV–XIX століття);

3) кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства як за умисне знищення або пошкодження державного чи колективного майна (XIX століття – 2011 рік);

4) виокремлення кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства в самостійну кримінально-правову норму (2011 рік – до сьогодні).

1.3. Правове регулювання кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у законодавстві зарубіжних країн

У всіх країнах світу функціонує інститут відповідальності за правопорушення в галузі житлово-комунального господарства, але законодавство кожної окремої країни має певні особливості притягнення до такої відповідальності та накладення стягнень. Систему житлово-комунального господарства у зарубіжних країнах у переважній більшості випадків урегульовано нормами муніципальних правил поведінки, що не передбачає спеціальної кримінальної чи адміністративної відповідальності в тому сенсі, в якому її вбачає український законодавець.

У спеціальній літературі зазначено, що правова система жодної країн не існує ізольовано. Ці структури взаємодіють між собою, проводять нескінченний культурний діалог. Правова культура окремих країн піддається постійному впливу, – до неї потрапляють випадкові фрагменти інших правових традицій, юридичних текстів, процедур і правових конструкцій. Такий вплив дозволяє оцінити власний досвід правового життя, віднайти можливість для його розгляду, а також перспективи розвитку, вдосконалення окремих елементів своєї правової системи, сповнюючи їх новим змістом [113]. Відповідно, розумна рецепція окремих положень зарубіжного законодавства дозволяє удосконалювати національне право. Саме таку мету переслідує компаративістський аналіз.

Вважаємо, що порівняльно-правове дослідження варто розпочати з вивчення кримінального законодавства країн, що представляють пострадянський простір. Його системний аналіз доводить, що окремої кримінально-правової норми, яка би регламентувала відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, у цих країн не існує. Хоча загалом підхід до формування кримінально-правових норм, якими передбачена відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, в законодавстві цих держав є близьким до представленого в КК України. Це цілком логічно, оскільки таким державам тривалий час було властиве однорідне правове поле, їх пов'язувала спільна історія у сфері формування закону про кримінальну відповідальність.

Підтверджує цю тезу й Модельний Кримінальний кодекс для країн-учасниць Співдружності Незалежних Держав [114].

По-перше, вивчені нами кримінальні кодекси Азербайджанської республіки [115], Республіки Білорусь [116], Республіки Казахстан [117], Республіки Таджикистан [118], Російської Федерації [119], Республіки Молдова [120] передбачають відповідальність безпосередньо за знищення або пошкодження чужого майна. Причому її диференційовано, передусім, залежно від форми вини – умисне і необережне посягання. Перше діяння названо в ст. 186 КК Азербайджанської республіки, ст. 218 КК Республіки Білорусь, ст. 187 КК Республіки Казахстан, ст. 255 КК Республіки Таджикистан, ст. 167 КК Російської Федерації, ст. 197 КК Республіки Молдова. Як ознаку, що постає критерієм криміналізації, всі вони використовують «заподіяння значної шкоди потерпілому» («спричинення шкоди у значному розмірі»). Коло кваліфікуючих ознак, здебільшого, збігається, втім наявні й відмінності. Так, КК Азербайджанської республіки, КК Республіки Білорусь і КК Республіки Таджикистан таким називають заподіяння великої шкоди (шкоди у великому розмірі); КК Республіки Казахстан – заподіяння з необережності тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю, вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового або громадського обов'язку або щодо його близьких родичів із тих же мотивів, а також із мотивів соціальної, національної, расової чи релігійної ворожнечі; КК Російської Федерації – учинення таких дій із хуліганських мотивів шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, що спричинило смерть особи з необережності чи інші тяжкі наслідки. До особливо кваліфікованих видів злочину КК Республіки Казахстан відносить такий наслідок як знищення чи пошкодження пам'яток історії, культури, природних комплексів, об'єктів, взятих під охорону держави, а також предметів чи документів, що мають особливу історичну, наукову, художню або культурну цінність. У КК Російської Федерації, як і в КК України, такого роду посягання

розглядаються як самостійний склад злочину, котрим заподіюється шкоди, насамперед, іншим суспільним відносинам. КК Республіки Білорусь передбачає такі особливо кваліфіковані види як учинення злочину організованою групою і заподіяння шкоди в особливо великому розмірі. КК Республіки Молдова закріплює посилену відповідальність за заподіяння смерті чи інших тяжких наслідків.

На наш погляд, на певну увагу заслуговує позиція законодавця Казахстану, котрий в як кваліфікуючі ознаки визнав два окреслених вище мотиви учинення названого діяння. Вони, безумовно, підвищують ступінь його суспільної небезпеки й цілком реальні у випадку вчинення такого діяння. Видається досить переконливим і посилення відповідальності за групове учинення зазначених діянь у разі заподіяння особливо великої шкоди (КК Республіки Білорусь). Однак, якщо враховувати ознаки, пов'язані з групою, то логічніше диференціювати відповідальність залежно від виду групи.

Як відомо, КК України передбачає спеціальні види умисного знищення або пошкодження чужого майна – ст. 347 обумовлює відповідальність за такі діяння, вчинені щодо майна, що належить працівникові правоохоронного органу чи його близьким родичам, у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків; ст. 352 – щодо майна, що належить службовій особі або громадянинові, який виконує громадський обов'язок, з огляду на службову чи громадську діяльність, а так само щодо майна їхніх близьких родичів; ст. 378 – щодо майна судді, народного засідателя, присяжного або їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю зі здійснення правосуддя; ст. 399 – щодо майна захисника чи представника особи або їх близьких родичів із урахуванням надання правової допомоги. Однак цікавим у цьому аспекті видається підхід, відображений у КК Казахстану, де кваліфікуючою ознакою передбачене вчинення розглядуваного злочину з огляду на виконання потерпілим свого службового або громадського обов'язку чи щодо його близьких родичів із тих самих мотивів.

Дещо інший, більш адаптований до європейського законодавства, підхід відносно притягнення до кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна передбачений кримінальним законодавством прибалтійських країн – Литви [121], Латвії [122], Естонії [123]. Так, у ч. 1 ст. 187 КК Литви закріплено відповідальність за знищення чи пошкодження чужого майна незалежно від розміру заподіяної шкоди, а в ч. 3 цієї самої статті – за знищення або пошкодження чужого майна незначної цінності, що визнається кримінальним проступком. Проте в ч. 4 ст. 187 КК Литви законодавець зазначає, що за чч. 1 та 3 цієї статті особа несе відповідальність лише у випадку, якщо є скарга потерпілої особи або заява її законного представника чи вимога прокурора. Інакше кажучи, ці категорії кримінальних проваджень віднесені до приватного обвинувачення.

Безпосередньо ж покарання у вигляді арешту або позбавлення волі на строк до п'яти років, згідно ч. 2 ст. 187 КК Литви, передбачене за знищення або пошкодження чужого майна загальнонебезпечним способом, шляхом розбирання або пошкодження споруди чи агрегату, якщо внаслідок цього могли постраждати люди, чи знищення або пошкодження чужого майна, яке має велику цінність чи наукових, історичних, культурних цінностей, що мають особливе значення.

Усі кримінально-правові норми, якими закріплено відповідальність за знищення або пошкодження чужого майна, вміщені до розділів, що встановлюють відповідальність за посягання на власність. Відповідно, їх родовим та основним безпосереднім об'єктом виступають відносини власності. Між тим, кримінальні кодекси передбачають відповідальність за знищення або пошкодження майна і в інших розділах, визнаючи їхнім основним безпосереднім об'єктом не відносини власності, а інші їх групи. Так, у всіх названих КК кримінально караними визнано диверсію як злочин проти держави (ст. 282 КК Азербайджанської республіки, ст. 360 КК Республіки Білорусь, ст. 171 КК Республіки Казахстан, ст. 309 КК Республіки Таджикистан, ст. 281 КК Російської Федерації);

терористичний акт як посягання на громадську безпеку (ст. 214 КК Азербайджанської республіки, ст. 289 КК Республіки Білорусь, ст. 233 КК Республіки Казахстан, ст. 179 КК Республіки Таджикистан, ст. 205 КК Російської Федерації); приведення в непридатність транспортних засобів, шляхів і засобів сполучення як діяння, що порушує транспортну безпеку (ст. 214 КК Азербайджанської республіки, ст. 309 КК Республіки Білорусь, ст. 299 КК Республіки Казахстан, ст. 214 КК Республіки Таджикистан, ст. 267 КК Російської Федерації); наругу над могилою в частині знищення та пошкодження надмогильних споруд і цвинтарних будівель як злочин проти громадської моральності (ст. 245 КК Азербайджанської республіки, ст. 347 КК Республіки Білорусь, ст. 275 КК Республіки Казахстан, ст. 243 КК Республіки Таджикистан, ст. 244 КК Російської Федерації); знищення пам'яток історії та культури, що теж посягає на громадську моральність (ст. 246 КК Азербайджанської республіки, ст. 344 КК Республіки Білорусь, ст. 242 КК Республіки Таджикистан, ст. 243 КК Російської Федерації); умисне і необережне знищення або пошкодження військового майна, а також його псування як злочини проти військової служби (ст.ст. 348 і 349 КК Азербайджанської республіки, ст.ст. 459 і 461 КК Республіки Білорусь, ст.ст. 387 і 388 КК Республіки Казахстан, ст. 386 і 388 КК Республіки Таджикистан, ст.ст. 346 і 347 КК Російської Федерації). Кримінальні кодекси Білорусі, Казахстану та Росії містять норми про відповідальність за вандалізм (ст. 341 «Осквернення споруд і псування майна» КК Республіки Білорусь, ст. 258 КК Республіки Казахстан, ст. 214 КК Російської Федерації). У всіх названих КК знищення і пошкодження чужого майна є складовими масових безпорядків, визнаються посяганнями на громадську безпеку або громадський порядок (ст. 220 КК Азербайджанської республіки, ст. 293 КК Республіки Білорусь, ст. 241 КК Республіки Казахстан, ст. 188 КК Республіки Таджикистан, ст. 212 КК Російської Федерації).

Відповідно до зі ст. 221 КК Азербайджанської республіки, ст. 339 КК Республіки Білорусь, ст. 257 КК Республіки Казахстан, ст. 237

КК Республіки Таджикистан, відповідальність за хуліганство, знищення і пошкодження чужого майна теж є складовою частиною таких злочинів. Законодавці України і Росії від цієї позиції відійшли, з що цілком логічно.

Знищення і пошкодження відповідного майна можуть супроводжувати порушення правил виробництва різних видів робіт, а також учинення транспортних злочинів, відповідальність за які встановлена всіма вивченими кримінальними кодексами. Так, наприклад, ст.ст. 244, 245, 246 КК Республіки Казахстан установлено відповідальність за порушення правил безпеки на об'єктах атомної енергетики, під час ведення гірських чи будівельних робіт, на вибухонебезпечних об'єктах. Наслідками в нормах названо знищення або пошкодження майна (будівель, споруд, обладнання тощо).

Ст. 304 КК Республіки Казахстан передбачає самостійну відповідальність за пошкодження або руйнування трубопроводів, відносячи ці діяння до групи транспортних злочинів. КК Республіки Білорусь називає ці діяння в ст. 309 «Умисне приведення в непридатність транспортного засобу і шляхів сполучення». КК Азербайджанської республіки й Республіки Таджикистан не містять самостійної норми такого змісту і не виділяють ці діяння в межах статей, що визначають караність за приведення в непридатність транспортних засобів і шляхів сполучення. У КК Російської Федерації норма про відповідальність за приведення в непридатність (руйнування, пошкодження тощо) нафтопроводів, нафтопродуктопроводів, газопроводів (ст.215-3) розміщена в гл. 24 «Злочини проти громадської безпеки».

Проте КК Російської Федерації цікавий для нашого дослідження, передусім, з огляду на те, що лише він містить спеціальну норму, якою закріплено відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства – ст. 215-2 «Приведення в непридатність об'єктів життєзабезпечення». Зазначений злочин висвітлений у розділі IX Особливої частини КК Російської Федерації «Злочини проти

громадської безпеки та громадського порядку», що дозволяє зробити висновок про подібність об'єктів досліджуваного нами злочину з указаним вище. Проте російський законодавець предметом такого злочину визнає не тільки об'єкти житлово-комунального господарства, а й об'єкти енергетики, електрозв'язку та інші об'єкти життєзабезпечення. Як відомо, в кримінальному законодавстві України відповідальність за умисне пошкодження об'єктів електроенергетики передбачена ст. 194-1 розділу «Злочини проти власності».

У формуванні об'єктивної сторони теж наявні суттєві розбіжності. КК Російської Федерації передбачає відповідальність за руйнування, пошкодження або приведення іншим способом у непридатний для експлуатації стан. Тобто розглядуваний злочин сконструйований як злочин із формальним складом і не передбачає настання наслідку, передбаченого ст. 270-1 КК України – спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі. Не говорячи вже про зазначений у диспозиції цієї норми найбільшпоширений наслідок – якщо це призвело або могло призвести до неможливості експлуатації. Адже яким чином руйнування (знищення) чи пошкодження таких об'єктів само собою призводить або може призвести до неможливості їх експлуатації.

Спостерігаємо суттєві відмінності й у ознаках суб'єктивної сторони досліджуваних злочинів та формуванні їх кваліфікуючих ознак. Так, обов'язковою ознакою злочину, передбаченого ст. 215-1 КК Російської Федерації, на відміну від ст. 270-1 КК України, є наявність корисливого чи хуліганського мотиву. Кваліфікуючі ознаки вказаних злочинів також не співпадають – у КК Російської Федерації таким постає вчинення за попередньою змовою групою осіб або особою з використанням свого службового становища. До того ж, тут наявна особливо кваліфікуюча ознака – спричинення смерті особи з необережності.

Наступним етапом порівняльно-правового дослідження кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-

комунального господарства є вивчення кримінального законодавства європейських держав, а саме Іспанії [124], Нідерландів [125], Німеччини [126], Польщі [127], Республіки Сан-Марино [128], Франції [129], Швейцарії [130], Швеції [131], а також кримінального законодавства Японії [132].

У ході аналізу стає очевидним, що зарубіжному кримінальному законодавству властива менш розгалужена система норм про відповідальність за злочини, пов'язані зі знищенням або пошкодженням майна. Європейське законодавство видокремлює кримінальні злочини і кримінальні проступки, і саме це відрізняє за сутністю та призначенням такий самий інститут кримінальної відповідальності в Україні. Дрібні порушення у сфері житлово-комунального господарства не підпадають під категорії протиправних діянь, їх регульовано муніципальними інструкціями. Жодне кримінальне законодавство не передбачає спеціальної норми, яка би встановлювала відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Найчастіше норми, якими закріплено відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна (серед іншого й об'єктів житлово-комунального господарства) містяться в розділах про злочини проти власності (економіки); деякі – в розділах про злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності; окремі – там, де йдеться про посягання на інтереси держави та світової спільноти, військової служби.

Так, КК Нідерландів передбачає відповідальність за такі злочини в розділі XXVII «Знищення або заподіяння шкоди». Ст. 350 визнає караним умисне незаконне руйнування, псування, приведення в непридатність або до зникнення будь-якої власності, що повністю або частково належить іншій особі. У частині другій статті йдеться про вчинення діянь, у результаті яких власник позбавляється тварини (вбивство, покалічення, приведення в недієздатний стан). Тут же (ст. 351) передбачена відповідальність за умисне незаконне руйнування, псування, приведення в непридатний або несправний стан, а також знищення залізничних споруд, електростанцій, комп'ютерних і

телекомунікаційних пристроїв, споруд, які виконують функцію водних бар'єрів, дренажів, труб для подачі газу, води й призначені для використання населенням, а також майна або споруд, призначених для національної оборони. Предметом умисного незаконного руйнування, псування і приведення в непридатність або несправний стан ст. 352 КК Нідерландів називає будівлю, судно або його вантаж, установку в морі, повітряне судно. Посилення відповідальності за ці злочини закон пов'язує із застосуванням хитрості або створенням небезпеки для життя іншої людини (ст. 354). Привертає до себе увагу, що в одному розділі об'єднані норми про злочини, безпосередньо спрямовані на власність, і про злочини, що посягають на громадську безпеку, громадський порядок або моральність чи інші суспільні відносини, які за КК України постають об'єктами злочинів, передбачених іншими розділами Особливої частини.

Норми про деякі з розглянутих злочинів містяться в розділі III «Злочини проти глав дружніх держав», розділі V «Злочини проти громадського порядку», розділі VII «Злочини, що ставлять під загрозу загальну безпеку людей або власність», розділі XXIX «Злочини, пов'язані із судноплавством і авіацією». Так, ст. 117 b передбачає відповідальність за умисне вчинення акту насильства проти власності особи, що користується міжнародним захистом. Ст. 141 передбачає відповідальність за публічне і спільне вчинення особами актів насильства проти осіб або власності, ст. 149 – за умисне незаконне знищення або заподіяння шкоди будь-якому пам'ятнику, зведеному на кладовищі.

Кримінально караним згідно зі ст. 157 (розділ VII), є вчинення пожежі, вибуху або повені (до речі, найбільш м'яке покарання передбачене за вчинення діяння, якщо воно створює небезпеку для власності; посилює покарання створення небезпеки для життя іншої людини). Злочинними визнані умисне руйнування, приведення в непридатність або пошкодження споруд, які виконують функцію водного бар'єру чи дренажу (ст. 161), електростанцій (ст. 161 біс), комп'ютерних систем або пристроїв, будь-яких

телекомунікаційних пристроїв (ст. 161 *sexies*), споруд для громадського або повітряного транспорту (ст. 162), повітряних суден, які не перебувають у польоті, або обладнання (ст. 162а).

Кримінальний кодекс Польщі містить відповідні норми в розділах про злочини проти миру, обороноздатності, загальної безпеки, безпеки руху, проти майна, господарського обігу і військової служби. Більшість з них передбачає знищення і пошкодження як діяння. Так, ст. 125 передбачає відповідальність за знищення і пошкодження на окупованій, зайнятій території або території, на якій відбуваються бойові дії, культурних цінностей у порушення міжнародного права. Ст. 140 установлює покарання за знищення або пошкодження об'єкта чи обладнання, що мають оборонне значення, з метою ослаблення оборонної здатності Республіки Польща.

Кримінально караним визнається таке діяння як учинення пригоди (пожежі, руйнування будівлі, затоплення, обвалу землі, гірських порід або снігу, вибуху тощо), яка загрожує життю чи здоров'ю багатьох людей або майну у великих розмірах. Знищення, пошкодження та приведення у непридатний для використання стан чужого майна як злочин проти власності передбачено ст. 288 КК Польщі. Причому відповідальність настає лише за умисне вчинення діяння. Стаття 360 КК визначає покарання для військовослужбовця, який знищує, пошкоджує, робить непридатним до застосування зброю, боєприпаси, вибухові речовини або інші засоби ведення бою. Кваліфікуючою ознакою такого діяння постає заподіяння значної шкоди майну (§ 2).

У КК Республіки Сан-Марино загальний підхід до визначення кримінально-правового значення і місця знищення та пошкодження майна в системі ознак злочину аналогічний до розглянутих вище. Відповідні норми розташовані в розділах про посягання на свободу особи, майно, державну економіку, громадську безпеку, громадський порядок. Ст. 181 КК закріплює відповідальність за загрозу заподіяння іншій особі несправедливого збитку. Караність за аналізовані діяння (руйнування, пошкодження тим чи іншим

способом майна іншої особи) як за злочини проти майна передбачена ст. 203 КК. Більш суворим покарання як кваліфікуюча ознака є за вчинення протиправного діяння щодо будівель чи громадського майна або майна, призначеного для загального користування, ритуальних послуг, а також щодо об'єктів комунальних служб чи іригації або стосовно розплідників для лісонасаджень.

До посягань на громадську безпеку, пов'язаних зі знищенням чи пошкодженням майна, віднесені загальнонародне лихо (сприяння виникненню пожежі, зсувів або снігової лавини, падіння конструкції, руйнування засобів громадського транспорту, якщо це наражає на небезпеку громадський порядок) – ст. 237 КК; небезпека, у випадку створення якої розглядаються діяння, передбачені як спосіб учинення злочину (спричення небезпеки шляхом руйнування або поламання виробничих установок зберігання, передачі енергії або ліквідації шкідливих залишків останньої; дамб, загат тощо) – ст. 239 КК. Посяганням на громадський порядок визнано поведінку особи, яка, намагаючись збурити громадський порядок, чинить дії, пов'язані з погромом (ст. 286 КК). До злочинів проти державної економіки віднесено руйнування багатства Республіки (знищення сировини, продукції сільського господарства або промисловості, завдання вагомого збитку економіці Республіки загалом) – ст. 303 КК, а також ненавмисне руйнування багатства Республіки – ст. 318 КК.

Кримінальний кодекс Франції містить відповідні норми в цілій низці глав. По-перше, у розділі «Про знищення, пошкодження і псування» посягання розподілені за двома групами: знищення, пошкодження і псування, що не становить небезпеки для людей (ст. 322-1 – ст. 322-4 КК), і такі, що створюють небезпеку (ст. 322-5 – ст. 322-11 КК). Небезпечними для людей визнані діяння, вчинені шляхом вибуху, пожежі, іншим загальнонебезпечним способом; організованою бандою; ті, що спричинили повну втрату іншою особою працездатності на термін понад вісім днів, каліцтво або хронічне захворювання іншої особи. Відділом III цієї самої глави передбачена

відповідальність за погрози знищенням, пошкодженням і псуванням. Тут названо два види погроз. Перша – погроза знищенням, пошкодженням або псуванням, небезпечними для людей, якщо вона повторюється або набуває письмової, образної чи будь-якої іншої матеріальної форми (ст. 322-12.). Друга – погроза названого змісту, виражена будь-яким способом, якщо вона супроводжується вимогою виконати певну умову (ст. 322-13). Посилює відповідальність за це діяння наявність погрози знищенням, пошкодженням або псуванням майна, небезпечними для людей.

Особливу увагу варто звернути на ст. 322-1 КК Франції, яка встановлює покарання у вигляді штрафу за нанесення без попереднього дозволу написів, знаків або малюнків на фасади будинків, транспортні засоби, громадські шляхи або міське рухоме майно у випадках, коли такими діями спричинено незначну шкоду.

По-друге, такі норми містяться в розділах «Про зраду і шпигунство» та «Про інші посягання на інститути Республіки або недоторканність національної території». Відділ IV першого з названих розділів, іменований «Про саботаж», містить ст. 411-9, що передбачає покарання за знищення та пошкодження устаткування, споруд, спорядження, установок, апарата, технічного пристрою або системи автоматизованої обробки інформації, а також внесення неполадок в їх роботу, якщо ці діяння здатні зашкодити основоположним інтересам нації. Підсилює покарання вчинення цих діянь «з метою служити інтересам якої-небудь іноземної держави, іноземного підприємства або іноземної організації». П. 2 ст. 412-4 відділу II з названих глав «Про повстання» передбачає відповідальність за участь у повстанні, що спричинила навмисне руйнування якоїсь будівлі або установки. Таким чином, руйнування в цьому разі виступає способом учинення злочину.

Кримінальний кодекс Швейцарії встановлює відповідальність за систему посягань, пов'язаних зі знищенням і пошкодженням майна. Вони віднесені законом до різних груп і виконують відмінні кримінально-правові ролі. Щонайперше, відповідні норми представлені в однойменному підрозділі

другого розділу «Злочинні діяння проти майна». Ст. 144 закріплює покарання за пошкодження, руйнування та приведення в непридатний стан речі, що знаходиться в чужій власності, споживається іншим або перебуває в користуванні у іншої особи. Кваліфікує діяння заподіяння великої шкоди.

Досить вагомий комплекс норм, які цікавлять нас у контексті дослідження умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, міститься в сьомому розділі КК «Загальнебезпечні злочини і проступки». Ст. 221 передбачає відповідальність за підпал, здійснений умисно для заподіяння шкоди іншій особі або з метою створення загальної небезпеки, що спричинив пожежу. Покарання посилюється, якщо в цьому випадку особа свідомо піддає небезпеці життя та здоров'я іншої людини. Визнано злочинним учинення дій (як умисних, так і необережних), що викликали вибух газу, бензину, нафтопродуктів чи подібних матеріалів та піддають небезпеці чужу власність (ст. 223 КК); умисне і зі злочинною метою створення небезпеки для чужого майна у зв'язку з використанням вибухових речовин і отруйних газів (ст. 224 КК); умисне вчинення дій, які викликали повінь або обвал будівельного об'єкта, обсипання земляних мас чи гірських порід, що піддають небезпеці чужу власність (ст. 227 КК); умисне і необережне пошкодження або руйнування електричних установок, гідротехнічних і захисних споруд, що піддає небезпеці чужу власність (ст. 228 КК).

Наявні відповідні норми і в розділі дев'ятому «Злочини і проступки проти громадського транспорту». Зокрема, ст. 238 КК передбачає покарання за умисне або необережне порушення руху залізничного транспорту, що порушує його діяльність і піддає небезпеці чужу власність.

Нарешті, деякі норми містяться в розділі 15 «Злочинні діяння проти державної влади» та розділі 17 «Злочини і проступки проти правосуддя». Ч. 2 ст. 285 встановлює покарання за насильство і погрозу проти органів і службовців, якщо діяння вчиняється групою осіб у громадському місці й супроводжується застосуванням насильства щодо осіб або майна.

Кримінальний кодекс Швеції передбачає відповідальність за діяння, пов'язані зі знищенням і пошкодженням майна, у семи розділах: про злочини проти свободи і громадського спокою (гл. 4), власності (гл. 12) та економічних відносин (гл. 11), безпеки (гл. 13) та громадського порядку (гл. 16), громадської діяльності (гл. 17) і держави (гл. 22).

Безпосередньо за руйнування або пошкодження майна, нерухомого або рухомого, чи заподіяно шкоду іншій особі, покарання встановлено ст. 1 (гл. 12). За незначного збитку це діяння розглядається як малозначне і називається порушенням володіння, що має наслідком штраф (ст. 2). Кваліфікує злочин, передбачений ст. 1, надзвичайна небезпека для життя чи здоров'я особи, а також заподіяння шкоди предмету важливого культурного чи фінансового значення (ст. 3).

Передбачена також відповідальність за підпал, що є небезпечним для життя чи здоров'я іншої особи або здатний призвести до значного пошкодження її майна (ст. 1 гл. 13). Обтяжує покарання вчинення тяжкого підпалу, тобто організованого в густо населеному районі, де він міг легко поширитися, чи іншим чином становив небезпеку для кількох осіб або майна особливого значення (ст. 2).

Кримінально караним є вчинення вибуху, повені, організація обвалу, корабельної аварії, аварії літака чи потягу або іншого лиха зі створенням небезпеки, серед іншого, значного пошкодження майна іншої особи (ст. 3). Ст. 4 закріплює відповідальність за знищення або пошкодження майна, що має особливе значення для захисту Королівства, публічних установ, адміністрації правосуддя або громадської адміністрації, є непересічним для громадського порядку та безпеки Королівства, за значне руйнування або пошкодження корисних властивостей такого майна; за руйнування або пошкодження громадського транспорту. Цей злочин іменується диверсією. Для тяжкої диверсії, передбаченої ст. 5, характерне створення загрози безпеці Королівства, життю кількох осіб або майну особливого значення. До групи

злочинів проти громадського порядку віднесено заподіяння шкоди труні, урні, могилі, надмогильному каменю (ст. 10).

Серед діянь, що утворюють зраду державі, закон називає руйнування чи пошкодження матеріалів або майна, важливих для захисту Королівства (п. 2 ст. 1 гл. 22). До переліку злочинів проти міжнародного права включені довільне і надмірне пошкодження власності, що підлягає спеціальному захисту за міжнародним правом (п. 7 ст. 6).

Ідентичним чином кримінальну відповідальність за знищення або пошкодження майна встановлено в кримінальному законодавстві Іспанії та Німеччини – наявна загальна норма, якою закріплено відповідальність за такі дії в розділі, що передбачає відповідальність за посягання на власність (ст. 263 КК Іспанії та ст. 303 КК Німеччини), і спеціальні норми в інших розділах. Проте і там відсутня спеціальна норма за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

У Кримінальному кодексі Японії норми, які нас цікавлять, розташовані в різних розділах. Передбачені ними злочини посягають на різні об'єкти. Але всі вони пов'язані зі знищенням або пошкодженням майна. Так, гл. 9 передбачає відповідальність за «злочини, що полягають у підпалі та вчиненні пожежі через необережність».

Між тим, стосовно нашого дослідження більший інтерес становлять злочини, розміщені в інших розділах КК Японії. Зокрема, Глава 10 КК «Злочини, що стосуються затоплення і водопостачання» містить статті, що передбачають відповідальність за затоплення з пошкодженням будівель та інших об'єктів (транспортних засобів на паровій і електричній тязі, суден або рудників), використовуваних для мешкання або в яких перебувають люди (ст. 119); затоплення з пошкодженням інших предметів, за винятком будівель та інших об'єктів, використовуваних для житла (ст. 120); затоплення з необережності з пошкодженням одного з об'єктів, зазначених у ст. 119, і створенням суспільної небезпеки (ст. 122); вчинення прориву греблі, руйнування шлюзу або іншої дії, що спричинило перебаї з водопостачанням

чи затоплення (ст. 123). Ст. 147 гл. 15 КК «Злочини, пов'язані з питною водою» передбачає покарання за пошкодження водопроводу, який доставляє чисту воду для громадського користування. Можна дійти висновку, що в комплексі всі зазначені злочини спрямовані на спричинення шкоди саме об'єктам житлово-комунального господарства, але пов'язані вони зі знищенням і пошкодженням майна, набуваючи у вигляді таких діянь.

Відповідальність безпосередньо за знищення та пошкодження чужого майна закріплено в статтях гл. 40 КК «Злочини, що полягають у пошкодженні і приховуванні». Ст. 260 передбачає відповідальність за руйнування чужої будови або судна, ст. 261 – за руйнування чи пошкодження інших предметів.

Таким чином, у результаті порівняльно-правового аналізу можна сформулювати низку висновків і деякі пропозиції.

1. Законодавці всіх зарубіжних держав приділяють увагу питанням кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства від знищення і пошкодження. У переважній більшості випадків вони розглядають ці діяння як самостійні посягання на відносини власності. В окремих випадках об'єктами таких злочинів можуть бути інші суспільні відносини: права особи, громадський порядок, громадська, державна безпека тощо. Обсяги криміналізації відповідних діянь є різними.

2. Системний аналіз КК пострадянських держав свідчить, що загалом підхід до формування відповідних кримінально-правових норм у законодавстві цих держав доволі схожий. Це цілком зрозуміло, позаяк названі держави тривалий час перебували в однорідному правовому полі.

Відрізняється в аспекті досліджуваного питання кримінальне законодавство України та Російської Федерації, де спеціально передбачено окремі статті, що встановлюють відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Проте конструкція вказаних кримінально-правових норм є абсолютно різною. Зокрема, предметом такого злочину КК Російської Федерації визнає об'єкти

не лише житлово-комунального господарства, а й енергетики, електрозв'язку та інші об'єкти життєзабезпечення; з об'єктивної сторони КК Російської Федерації встановлює відповідальність за руйнування, пошкодження або приведення іншим способом у непридатний для експлуатації стан, тобто розглядуваний злочин сконструйований як злочин із формальним складом, що не передбачає настання наслідку, про який йдеться вст. 270-1 КК України,— спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі; обов'язковою ознакою злочину, передбаченого ст. 215-1 КК Російської Федерації, є наявність корисливого чи хуліганського мотиву; кваліфікуючою ознакою у КК Російської Федерації постає вчинення неправомірних діянь за попередньою змовою групою осіб або особою з використанням свого службового становища, а особливо кваліфікуючою — спричинення смерті особи з необережності.

3. Європейське законодавство розокремлює кримінальні злочини і кримінальні проступки, чим суттєво відрізняється від кримінального законодавства України. Особливістю кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства в європейських країнах є те, що дрібні порушення у сфері ЖКГ не підпадають під категорії протиправних діянь і регульовані муніципальними інструкціями; жоден Кримінальний кодекс не містить спеціальної норми, яка би запроваджувала відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства; норми, що закріплюють відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, серед іншого й об'єктів житлово-комунального господарства, містяться в розділах про злочини проти власності.

Проте, іноді, в диспозиції кримінально-правової норми як предмет злочину, пов'язаного зі знищенням або пошкодженням майна, нарівні з іншими видами майна чітко зазначені окремі об'єкти житлово-комунального господарства. Так, ст. 351 КК Нідерландів передбачено відповідальність за умисне незаконне руйнування, псування, приведення в непридатний або несправний стан, а також знищення споруд, які виконують функцію водних

бар'єрів, дренажів, труб для подачі газу, води, призначених для використання населенням; ч. 2 ст. 203 КК Республіки Сан-Марино встановлює відповідальність за вчинення діяння щодо будівель або громадського майна чи майна, призначеного для загального користування, ритуальних послуг, або щодо об'єктів комунальних служб; ст. 322-1 КК Франції передбачає покарання у вигляді штрафу за нанесення без попереднього дозволу написів, знаків або малюнків на фасади будинків, транспортні засоби, громадські шляхи або міське рухоме майно у випадках, коли такими діями спричинено лише незначну шкоду; ст. 228 КК Швейцарії передбачає відповідальність за умисне і необережне пошкодження або руйнування електричних установок, гідротехнічних і захисних споруд, що піддає небезпеці чужу власність.

4. Здійснене нами дослідження дає можливість констатувати, що систему відповідальності, усталену в Європі, не може бути повністю екстрапольовано в українське законодавство, втім можливі деякі запозичення з метою вдосконалення правових норм КК України, якими регламентовано відповідальність за злочини, пов'язані зі знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства. На особливу увагу заслуговує ст. 322-1 КК Франції, яка передбачає покарання у вигляді штрафу за нанесення без попереднього дозволу написів, знаків або малюнків на фасади будинків, транспортні засоби, громадські шляхи або міське рухоме майно у випадках, коли такими діями спричинено лише незначну шкоду.

Висновки до розділу 1

1. Попри наявність достатньої кількості наукових праць, присвячених аналізу та наданню кримінально-правової характеристики злочинів, яким притаманне знищення чи пошкодження майна, більшість оприлюднених праць містить загальну характеристику окремих злочинів проти власності чи

громадської безпеки або лише перелік особливостей кваліфікації окремих видів злочинів чи констатацію їх значення. Комплексного теоретичного дослідження особливостей кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства в кримінально-правовій науці донині не здійснено. Відтак проведення на методологічній основі детального аналізу умисного знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є необхідним та нагальним.

2. Соціальна обумовленість криміналізації діянь, які посягають на об'єкти житлово-комунального господарства шляхом їх знищення або пошкодження, базуються на: історичних (наявність історичних передумов), кримінологічних (значна поширеність останнім часом у суспільстві посягань на об'єкти житлово-комунального господарства), нормативно-правових (необхідність забезпечення та регулювання таких відносин у країні за допомогою правових норм, закріплених у вітчизняних правових актах, які, зрештою, є гарантією забезпечення діяльності представників житлово-комунального господарства у державі загалом), міжнародних (необхідність захисту об'єктів житлово-комунального господарства, закріпленого міжнародно-правовими актами, ратифікованими Україною, що взяла на себе зобов'язання щодо їх дотримання); соціально-психологічних (запровадження кримінальної заборони на діяння, що посягають на об'єкти житлово-комунального господарства) чинниках. Зазначене пов'язано також із високим ступенем їх суспільної небезпеки, що варто пояснювати важливістю й значущістю об'єкта кримінально-правового захисту, а також характером і розміром шкоди, якої може бути завдано суспільним відносинам, домірністю позитивних та негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичною адекватністю.

3. Періодами історичного розвитку вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства пропонуємо вважати: 1) зародження

кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства як складової умисного знищення або пошкодження чужого майна (X–XV ст.); 2) запровадження кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства як окремих предметів злочину, передбачене розрізненими кримінально-правовими нормами (XV–XIX ст.); 3) передбачення кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства як за умисне знищення або пошкодження державного чи колективного майна (XIX ст.. – 2011 рік); 4) виокремлення кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства в самостійну кримінально-правову норму (2011 рік – донині).

4. Законодавці всіх зарубіжних країн приділяють значну увагу вивченню питань кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства від знищення і пошкодження, у переважній більшості випадків розглядаючи ці діяння як самостійні посягання на відносини власності. В окремих випадках об'єктами таких злочинів можуть бути інші суспільні відносини: права особи, громадський порядок, громадська, державна безпека тощо.

Системний аналіз КК пострадянських держав свідчить, що, загалом, підхід до формування відповідних кримінально-правових норм у законодавстві цих держав доволі схожий. Це цілком зрозуміло, позаяк названі держави тривалий час перебували в однорідному правовому полі. Європейське законодавство розокремлює кримінальні злочини і кримінальні проступки, чим суттєво відрізняється від кримінального законодавства України. Особливістю кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства у європейських країнах полягають в тому, що дрібні порушення у сфері житлово-комунального господарства не підпадають під категорії протиправних діянь і регульовані муніципальними інструкціями; жоден Кримінальний кодекс не містить спеціальної норми, яка би

запроваджувала відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства; норми, що закріплюють відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, серед іншого й об'єктів житлово-комунального господарства, містяться в розділах про злочини проти власності.

Здійснене нами дослідження дає можливість констатувати, що систему відповідальності, усталену в Європі, не може бути повністю екстрапольовано в українське законодавство, втім можливі деякі запозичення з метою вдосконалення правових норм КК України, якими регламентовано відповідальність за злочини, пов'язані зі знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства і в перспективі будуть віднесені до кримінальних проступків. На особливу увагу заслуговує ст. 322-1 КК Франції, яка передбачає покарання у вигляді штрафу за нанесення без попереднього дозволу написів, знаків або малюнків на фасади будинків, транспортні засоби, громадські шляхи або міське рухоме майно у випадках, коли такими діями спричинено лише незначну шкоду.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЖИТЛОВО- КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

2.1. Об'єктивні ознаки умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства

У теорії кримінального права вчення про об'єкт злочину характеризується полярністю доктрин. Зокрема, охоронюваний кримінальним законом порядок відносин між людьми в суспільстві таким визнають П. П. Андрушко, С. Є. Дідик, О. М. Костенко, А. В. Ландіна, А. С. Нерсисян; суспільні відносини – М. І. Бажанов, Я. М. Браїнін, Н. О. Гуторова, Н. Д. Дурманов, Н. І. Загородніков, М. Й. Коржанський, В. М. Кудрявцев, В. В. Кузнецов, В. О. Навроцький, Б. С. Никифоров, А. А. Піонковський, А. В. Савченко, В. Я. Тацій Є. О. Фролов [21]; соціальні блага (цінності), що підлягають охороні кримінальним законом, – Є. В. Гавриш, С. Б. Гавриш, П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко; людину або конкретні сфери (різновиди, прояви) життєдіяльності людей – В. П. Ємельянов, Г. П. Новосьолов [133]; окремих осіб або їх багатьох – І. Я. Козаченко, З. А. Незнамова; правові відносини – О. М. Готін, С. Я. Лихова [134], норми права – Л. С. Білогриць-Котляревський, І. Я. Фойницький; правові блага (інтереси) – Н. Д. Сергієвський; охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага – А. В. Наумов, А. В. Пашковська; суспільні відносини, які є відповідним порядком, закріпленим приписами правових норм, а також соціальні блага – Г. В. Чеботарьова; соціальну оболонку, що є першим рівнем об'єкта, а все

інше перебуває всередині цієї оболонки – В. М. Трубніков; соціальну безпеку О. Зателепін [135].

Не будемо характеризувати чи критикувати жодну із зазначених теорій, лише наголосимо, що ми підтримуємо теорію суспільних відносин, оскільки саме вона відображає специфіку кримінально-правової охорони від злочинних посягань. Це обґрунтовано навіть безпосередньо визначенням злочину як передбаченого законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), вчиненого суб'єктом злочину [136, с 32]. Варто зацентувати на тому, що в ролі його об'єкта можуть виступати лише суспільні відносини, що перебувають під охороною закону про кримінальну відповідальність і на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди.

Правильне визначення об'єкта злочину має і практичне значення, оскільки помилка в цьому випадку унеможливорює здійснення адекватної кримінально-правової кваліфікації вчиненого діяння [137, с 26]. Надзвичайно складно розмежувати злочини, коли їх об'єкти частково збігаються між собою [138, с. 134]. Окреслення об'єкта злочину в комплексі з іншими елементами його складу дозволяє визначити вид конкретного злочину.

Однак для встановлення об'єкта злочину необхідно визначити, які саме його види. Так, у доктрині кримінального права сформульовано багато ознак, за якими можна класифікувати об'єкт злочину, але найбільш поширеною і практично значущою є класифікація «за вертикаллю» та «за горизонталлю».

За вертикаллю зазвичай виокремлюють триступеневу або чотириступеневу класифікацію – загальний, родовий, видовий та безпосередній об'єкти. Відмінсть між зазначеними класифікаціями лише зп видовим об'єктом, він наявний, або відсутній.

Ураховуючи те, що загальний об'єкт злочинувважають усю систему суспільних відносин, що перебувають під охороною закону про кримінальну відповідальність, ми не будемо більш детально зупинятися на ньому.

У науці кримінального права як родовий об'єкт злочинів розуміють той, що охоплює певне коло тотожних або однорідних суспільних відносин, які через це підлягають охороні законом про кримінальну відповідальність, що можливо завдяки єдиному комплексу взаємопов'язаних кримінально-правових норм [139, с. 85]. Іншими словами, родовий об'єкт злочину –це окрема група тотожних або однорідних суспільних відносин, що утворюють певну сферу суспільного існування. Він відображає характер і ступінь суспільної небезпечності окремої групи злочинів, через що постає своєрідним критерієм об'єднання окремих злочинів у групи та подальшого розташування таких груп в Особливій частині КК України. Саме родовий об'єкт слугує критерієм систематизації норм Особливої частини.

Розроблення цієї системи було зумовлене необхідністю розв'язання низки теоретичних і практичних питань, що стосувалися доцільності розмежування норм, які передбачають відповідальність за конкретні злочини, й розташування їх у певному порядку. Від вдалого розміщення цих норм, залежить їх практичне застосування, теоретичне осмислення окремих складів злочинів, усвідомлення їх взаємозв'язку й особливостей [140, с. 287]. Тому особливої уваги потребує питання щодо місця тієї чи іншої норми в системі Особливої частини КК України.

На підтвердження зазначеного вище можна навести той факт, що, в деяких випадках законодавчі акти, ухвалені законодавцем, поліпшують діяльність суб'єктів правозастосовної практики, а в інших постають першопричиною грубих помилок під час кваліфікації, термінологічної плутанини, неоднозначного тлумачення.

Так, 13 січня 2011 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві», у результаті чого КК України був доповнений ст. 270-1 «Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства» [111]. Прийнята норма, безумовно, привертає до себе увагу з причин не лише своєї

недосконалості, але й місцерозашування в системі кримінального законодавства.

З огляду на вміщення норми до Розділу IX КК України «Злочини проти громадської безпеки» та керуючись логікою законодавця, родовим об'єктом розглядуваного злочину є громадська безпека.

Зміст будь-якого поняття розкривається через дефініцію. Крім того, доречно вдатися до семантичного тлумачення слів, що складають визначуване поняття, аналізу наявних у теорії кримінального права визначень поняття «громадська безпека» [141, с. 179].

Тож, термін «безпека» означає відсутність небезпеки, усталеність, надійність [142, с. 67] або становище, за якого не загрожує небезпека, існує захист від неї [143, с. 37]. Безпека – це стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує, безпечність [144, с. 115].

Укладачі юридичного енциклопедичного словника визначають безпеку як систему суспільних відносин і юридичних норм, якими регульовано ці відносини з метою забезпечення суспільного спокою, недоторканності життя та здоров'я населення, належних умов праці й відпочинку громадян, безперебійної діяльності державних і громадських організацій, установ і підприємств [145, с. 204].

Необхідно зазначити, що термін «безпека» досить давно використовується в кримінальному праві для характеристики ознак об'єктів окремих злочинів (громадська безпека, безпека держави, безпека виробництва, безпека руху та експлуатації транспорту, екологічна безпека).

У доктрині кримінального права не вироблено однозначного підходу до визначення безпеки. Певне коло науковців вважає, що безпека – це стан, коли кому, чому-небудь нічого не загрожує, безпечність, техніка безпеки – технічні умови й засоби, які усувають небезпеку, запобігають небезпеці [146, с. 32].

Вагомий внесок у теорію кримінально-правової охорони безпеки зробив В. П. Тихий, визначивши її як такий стан предметів (явищ діяльності, процесів), за якого відсутня (не загрожує) небезпека [147, с. 6].

В. П. Тихий та М. І. Панов акцентують на особливому значенні категорії «безпека» для юридичної науки, наголошуючи, що вона відображає громадську безпеку незалежно від того, чи гарантує безпека захист публічного або приватного інтересу. Дослідники зауважують, що безпека (як соціально-правове явище) – це захищеність інтересів усього суспільства, усіх його структурних підрозділів (соціологічний підхід). Водночас громадську безпеку слід розглядати як самостійне благо, покликане, своєю чергою, гарантувати безпечне існування інших благ (аксіологічний підхід) [148, с. 10-16].

В. С. Комісаров, підтримуючи погляди В. П. Тихого та М. І. Панова, зазначає, що безпека є соціальним явищем з усіма притаманними йому властивостями. До того ж, вона сприймається як істотно важливе соціальне благо, для збереження і підтримки якого держава та суспільство вдаються до всебічних заходів [149, с. 16]. Правник визначає її як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави від негативних наслідків соціального, природничого або технічного характеру, а також як дотримання рівня цієї захищеності [150, с. 9].

Як умова функціонування й розвитку суспільства, безпека має два складники, оцінювані об'єктивними й суб'єктивними критеріями індексу безпеки. Об'єктивний критерій – це рівень реальної захищеності системою законодавчого регулювання, організаційними заходами для використання матеріальних засобів шляхом реалізації цих заходів правоохоронними та іншими органами. Суб'єктивний критерій – елемент суспільної психології: відчуття стану захищеності, громадський спокій, відчуття своєї безпеки й безпеки інших, недоторканності майна, впевненість у нормальній роботі державних і суспільних інститутів [151, с. 17].

Розглянемо категорію «безпека» через призму суспільних відносин. Одразу зауважимо, що на цей час, на жаль, у науковій літературі не існує єдиного визначення поняття громадської безпеки. На думку А. В. Савченка та В. В. Кузнецова, громадська безпека – це стан захищеності громадянського суспільства, що характеризується відсутністю небезпеки для життя та здоров'я людей, для їх спокою та майнових прав, для нормальної діяльності підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, для цілісності й збереження матеріальних цінностей [152, с. 429].

В. І. Ткаченко громадську безпеку розуміє як сукупність суспільних відносин, що забезпечують безпечне використання джерел підвищеної небезпеки, безпечне розроблення надр землі, будівництва, безпечне і належне користування зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами [153, с. 4]. Г. Ф. Фортуна розглядає громадську безпеку як стан суспільних відносин, за якого відсутня небезпека для значної кількості людей і нормального функціонування основних інститутів суспільства (підприємств, організацій, установ тощо) [154, с. 79]. Водночас В. В. Гостєв зазначає, що в юридичному сенсі громадська безпека становить комплекс опосередкованих джерелами підвищеної небезпеки відносин, регульованих юридичними, технічними та організаційними нормами з метою запобігання й усунення загрози життю та здоров'ю людей, матеріальним цінностям і довкіллю [155, с. 209-210].

Зрештою, Г. А. Туманов та В. І. Фрізько визначають громадську безпеку як сукупність опосередкованих джерелами підвищеної небезпеки відносин, урегульованих юридичними, технічними та організаційними нормами з метою запобігання й усунення загрози життю і здоров'ю людей, матеріальним цінностям і навколишньому середовищу [156, с. 21].

Близьку позицію з цього приводу обстоює М. С. Гринберг, вважаючи, що громадська безпека як вид суспільних відносин є системою соціальної взаємодії людей, що забезпечує утримання технічних систем в упорядкованому, безпечному стані – вироблення, впровадження і фактичне

використання засобів приведення руху цих сил до найменшого порядку. Злочинним посяганням на ці відносини автор вважає невикористання або недостатнє (неправильне) використання вказаних засобів [157, с. 79].

На переконання Л. М. Демидової, громадська безпека – це сукупність суспільних відносин, охоронюваних законом про кримінальну відповідальність, що забезпечують захист безпечних умов життєдіяльності суспільства у різних сферах державного і громадського життя [158, с. 8].

За думкою М. А. Єфимова, громадська безпека передбачає безпеку членів суспільства у процесі експлуатації або використання джерел підвищеної небезпеки (автомобіля, мотоцикла, тролейбуса тощо), видобування з надр землі природних багатств, спорудження різноманітних будівель, їх захист у випадку недбалого зберігання зброї, викрадення її, вибухових речовин і боєприпасів, а також незаконного носіння, зберігання, виготовлення чи збуту зброї, боєприпасів або вибухових речовин [159, с. 5].

Громадській безпеці як фундаментальній категорії методології правознавства, як справедливо стверджують М. І. Панов і В. П. Тихий, приаманні багатозначність, багатоаспектність. Вона є гранично широкою за обсягом та глибиною за змістом категорією [148, с. 11].

Громадська безпека як родовий об'єкт злочинів тлумачиться аналогічно до наведених дефініцій та складається з кількох груп суспільних відносин, що сформулювалися для забезпечення належних умов життя всього суспільства; громадського порядку; екологічної безпеки та екологічного правопорядку; здоров'я населення та громадської моральності; безпеки особистих, громадських або державних інтересів під час виконання різноманітних видів робіт; безпеки особистих, громадських або державних інтересів у процесі поводження із загальнонебезпечними предметами; безпеки особистих, громадських або державних інтересів під час використання транспортних засобів; безпеки особистих, громадських або державних інтересів у перебігу використання комп'ютерної інформації [160, с. 220].

Дослідивши та проаналізувавши чинне кримінальне законодавство України, В. П. Тихий висновує, що громадська безпека як родовий об'єкт злочинів охоплює собою безпеку суспільства від загрози злочинних організацій, терористичних актів та актів терористичної спрямованості, незаконного й недбалого поводження зі зброєю та предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, безпеку від пожеж та інше. Безпека ж виробництва й безпека руху та експлуатації транспорту є спеціальними видами безпеки [161, с. 94-95].

Зазначений дослідник класифікував громадську безпеку залежно від її рівнів, та зазначивши види благ, пов'язаних із потребою громадської безпеки: по-перше, це захищеність суспільства від різних небезпек; по-друге, власне захист суспільства від небезпек, тобто діяльність їх запобігання небезпеці [162, с. 3].

Щодо рівнів, то залежно від обсягу, витоків, засобів забезпечення та регулювання В. П. Тихий відзначає такі рівні громадської безпеки: безпека суспільства від будь-яких загроз, факторів (чинників) та джерел небезпек; безпека суспільства від суспільно небезпечних посягань, що набуває відображення в правоохоронній діяльності, захисті правопорядку від правопорушень, у боротьбі з ними; безпека як об'єкт посягань, передбачених розділом X Особливої частини КК України 1960 року, в якому містилися статті щодо злочинів проти громадської безпеки, громадського порядку і здоров'я населення; і громадську безпеку як родовий об'єкт злочинів (безпека від неправомірного поводження з такими джерелами небезпеки як вогонь, вибухові та радіоактивні речовини, вогнепальна та холодна зброя, бойові припаси). Останній рівень автор вважає загальною безпекою, на відміну від транспортної і виробничої безпеки [162, с. 3-9].

Так, учений зазначав, що відбиваючись у суспільній психології, громадська безпека формує такий стан суспільної свідомості, такий громадський настрій, що характеризується почуттям відсутності загрози життю і здоров'ю, свободі та недоторканності людей, власності та іншим

цінностям, а отже громадяни почувають себе в безпеці, є вільними від страху. Громадська безпека створює атмосферу громадського спокою, впевненості в надійності та ефективності захисту від імовірних загальнонебезпечних злочинів, у наявності для цього відповідних гарантій, викликає відчуття безпеки, на яку можна покластися, у якій існує впевненість, яка заспокоює. Зворотним боком відчуття громадської безпеки є стан громадського неспокою, стурбованості в надійній охороні спільноти, відчуття наявності небезпеки, загрози для життя, здоров'я, майна та інших цінностей, відчуття втрати безпеки [161, с. 94-95].

Отже, В. П. Тихий вважає, що громадською безпекою у вузькому сенсі є система суспільних відносин, які забезпечують запобігання й усунення загальної небезпеки насильницького спричинення шкоди інтересам, охоронюваним правом, загалом, і гарантують таким чином їх стійкість та надійність [163, с. 25].

Аналогічної з попередньою позиції відносно визначення рівнів громадської безпеки дотримується і В. С. Комісаров, виділяючи такі рівні: 1) громадська безпека (соціальна безпека), що становить собою захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від суспільно небезпечних діянь, передбачених КК України; 2) громадська безпека, що характеризується станом захищеності безпечних умов функціонування суспільства і громадського порядку, здоров'я населення і громадської моральності, екологічної безпеки, безпеки руху та безпеки комп'ютерної інформації; 3) громадська безпека, яка характеризується станом захищеності життя і здоров'я громадян, майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, громадського спокою та нормальної діяльності державних і суспільних інститутів, а також дотриманням такого рівня цієї захищеності, що є достатнім для нормального функціонування суспільства [149, с. 24-25].

До переліку характерних ознак громадської безпеки науковець відносить: 1) забезпечення безпеки невизначеного кола правоохоронних інтересів (особи, власності, діяльності соціальних інститутів тощо);

2) забезпечення недоторканності життя і здоров'я невизначено широкого кола осіб; 3) її комплексний, системний характер, що дозволяє забезпечувати водночас і охорону інших соціальних благ; 4) тісний взаємозв'язок і взаємозалежність її складових елементів, що накладає свій відбиток на механізм порушення громадської безпеки [149, с. 24-25].

Громадська безпека як об'єкт кримінально-правової охорони є повним комплексом суспільних відносин, що регулюють безпечні умови життя суспільства. Належний стан безпеки в суспільстві забезпечує, насамперед, держава. Саме вона формує систему забезпечення громадської безпеки, тобто сукупність заходів політичного, правового, економічного, організаційного, науково-технічного та іншого характеру. Ця система має своїм основним завданням дотримання соціально прийнятного рівня громадської безпеки. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в державі найвищою цінністю [164].

Громадська безпека пов'язана з двома формами діяльності людей – дотриманням загальних правил безпеки і виконанням спеціальних правил безпеки. Загальними правилами безпеки в кримінальному праві називають не лише правила поведінки із загальнонебезпечними джерелами, а й інші правила, обов'язкові для всіх членів суспільства, якими вони повинні керуватись у всіх сферах життєдіяльності з метою уникнення превенції суспільно небезпечних наслідків. Спеціальні правила безпеки пов'язані з дотриманням правил безпеки виробництва та поводження із загальнонебезпечними предметами [165, с. 21-22].

З вищевикладених дефініцій та положень можна бачити, що практично всі дослідники в означеній сфері, одностайні в тому, що суспільна небезпечність злочинів проти громадської безпеки полягає у створенні небезпеки для життя та здоров'я невизначеного кола осіб [166, с. 27]. Такі діяння порушують нормальні (безпечні) умови життя невизначеного кола людей, їх спокійне існування, створюють загальну небезпеку, а отже умови

для вчинення особливо тяжких злочинів та настання інших тяжких наслідків. А нерідко і призводять до них, створюючи неспокійну обстановку в суспільстві, викликаючи побоювання, страх за життя, дезорганізуючи діяльність людей, стосунки між ними, послаблюючи соціальні зв'язки [167, с. 39-40].

Ураховуючи розміщення норми про умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства в КК України, можна визначити що родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, є громадська безпека як суспільні відносини, що існують з приводу захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від негативних наслідків явищ соціального, природного або техногенного характеру, а також дотримання достатнього рівня такої захищеності для нормального їх функціонування.

Аналіз чинного кримінального законодавства України дає підстави для висновку, що громадську безпеку як родовий об'єкт кримінально-правової охорони диференційовано на декілька видів цієї безпеки, котрі слід вважати видовими об'єктами кримінально-правової охорони. Так, розділ X Особливої частини КК присвячений злочинам проти безпеки у сфері виробництва, а розділ XI – злочинам у сфері руху та експлуатації транспорту. Іншими словами, виділено два самостійних види громадської безпеки – виробничу й транспортну. Постає питання, а чи є самостійним видом безпеки охоронювана розділом IX Особливої частини КК України? Вважаємо, що відповідь на це питання є ствердною. Безпека, про яку йдеться в цьому розділі – не що інше як самостійний вид більш широкого родового явища – громадської безпеки. На жаль, законодавець термінологічно не виокремив цей вид громадської безпеки з-поміж інших. До назви вказаного виду безпеки, а відповідно і розділу IX Особливої частини КК України, слід залучити широковживаний доктриною кримінального права термін «загальна громадська безпека». Отже, громадська безпека як родовий об'єкт кримінально-правової охорони розподілена в нині чинному кримінальному

законодавстві України на три самостійних види: загальна, виробнича й транспортна – що є видовими об'єктами кримінально-правової охорони [165, с. 21-22]. Тому видовим об'єктом досліджуваного злочину можна назвати «загальну громадську безпеку».

Однак виникає питання, чи може створювати небезпеку загальній громадській безпеці умисне пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства? Як аргументовано зазначає В. П. Тихий, загальнебезпечний характер злочинів проти громадської безпеки зумовлений як їх об'єктом, так і тим, що їх предметом і/або засобом (знаряддям) постають зброя або інші за своєю природою, як такі потенційно смертоносні джерела, що використовуються або можуть бути використані як зброя чи засоби руйнування, ураження [167, с. 40].

Принагідно зазначимо, що 188 респондентів (62,5 % з усіх опитаних) родовим об'єктом умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства вважають відносини власності, 81 особа (27 % з опитаних) – відносини у сфері громадської безпеки. 31 особа, яка залишилася, висловлює різні думки, наприклад, що це авторитет органів держави, життя і здоров'я, громадський порядок (див. дод. А).

Отже, розглянемо безпосередній об'єкт злочину. З огляду на те, що багато злочинів мають не один, а декілька безпосередніх об'єктів, у теорії кримінального права досить поширена триступенева класифікація багатооб'єктних злочинів «за горизонталлю». Класифікація об'єктів злочину впливає на спосіб вирішення питання щодо кваліфікації злочинів. До того ж, укладання обґрунтованої класифікації об'єктів кримінально-правової охорони сприяє з'ясуванню рівня суспільної небезпечності злочинного посягання, більш точному розкриттю ролі й значення кожного з них, а також визначенню місця конкретного об'єкта в загальній системі суспільних відносин.

Відповідно до класифікації багатооб'єктних злочинів «за горизонталлю», на тлі безпосереднього об'єкта виділяють основний (головний) і додатковий

об'єкти. Необхідність такої класифікації виникає тоді, коли один і той самий злочин одночасно завдає шкоди кільком суспільним відносинам. Такого самого виду злочинів стосується норма, що передбачає кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Ці злочини мають кілька безпосередніх об'єктів, із поміж яких законодавець найчастіше виокремлює один – найбільш важливий, що вирішальним чином визначає структуру відповідного складу, суспільну небезпечність цього злочину і його місце в системі Особливої частини КК України. Це трапляється тоді, коли одним злочином завдається шкоди кільком видам суспільних відносин. Отже, йдеться про багатооб'єктні злочини, коли одні безпосередні об'єкти є основними, а інші – додатковими.

Так, основним безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, посягання на які становить суспільну сутність злочину та заради охорони яких законодавець створив відповідну кримінально-правову норму. Завдяки основному безпосередньому об'єкту визначається місце злочину в системі Особливої частини КК України [168, с. 64-65; 169, с. 212].

З огляду на те, що норма, передбачена ст. 270-1 КК України, є відносно новою для кримінального законодавства, то, відповідно, і малодослідженою. Щодо основного безпосереднього об'єкта досліджуваного злочину І. Б. Медицький зазначає, що ним є громадська безпека в частині належного функціонування об'єктів житлово-комунальної інфраструктури, за якого не виникає загроза заподіяння чи не заподіюється шкоди правам та законним інтересам невизначеного кола осіб, а також іншим правоохоронюваним інтересам [170, с. 319].

З наведеним підходом складно погодитись, оскільки не лише об'єкти житлово-комунального господарства забезпечують інтереси суспільства та держави. Аналогічні функції виконують об'єкти електроенергетики, торгівлі, сільського господарства тощо. Проте умисне знищення або пошкодження

вказаних об'єктів законодавець не розцінює як посягання на громадську безпеку, кваліфікуючи такі діяння як злочини проти власності.

Зрештою, правильне визначення безпосереднього об'єкта умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства дозволить найбільш точно розмежувати злочини, адже в більшості випадків об'єкт злочину притаманний лише одному злочину; безпосередній об'єкт злочину, як і родовий, необхідний для систематизації вказаних неправомірних діянь; правильне встановлення об'єкта злочину забезпечує правильну класифікацію злочинів. Визначення безпосереднього об'єкта злочину має важливе значення для встановлення характеру й ступеня суспільної небезпечності злочину. Безпосередній об'єкт є необхідним елементом кожного складу злочину, а його окреслення має обов'язковий характер. Отже, визначення основного безпосереднього об'єкта дозволяє правильно кваліфікувати суспільно небезпечне діяння.

Так, у теорії кримінального права, як слушно зазначає Є. В. Шевченко, у предметних деліктах пошкодження або знищення матеріальних цінностей (як проміжна шкода) зумовлює подальший вплив на інші об'єкти кримінально-правової охорони, вказані як похідні наслідки [171, с. 79]. Оскільки злочин, передбачений ст. 270-1 КК України, віднесений до злочинів із похідними наслідками, то його місце в системі Особливої частини КК України повинен визначати основний безпосередній об'єкт (право власності), адже саме через вплив на нього в таких злочинах зазнають шкоди інші додаткові об'єкти [172, с. 150; 173, с. 95; 174, с. 158]. Цю позицію підтверджує й анкетування – безпосереднім об'єктом розглядуваного злочину 96,5 % з усіх опитаних вважають відносини власності й лише 3,5 % – громадську безпеку (див. дод. А).

Таким чином, із урахуванням викладеного, вважаємо розміщення норми про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» недоцільним. На нашу думку, більш логічно

розмістити досліджувану норму в розділі VI «Злочини проти власності» ст. 194-2 КК України після статті, що передбачає кримінальну відповідальність за умисне пошкодження об'єктів електроенергетики. З такою пропозицією, до речі, погодилися 66,5 % з усіх опитаних осіб (див. дод. А).

Додатковим безпосереднім об'єктом є лише ті суспільні відносини, яким разом із основним об'єктом заподіюється чи створюється загроза заподіяння шкоди. Також таким об'єктом можуть бути лише відносини, поставлені законодавцем під охорону закону або, іншими словами, відносини, визначені як такий об'єкт законодавцем. Додатковий безпосередній об'єкт може бути двох видів: обов'язковий (необхідний) і необов'язковий (факультативний) [21, с. 113].

Додатковий обов'язковий об'єкт – це той, що в такому складі злочину страждає завжди, в будь-якому випадку вчинення певного злочину. Цей об'єкт, як і основний, завжди зазнає шкоди внаслідок вчинення злочину. Наприклад, у складі злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, життя та здоров'я людей можуть бути лише додатковим об'єктом злочину, оскільки небезпека для життя чи здоров'я людей є одним із двох альтернативних наслідків, передбачених ч. 1 ст. 270-1 КК України, порівняно із майновою шкодою у великому розмірі. Безпека визначеної чи невизначеної кількості людей не завжди зазнає шкоди від цього злочину.

Додатковий безпосередній об'єкт має важливе значення для визначення тяжкості наслідків, які настали чи могли настати, встановлення соціально-політичної суті злочину. Окреслення додаткового безпосереднього об'єкта сприяє правильній кваліфікації злочинів і відмежуванню одного злочину від іншого.

Характерною ознакою додаткового безпосереднього об'єкта є те, що в багатьох випадках він самостійний і завжди потребує кримінально-правової охорони.

Своєю чергою, додатковий факультативний об'єкт – це такий, що в разі вчинення певного злочину може існувати нарівні з основним, а може взагалі бути відсутнім. Виявлення того, що в результаті певного злочинного посягання спричинено шкоду і факультативному об'єкту за інших рівних умов є свідченням більш високої суспільної небезпечності вчиненого діяння і повинне враховуватися в призначенні міри покарання винному. Як факультативний об'єкт умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства можна виокремити громадський порядок, екологічну безпеку тощо.

Додатковий об'єкт, як і основний безпосередній об'єкт, має важливе значення для визначення соціальної сутності вчиненого злочину, усвідомлення тяжкості наслідків, що настали чи могли настати. Цю властивість додаткового об'єкта законодавець часто використовує для виділення кваліфікованих складів або утворення самостійних складів злочинів.

З огляду на викладене, вважаємо невиправданим розміщення норми про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» і пропонуємо перенести її до розділу VI «Злочини проти власності».

Важливими категоріями, які розглядають разом із об'єктом злочину, є предмет злочину та потерпілий від злочину. Оскільки характеристики предмету злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, присвячений наступний підрозділ нашого дослідження, то більше уваги приділимо аналізу особи потерпілого від умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Так, в КК України поняття «потерпілий» використовується досить широко (ст.ст. 37, 38, 43, 46, 66, 67, 76, 112, 115 КК України тощо), проте його законодавчого визначення немає. До речі, у кримінально-правовій науці все ще не існує єдиної загальновизнаної дефініції потерпілого від злочину,

але враховуючи навіть і це, не можна не визнавати самостійності вказаної категорії та її значення для інших інститутів кримінального права.

Без визначення кримінально-правової природи потерпілого від злочину практично неможливе розв'язання багатьох прикладних проблем, наприклад з'ясування характеру і ступеня суспільної небезпечності відповідного злочину, розв'язання питань щодо криміналізації та декриміналізації діяння, диференціації кримінальної відповідальності, розмежування злочинів, їх кваліфікації, призначення покарання, чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі, звільнення від кримінальної відповідальності тощо [175, с. 35].

Потерпілий у складі злочину є об'єктом злочинного посягання і постає суб'єктом охоронюваних Кримінальним кодексом суспільних відносин.

Стосовно визначення потерпілого в кримінально-правовій доктрині існують різні підходи. Одні вчені дотримуються позиції, що потерпілим від злочину може бути лише фізична особа. Так, Б. В. Сидоров вважає, що потерпілим у кримінально-правовому розумінні можна вважати тільки фізичну особу, яка є безпосередньо жертвою злочину, чиї права і охоронювані законом інтереси було порушено або поставлено під загрозу вчинюваним стосовно неї злочинним посяганням [176, с. 16]. Аналогічної точки зору дотримуються В. С. Квашис, О. М. Красиков та Б. А. Потченко. О. М. Красиков зазначає, що потерпілим є фізична особа, чиї охоронювані кримінальним законом блага (права, інтереси) було порушено або поставлено під загрозу порушення [177, с. 51]. Б. А. Потченко висновує, що потерпілим від злочину є громадянин, якому завдано моральної, фізичної або матеріальної шкоди [178, с. 82]. В. С. Квашис наголошує, що потерпілим у кримінальному праві є фізична особа, яка зазнала моральної, фізичної, майнової шкоди, емоційних страждань або сталося істотне обмеження її основних прав і свобод [179, с. 141, 142].

Інші науковці (А. А. Гаджієва [180, с. 106], В. С. Мінська, Г. І. Чечель [181, с. 10, 13-140]) обстоюють позицію, що потерпілим від злочину може бути як фізична так і юридична особа.

Дещо ширше, як будь-який вид соціального суб'єкта (окремий індивід, об'єднання людей, держава тощо) визначали потерпілого такі радянські дослідники як М. П. Карпушин, В. І. Курляндський [182, с. 74-76], Б. С. Никифоров [183, с. 49], С. О. Фролов [184, с. 30].

Натомість, І. А. Фаргієв вважає, що потерпілим може бути як фізична, так і нефізична особа, яка є суб'єктом відносин, охоронюваних кримінальним законом, і якій заподіяно фізичної, майнової, моральної, а також іншої, передбаченої Кримінальним кодексом, шкоди, котра становить злочинні наслідки діяння, вчиненого винним [185, с. 20].

Серед вітчизняних учених такої позиції дотримується М. В. Сенаторов, зазначаючи, що аналіз чинного кримінального законодавства дозволяє визначити потерпілих від злочинів такі види соціальних суб'єктів: фізичні особи, юридичні особи, держава, інші соціальні утворення, суспільство загалом [186, с. 48].

Деякі правники ознаки потерпілої особи відносять до предмета злочину. Наприклад, В. М. Куц пропонує предмет злочину розуміти як таку матеріальну або іншу субстанцію, на яку безпосередньо впливає злочинець під час злочинного посягання [187, с. 45].

Структура особи потерпілого складається з трьох основних компонентів: а) соціально-демографічні якості; б) соціальні ролі особи, включаючи перелік видів її діяльності в системі суспільних відносин як громадянина чи члена трудового колективу, сім'янина; в) морально-психологічна характеристика, що відображає ставлення особи до соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона використовує [188, с. 13].

Отже, враховуючи вищевикладене, а також усталені види власності на предмет злочинного посягання, можна резюмувати, що потерпілим від злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, є фізичні особи, юридичні

особи, держава, інші соціальні утворення, суспільство взагалом, яким заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду умисним знищенням чи пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства.

Розглядаючи питання умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, важливу увагу, на нашу думку, слід приділити визначенню предмета вказаного злочину. Адже це сприяє більш повному і всебічному з'ясуванню суті й змісту об'єкта злочину, його конкретизації, а відтак і правильному розміщенню в системі Особливої частини Кримінального кодексу України [112, с. 164]. Предмет злочину має важливе значення і для кваліфікації злочину.

Загалом же, питання предмета злочину є спірним у науці кримінального права, як і питання, що стосується поняття предмета злочину, місця предмета в структурі складу злочину, співвідношення його з предметом суспільних відносин.

У кримінальному законодавстві відзначають предметні та безпредметні злочини. Злочин, передбачений ст. 270-1 КК України, відносять до розряду так званих предметних, оскільки його законодавче визначення містить, разом із об'єктом, ознаки предмета. Інакше кажучи, нарівні з предметом суспільних відносин необхідно виділяти і предмет злочину як ознаку складу злочину. Причому потрібно розмежовувати предмет відносин як структурний елемент суспільних відносин та предмет злочину як ознаку складу злочину. Кожний із цих предметів має різне правове призначення, наділений власними, притаманними лише йому ознаками, виконує свою соціальну роль.

У науковій сфері відсутня однастацність поглядів щодо предмета злочину. Зокрема, в процесі дослідження багатьох злочинів у теорії кримінального права видається проблематичним відмежування предмета злочину від об'єкта злочину [189, с. 38]. Між тим, на переконання переважної більшості дослідників, предметом злочину є речі матеріального світу, що вказані у законодавчому визначенні конкретного злочину чи однозначно є похідними з такого визначення [21, с. 93; 190, с. 103; 191, с. 22; 192, с. 15]. Відповідно до диспозиції та примітки ст. 270-1 КК України, предметом цього

злочину постають об'єкти житлово-комунального господарства, а саме: житловий фонд, об'єкти благоустрою, теплопостачання, водопостачання та водовідведення, а також їх мережі чи складові (кришки люків, решітки на них тощо).

Актуальність дослідження предмета умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства зумовлена й тим, що нещодавно на розгляд Верховної Ради України був внесений проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення відповідальності за викрадення каналізаційних люків)» (реєстр. № 1381 від 10.12.2014), яким пропоновано зміни до КК України щодо запровадження до ст. 194-2 кримінальної відповідальності за викрадення каналізаційних або водопровідних люків, водостічних решіток, а так само за придбання або отримання, зберігання чи збут одержаних завідомо злочинним шляхом каналізаційних або водопровідних люків або водостічних решіток [193].

Комплексний системно-структурний аналіз норм Особливої частини КК України, якими заборонено посягання на об'єкт власності й заподіяння йому майнової шкоди або створення загрози такого заподіяння, дозволяє пересвідчитися, що законодавець не завжди своєчасно й повно враховує соціально-економічні та правові зміни в нашому суспільстві й державі [194, с. 103]

Враховуючи, що в предметі злочину набувають відображення певні сторони, властивості суспільних відносин, тобто об'єкта злочину, саме шляхом впливу на предмет завдається суспільно небезпечної шкоди суспільним відносинам як таким.

Традиційно предмет злочину розглядають через поєднання його ознак – фізичної, економічної та юридичної. Фізична ознака предмета злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, характеризується визначенням поняття «об'єкти житлово-комунального господарства». Економічна ознака предмета цього злочину – значенням та роллю об'єктів житлово-комунального

господарства в житті держави й суспільства. Юридична ознака характеризується визначеністю предмета злочину в кримінально-правовій нормі.

Необхідно врахувати, що в так званих предметних складах юридично визначений предмет злочину, якому в конкретному посяганні відповідає фактичний предмет злочину,— це такий структурний, відносно самостійний компонент об'єкта, через який винна особа безпосереднього здійснює вплив на конкретні суспільні відносини загалом [195, с. 277]. Так, знищуючи або пошкоджуючи об'єкти житлово-комунального господарства (предмет злочину), винна особа завдає шкоди праву власності та громадській безпеці (об'єкт злочину), адже житлово-комунальне господарство втрачає реальну можливість користуватися та розпоряджатися цим майном, що створює як мінімум небезпеку для життя чи здоров'я людей або спричиняє настання майнової шкоди у великому розмірі.

Предмет злочину може бути передбачений кримінальним законодавством у вигляді: 1) продуктів діяльності людини в широкому сенсі; 2) інформації (серед іншого, у вигляді відповідних документів), яка має кримінальне-правове значення; 3) біологічних організмів та органів; 4) хімічних речовин; 5) фізичних утворень навколишнього середовища. Законодавець, зазвичай, прямо наводить предмет злочину в диспозиціях норм Особливої частини КК України.

Юридично визначений предмет злочину може бути конкретно визначеним (безальтернативний) і альтернативним. Конкретно визначений предмет злочину позначений у нормах кримінального права одним спільним поняттям, обсяг і зміст якого розкрито роз'ясненням усередині самого закону про кримінальну відповідальність шляхом тлумачення цього закону, в інших нормативних актах, а також у процесі застосування кримінально-правових норм.

Альтернативний предмет злочину позначений у нормах кримінального права декількома (двома чи більше) поняттями. Під час кваліфікації в

складах злочину з альтернативними предметами потрібно встановлювати, щонайменше, один із кола наведених у відповідній диспозиції норми Особливої частини КК України предметів.

Якщо юридично визначений предмет злочину прямо зазначений у диспозиції такої норми Особливої частини КК, він набуває значення обов'язкової ознаки злочину. Відтак, підлягає безумовному встановленню та доказуванню за передбаченою процесуальною процедурою і є необхідною умовою підстави кримінальної відповідальності.

Фактичний предмет злочину – це визначений у повній відповідності до кримінального законодавства відносно самостійний компонент об'єкта злочину. На відміну від юридично визначеного предмета, що є юридичною абстракцією, своєрідною гіпотезою законодавця та передбачений диспозиціями відповідних норм, фактичний предмет існує в реальній дійсності повсякденного життя. Він перебуває у стані суворої якісної адекватності з юридичним предметом – водночас кількісно ніколи не здатний вичерпати його абсолютного змісту. Зокрема, якщо юридично визначеним предметом злочину в складі умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є власне об'єкти житлово-комунального господарства, то фактичним предметом цього злочину, який відбувся в реальній дійсності, можуть бути конкретні прояви таких об'єктів, тобто, відповідно до примітки ст. 270-1 КК України, житловий фонд, об'єкти благоустрою, теплопостачання, водопостачання та водовідведення, а також їх мережі чи складові (кришки люків, решітки на них тощо), якщо їх протиправно знищено або пошкоджено і це має значення юридичного факту.

Як уже було зазначено, у науці кримінального права існують різні підходи до визначення поняття предмета злочину та його місця в структурі складу злочину. Наприклад, М. І. Бажанов пропонує вважати предметом злочину будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями котрих закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину [21, с. 212].

В. Я. Тацій під предметом злочину так само вважає будь-які речі матеріального світу, із визначеними властивостями котрих кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознаки конкретного складу злочину [139, с. 47].

На думку інших науковців, предмет злочину визначений як матеріальний субстрат, предмет матеріального світу (живий чи не живий), у зв'язку з яким або з приводу якого вчиняється злочин чи на який безпосередньо впливає злочинець, учиняючи злочин [196, с. 44].

Ю. П. Дзюба предмет злочину розуміє як певні речі матеріального світу, з відповідними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознаки конкретного складу злочину [197, с. 77].

А. Н. Трайнін доводив, що предмет злочину – це ті речі, у зв'язку з якими або з приводу яких вчиняється злочин, проте, на відміну від об'єкта, йому не завдається шкоди [198, с. 58-59].

В. В. Кузнецов, та Є. В. Лащук переконані, що предметом злочину слід вважати не лише речі матеріального світу, й інші субстанції, наприклад, інформацію [199, с. 85-88; 200, с. 74-76; 201, с. 372-378]. Є. В. Лащук також зазначив, що безпредметних злочинів не існує. Якщо предмет злочину в диспозиції статті безпосередньо не названий, це свідчить про його факультативність [201, с. 377].

Г. А. Кригер розглядав предмет злочину в широкому сенсі цього поняття, відносячи до такого фізичних осіб та їх дії, що визначають певні суспільні відносини, юридичні особи, а також речі чи процеси, що слугують умовою існування або формою визначення чи закріплення конкретних суспільних відносин [202, с. 123].

М. І. Панов предметом злочину вважає речі матеріального світу, які постають матеріальною формою вияву (субстратом) суспільних відносин або необхідною умовою, передумовою чи свідченням існування та нормального функціонування суспільних відносин, охоронюваним кримінальним законом

від злочинного посягання [203, с. 72-73]. Аналогічної точки зору дотримується І. В. Сингаївська [204, с. 193].

Поняття предмета злочину В. М. Кудрявцев трактує ще у більш широкому розумінні. Дослідник розглядає предмет злочину в нерозривному зв'язку з його об'єктом і стверджує, що таким предметом слід визнавати людей як суб'єкти відносин, їх дії як матеріальний вияв цих відносин, а також матеріальні предмети (речі), що є передумовами або формами закріплення суспільних відносин [205, с. 56].

Предметом злочину теорія кримінального права традиційно визнає речі матеріального світу, впливаючи на які, особа посягає на цінності (блага), що належать суб'єктам суспільних відносин [206, с. 8; 21, с. 140-145; 207, с. 131].

Дещо неоднозначною є позиція авторів, котрі висловлюються проти розмежування об'єкта і предмета злочину, мотивуючи свою позицію тотожністю понять «об'єкт» і «предмет» злочину й відсутністю практичного значення такого розмежування. Так, О. Ф. Кістяківський визначав, що об'єктом злочину називається предмет, на який спрямовано або щодо якого вчинено злочин [208, с. 280].

Б. С. Нікіфоров, зокрема, вважав, що предмет злочину – це лише складовий компонент об'єкта злочину, та дійшов висновку, що проблема предмета злочину в її часномус вигляді знімається, оскільки усувається необхідність у самостійному дослідженні предмета злочину як явища, котре існує поза межами об'єкта і є стосовно нього абсолютно самостійним [183, с. 130-132].

Аналогічну позиції обстоював і А. А. Піонтковський. Науковець відзначав, що упровадження у вчення про об'єкт злочину поняття предмета посягання не є необхідністю, це лише перейменування безпосереднього об'єкта в предмет посягання, що, зрештою, нічого не змінює, тому що безпосередній об'єкт і є предметом, на який впливають. Тому визначити предмет як щось, на що безпосередньо впливає злочинець (майно, здоров'я людини), і, залишаючи цей предмет у вченні про об'єкт, не називати його

об'єктом – означає лише невинуватити раніше усталену термінологію. Про предмет як елемент складу злочину, на відміну від об'єкта злочину, можна й необхідно говорити лише тоді, коли, на відміну від об'єкта злочину, на нього (на предмет) не здійснюється злочинне посягання. Відповідно, А. А. Піонтковський в цих випадках фактично ототожнював між собою об'єкт та предмет злочину, вважаючи відсутність необхідності виділення предмета самостійною ознакою злочину [209, с. 119].

На нашу думку, найбільш вичерпне визначення предмета злочину запропонував Є. В. Лашук, указавши, що предмет злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що набуває прояву в матеріальних цінностях (їх людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та (або) шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння [210, с. 59].

Предмет злочину – це ознака, завжди безпосередньо названа в кримінальному законі (у цих випадках він постає як необхідною ознакою складу злочину) [139, с. 47].

Отже, враховуючи вищезазначені положення, вважаємо, що предметом злочину є речі матеріального світу чи інші субстанції, передбачені законом про кримінальну відповідальність або однозначно зрозумілі з його змісту, незаконні дії з якими утворюють склад певного злочину. Тобто предметом злочину можуть бути не лише речі, а й інші предмети об'єктивного світу. Принагідно зауважити, що в окремих випадках матеріальною формою існування предмета злочину може бути і неречовинна матеріальна субстанція – інтелектуальна власність, електроенергія, електромагнітні поля тощо.

Предмет злочину зазвичай є прямо вказаним у диспозиції кримінально-правової норми. Так, у ч. 1 ст. 270-1 КК України зазначено, що злочинне посягання здійснюється на об'єкти житлово-комунального господарства. У цьому випадку він є обов'язковою ознакою складу злочину [211, с. 200]. У примітці до статті йдеться, що об'єктами житлово-комунального

господарства, а отже предметом досліджуваного злочину, зокрема, постають: житловий фонд, об'єкти благоустрою, теплопостачання, водопостачання та водовідведення, а також їх мережі чи складові (кришки люків, решітки на них тощо).

Розглянемо ці об'єкти більш детально. Отож, відповідно до ст. 4 Житлового кодексу Української РСР, житловий фонд утворюють житлові будинки, а також житлові приміщення в інших будівлях, що знаходяться на території України [51]. Зокрема, житловий фонд уміщує:

- 1) житлові будинки й житлові приміщення в інших будівлях, що належать державі (державний житловий фонд);
- 2) житлові будинки й житлові приміщення в інших будівлях, що належать колгоспам та іншим кооперативним організаціям, їх об'єднанням, профспілковим та іншим громадським організаціям (громадський житловий фонд);
- 3) житлові будинки, що належать житлово-будівельним кооперативам (фонд житлово-будівельних кооперативів);
- 4) житлові будинки (їх частини), квартири, що належать громадянам на праві приватної власності (приватний житловий фонд);
- 5) квартири в багатоквартирних житлових будинках, садибні (одноквартирні) житлові будинки, а також житлові приміщення в інших будівлях усіх форм власності, що надаються громадянам, які за законом потребують соціального захисту (житловий фонд соціального призначення) [51].

Причому, форма власності, ступінь зношеності й технічний стан, місцерозташування, призначення житла й інші подібні обставини не мають значення для визнання приміщень складовими житлового фонду [212, с. 819].

У випадку визнання непридатними для мешкання, тобто такими, що, відповідно до ст. 1 Закону України «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» від 22 грудня 2006 р., визнані аварійними або вітхими, житлові будинки й приміщення мають бути

переобладнані для використання з іншою метою або підлягають знесенню за рішенням уповноважених органів. У виняткових випадках житлові будинки і приміщення можуть бути переведені в розряд нежилых [53].

Варто погодитися з науковцями, які вказують, що приміщення, виключені з житлового фонду й визнані непридатними для мешкання людей, не належать до житлового фонду. Це можуть бути, наприклад, призначені під знесення будівлі та приміщення, а також готелі й кімнати відпочинку, транспортні засоби, пристосовані для тимчасового перебування людей [212, с. 819].

Відповідно, враховуючи вказівку в примітці до ст. 270-1 КК України лише на об'єкти житлового фонду, такі нежилі приміщення не можуть бути визнані предметом досліджуваного злочину, що звужує сферу застосування означеної кримінально-правової норми [213, с. 91].

До житлового фонду включають також житлові будинки, що належать державно-колгоспним та іншим державно-кооперативним об'єднанням, підприємствам і організаціям. Відповідно до Основ житлового законодавства Союзу РСР і союзних республік, до цих будинків застосовують правила, встановлені для громадського житлового фонду. До житлового фонду не належать нежилі приміщення в житлових будинках, призначені для торговельних, побутових та інших потреб непромислового характеру [51].

Житловим приміщенням слід вважати приміщення, призначене для мешкання людей. Житлові приміщення, які надаються громадянам, повинні бути належно впорядкованими відповідно до умов конкретного населеного пункту, відповідати санітарним і технічним вимогам, передбаченим законодавством та іншими вимогами. Надання житлового приміщення для потреб виробничого характеру заборонене законом. Житлові приміщення надаються для постійного проживання. Винятком із цього правила є службові житлові приміщення і житлові приміщення в гуртожитках. Їх громадяни отримують на час роботи на підприємствах або навчання [214, с. 430].

Своєю чергою житловий будинок – це будівля, призначена для постійного мешкання людей, а також для використання як гуртожитку. За своїм призначенням житловий будинок відрізняється від готелів, дач, інтернатів, де люди мешкають тимчасово. Тому на відносини, які виникають у випадку проживання в них, не поширюється дія житлового законодавства і до житлового фонду їх не включають.

Житлові будинки є об'єктами права власності. Громадяни, які мають у приватній власності будинок (частину будинку), використовують його (її) для особистого проживання та мешкання членів їх сімей і мають право розпоряджатися цією власністю на свій розсуд: продавати, дарувати, заповідати, здавати в оренду, обмінювати, закладати, укладати інші не заборонені законом угоди [214, с. 430].

Квартира ж, своєю чергою, є частиною житлового будинку, призначеною для проживання однієї людини, однієї або кількох сімей, з обладнаними жилими кімнатами (кімнатою), підсобними приміщеннями та окремим виходом на сходовий майданчик, галерею, у коридор або на вулицю. Квартира може бути як ізольованою, так і комунальною. Розміри, порядок одержання та користування квартирою регламентований Житловим кодексом України та іншими нормативними актами [215, с. 74].

До житлового фонду належить державний житловий фонд, громадський житловий фонд, фонд житлово-будівельних кооперативів, приватний житловий фонд, житловий фонд соціального призначення [216, с. 74].

Таким чином, житловий фонд – це сукупність житлових приміщень незалежно від форм власності, включаючи житлові будинки, спеціалізовані будинки (гуртожитки, притулки, дитячі будинки, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів (дорослих і дітей), школи-інтернати та інтернати при школах), квартири, службові житлові приміщення, інші житлові приміщення в будівлях, придатних для мешкання.

Розглянемо докладніше, що саме належить до об'єктів благоустрою. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про благоустрій населених пунктів»

від 6 вересня 2005 р., об'єктами благоустрою населених пунктів слід вважати:

1) території загального користування: а) парки (гідропарки, лугопарки, лісопарки, парки культури та відпочинку, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, спортивні, дитячі, історичні, національні, меморіальні та ін.), рекреаційні зони, сади, сквери та майданчики; б) пам'ятки культурної та історичної спадщини; в) майдани, площі, бульвари, проспекти; г) вулиці, дороги, провулки, узвози, проїзди, пішохідні та велосипедні доріжки; д) пляжі; е) кладовища; ж) інші території загального користування;

2) прибудинкові території;

3) території будівель та споруд інженерного захисту територій;

4) території підприємств, установ, організацій та закріплені за ними на умовах договору території [54].

До об'єктів благоустрою можуть належати також інші території в межах населеного пункту.

Перелік об'єктів благоустрою, наведений у цьому Законі, не є вичерпним, тому, застосовуючи ст. 270-1 КК України, потрібно звертатися до інших актів законодавства, якими регламентовано відносини у відповідній сфері. Наприклад, п. 7 Правил паркування транспортних засобів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р., передбачено, що майданчики для паркування є об'єктами благоустрою і повинні відповідати нормам, нормативам, стандартам у сфері благоустрою населених пунктів [217, с. 155].

Отже, об'єктами благоустрою потрібно розуміти як різноманітні об'єкти впорядкування міст, селищ і сіл, що створюють зручні, здорові, культурні й безпечні умови життя населення. Основними видами об'єктів благоустрою населених пунктів є: зовнішня впорядкованість вулиць, площ, набережних і житлових кварталів; озеленення, обводнення, телефонізація, радіофікація, очищення міст тощо [218, с. 106].

Об'єктами теплопостачання, водопостачання та водовідведення, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України від 21 жовтня 2010 р. «Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів централізованого водо-, теплопостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності», є цілісні майнові комплекси, системи цілісних майнових комплексів, які забезпечують (призначені) та достатні для самостійного провадження господарської діяльності у сферах водопостачання, водовідведення та очищення стічних вод, надання послуг, пов'язаних з постачанням споживачам тепла, а також майнові комплекси структурних підрозділів підприємств, які є достатніми для самостійного здійснення господарської діяльності у зазначених сферах [57].

До об'єктів у сфері теплопостачання, згідно зі ст. 1 Закону України «Про теплопостачання» від 2 червня 2005 р., відносять, зокрема: теплогенеруючі станції чи установки, теплові електростанції, теплоелектроцентралі, котельні, когенераційні установки, теплові мережі, призначені для виробництва і транспортування теплової енергії, а також об'єкти та споруди, основне і допоміжне обладнання, використовуване для забезпечення безпечної та надійної експлуатації теплових мереж [58].

Отже, об'єкти теплопостачання забезпечують теплом житлові та інші будівлі (споруди) для задоволення комунально-побутових (опалювання, вентиляція, гаряче водопостачання) і технологічних потреб споживачів.

Об'єкти водопостачання та водовідведення визначено Законом України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10 січня 2002 р. Зокрема, об'єктами водопостачання є насосні станції, резервуари, свердловини, водонапірні башти, водоводи, водогони, відкриті канали, водопровідні мережі, регулювальні та запасні ємності, колодязі, бювети та інші елементи систем водопостачання, підстави та особливості функціонування яких визначені відповідними підзаконними актами. До розряду об'єктів водовідведення можна віднести водозабори, очисні споруди, внутрішні водовідвідні системи в житлових будинках чи виробничих приміщеннях,

внутрішні квартальні водовідвідні мережі, зовнішні водовідвідні мережі, регулюючі резервуари, насосні станції та напірні трубопроводи [59].

Іншими словами, об'єкти забезпечують населення водою, а об'єкти водовідведення – це інженерні, санітарно-технічні прилади та каналізаційні мережі, які відводять стічні води з територій та житлових будівель (квартир, приватних будинків тощо). Водовідведення буває двох видів: поверхнєве та відведення каналізаційних вод [219].

До об'єктів житлово-комунального господарства належать також мережі чи складові вищевказаних об'єктів (кришки люків, решітки на них тощо). Мережі об'єктів благоустрою, теплопостачання, водопостачання чи водовідведення – це системи зазначених об'єктів, які забезпечують їх функціонування за призначенням. Наприклад, водопровідна мережа – система трубопроводів, відповідних споруд та устаткування для розподілу і подачі питної води споживачам; мережа водовідведення – це система трубопроводів, каналів або лотків і споруд на них для збирання та відведення стічних вод; магістральна теплова мережа – комплекс трубопроводів і споруд, що забезпечують транспортування теплоносія від джерела теплової енергії до місцевої (розподільчої) теплової мережі; місцева (розподільча) теплова мережа – система енергетичних установок, обладнання і трубопроводів, яка забезпечує транспортування теплоносія від джерела теплової енергії, центрального теплового пункту або магістральної теплової мережі до теплового вводу споживача.

Складові мереж благоустрою, теплопостачання, водопостачання чи водовідведення – це предмети, які належать до тієї чи іншої названої системи (зокрема, кришки люків, решітки на них тощо). Кришки люків та решітки на, відповідно, закривають люки, перешкоджають потраплянню сторонніх предметів до колодязів та оглядових камер теплопостачання, водопостачання чи водовідведення, а також слугують для запобігання нещасним випадкам [219]. На додаток до кришок люків та решіток на них, прямовказаних у примітці до ст. 270-1 КК України, складовими мереж благоустрою,

теплопостачання, водопостачання чи водовідведення можна вважати сміттєві баки та урни, паркові лави, огорожі, вітрини, кювети, басейни, фонтани тощо. [212, с. 820].

Міський транспорт, електроенергетика та предмети побутового обслуговування населення не належать до предмета розглядуваного злочину. Їх знищення або пошкодження кваліфікують як злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту або як злочини проти власності. Також до предмета досліджуваного злочину не віднесено електричні мережі й елементи газозабезпечення, оскільки вони не містяться в переліку п.1 примітки до ст. 270-1 КК України (окрім тих, які є складовими житлового фонду) [212, с. 820].

Аналізуючи предмет умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, потрібно звернути увагу на те, що диспозиція ст. 270-1 КК України містить указівку не на умисне знищення чи пошкодження об'єкта житлово-комунального господарства, а на умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Якщо керуватися буквальною тлумаченням закону про кримінальну відповідальність, доводиться констатувати, що знищення або пошкодження лише одного об'єкта житлово-комунального господарства, навіть якщо це спричинило настання вказаних у ст. 270-1 КК України наслідків, не можна вважати підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею [213, с. 93].

Однак, детально розглянувши положення ст. 270-1 КК України, можна дійти висновку, що законодавець, уживаючи в диспозиції ч. 1 ст. 270-1 КК України термін «об'єктів житлово-комунального господарства», передбачав установлення кримінальної відповідальності не лише за знищення або пошкодження декількох об'єктів житлово-комунального господарства, а й відповідальність за знищення чи пошкодження хоча б одного з декількох об'єктів житлово-комунального господарства, зазначених у примітці до ст. 270-1 КК України. Причому 88,5 % з усіх опитаних осіб

вважають, що у формуванні предмета досліджуваного злочину необхідно вживати саме форму однини, а не множини (див. дод. А).

Варто погодитися з висновками І. Б. Медицького, який відмічає, що незважаючи на вжите у множині визначення предмета злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, кримінальна відповідальність, безумовно, наставатиме і у випадку знищення або пошкодження хоча б одного об'єкта житлово-комунального господарства [170, с. 319].

Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що об'єкти житлово-комунального господарства як такі не є потенційно небезпечними. На відміну від інших предметів злочинів, передбачених розділом IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України, не вміщено їх і до переліку джерел підвищеної небезпеки, визначеного ч. 1 ст. 1187 ЦК України. Об'єкти житлово-комунального господарства не просто не містять потенційної небезпеки, але й покликані задовольняти потреби їх власників, держави, суспільства.

Зазначимо, що близькі за змістом склади злочинів передбачені в розділі VI «Злочини проти власності» Особливої частини КК України – умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України), умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1 КК України). Зрештою, навіть упроекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві» від 9 червня 2010 року № 6505 за склад злочину, підданого розгляду, було пропоновано розмістити в ст. 194-2 КК України [11]. Втім у остаточній редакції законодавець змінив свою позицію на користь родового об'єкта цього злочину.

Наймовірніше, під час прийняття остаточного рішення законодавець спирався на висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України до цього проекту, де зазначено, зокрема, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину слід вважати громадську безпеку, якій передбаченими проектом діями може бути створено загрозу або

заподяно шкоду. Така позиція зумовлена тим, що функціонування об'єктів житлово-комунального господарства покликане задовольняти інтереси і потреби не лише власників цих об'єктів, а й, насамперед, суспільства і держави. Головною метою кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства, на думку експертів, має бути гарантування безпеки невизначеного кола осіб і правоохоронюваних інтересів [140].

З огляду на зазначене, фахівці Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України дійшли висновку, що розміщення законодавчої норми, яка закріплює кримінальну відповідальність за фактичне пошкодження або руйнування об'єктів життєзабезпечення житлово-комунального господарства у розділі VI «Злочини проти власності» є невиправданим, оскільки основний безпосередній об'єкт цього злочину, на їх думку, не є складником родового об'єкта названого розділу. Тому видається доцільним перенести пропоноване проектом доповнення до розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України [14].

На наш погляд, така позиція є досить неоднозначною, тому що не тільки об'єкти житлово-комунального господарства покликані забезпечувати інтереси суспільства та держави. Аналогічні функції виконують об'єкти енергетики, поштового зв'язку, торгівлі тощо. Проте умисне знищення або пошкодження таких об'єктів законодавець не розцінює як посягання на громадську безпеку. Навпаки, такі діяння кваліфікують як злочини проти власності.

Зважаючи на вищевикладене й попередній аналіз об'єктів житлово-комунального господарства як предмета злочину, вважаємо невиправданим розміщення норми про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України і пропонуємо перенести її до розділу VI «Злочини проти власності» Особливої частини КК України. До речі, 84,5 % з усіх опитаних респондентів предметом

умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства визнають саме об'єкти житлово-комунального господарства як чуже майно (див дод. А).

Законодавчі новели, прийняті з урахуванням потреб правозастосовної практики, стають стрижнем ефективної діяльності уповноважених суб'єктів, у протилежному випадку – першопричиною термінологічної плутанини, неоднозначного тлумачення, відвертих помилок під час кваліфікації. Оскільки, як уже було зазначено, 13 січня 2011 року чинний КК України був доповнений ст. 270-1, що регламентує відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, ця норма, безумовно, викликає як теоретичний, так і практичний інтерес.

Науковців та суб'єктів правозастосування, щонайперше, цікавить якість законодавчої конструкції означеного складу злочину, що значною мірою зумовить ефективність його застосування на практиці. У цьому аспекті встановлення та характеристика ознак об'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є важливою складовою правильної кваліфікації розглядуваного діяння та відмежування його від інших правопорушень як кримінального, так і адміністративного характеру. Адже з'ясування об'єктивної сторони має теоретичне, а також важливе практичне значення, оскільки сприяє усвідомленню суспільної небезпечності посягань, осмисленню її положень, з'ясуванню інших елементів складу злочину, що є запорукою правильної кваліфікації вчиненого, доцільного розмежування суміжних складів злочину [220, с. 58].

Варто також відзначити, що судова та слідча практика наразі стикаються зі значними труднощами з визначенням поняття та юридичних ознак умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, у процесі з'ясування його кваліфікуючих ознак тощо.

Кримінальне право України передбачає кримінальну відповідальність за конкретні суспільно небезпечні діяння, визначені кримінальним

законодавством як злочин. Як і будь-який акт вольової поведінки людини, злочин становить собою єдність його зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) якостей та ознак. У ході встановлення факту злочинного діяння передусім маємо справу з його об'єктивними ознаками – конкретним актом поведінки суб'єкта у вигляді дії чи бездіяльності, що завжди вчиняються за певних об'єктивних обставин, у визначеному місці та часі.

Загалом же, об'єктивна сторона злочину – це його зовнішній прояв, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причиновим зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину [221, с. 133].

Визначення об'єктивної сторони є важливим чинником для правильної кваліфікації діяння, відмежування злочинів від адміністративних, дисциплінарних чи інших правопорушень. Об'єктивна сторона злочину – це процес суспільно небезпечного та протиправного посягання на охоронювані кримінальним законом інтереси, що розглядається з його зовнішнього боку, в аспекті послідовного розвитку тих подій та явищ, які починаються зі злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта та завершуються настанням злочинного результату [222, с. 9]. До ознак об'єктивної сторони злочину зазвичай відносять діяння (дію чи бездіяльність), наслідок, причиновий зв'язок, спосіб, знаряддя і засоби, місце, час, обстановку вчинення злочину. Найпоширенішою класифікацією ознак об'єктивної сторони є така, згідно з якою виокремлюють її обов'язкові та факультативні ознаки.

Питання щодо того, які ознаки слід вважати обов'язковими, а які факультативними, є дискусійним у кримінальному праві. Найбільш спірним є питання про те, чи варто характеризувати суспільно небезпечні наслідки й причиновий зв'язок між діянням та наслідками як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони, притаманні будь-якому злочину. Деякі науковці вважають суспільно небезпечні наслідки обов'язковим елементом об'єктивної сторони злочину і обстоюють позицію, згідно з якою кожен злочин спричиняє певні суспільно небезпечні наслідки [223, с. 137; 224, с. 79; 225, с. 191]. Інші правники зазначають,

що лише діяння є обов'язковим елементом об'єктивної сторони, притаманним будь-якому злочину [195, с. 81; 21, с. 117; 226, с. 101]. Звертаючись до цього дискусійного питання, варто погодитися з думкою В. М. Кудрявцева, який розрізняє поняття об'єктивної сторони злочину взагалі та об'єктивної сторони конкретного складу злочину. Об'єктивна сторона злочину взагалі має ознаки притаманні всім без винятку злочинам, передбаченим Особливою частиною КК, а об'єктивна сторона конкретного складу злочину передбачає ознаки, що є обов'язковими для злочину описаного в диспозиції конкретної кримінально-правової норми [222, с. 43]. Ми поділяємо таку думку і вважаємо суспільно небезпечне діяння єдиною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони всіх без винятку складів злочинів, усі ж інші ознаки можуть бути обов'язковими для конкретних складів злочину.

До речі, це дискусійне питання породило інше, що також має безпосередній стосунок до досліджуваного нами злочину. Йдеться про поділ складів злочину на так звані «формальні» та «матеріальні». Злочини з матеріальним складом – це такі, для об'єктивної сторони яких диспозиція статті КК вимагає встановлення не лише діяння (дії чи бездіяльності), але й настання суспільно небезпечних наслідків, а злочини з формальним складом – такі, для наявності об'єктивної сторони яких закон вимагає виявлення лише діяння (дії чи бездіяльності) [21, с. 134].

Таким чином, об'єктивна сторона будь-якого злочинного діяння характеризується саме як єдність категорійних понять, що створює можливість чіткого відмежування та кваліфікації конкретного вчиненого злочину. На відміну від інших структурних елементів складу злочину, вона містить більше інформації, необхідної для кваліфікації діяння. У більшості описових диспозицій статей Особливої частини КК відображено саме об'єктивну сторону складу злочину. Зміст її ознак часто є критерієм розмежування суміжних складів злочинів. Детальне дослідження ознак об'єктивної сторони складу злочину сприяє формулюванню точної правової оцінки суспільно небезпечних діянь, що, зрештою, зумовлює підвищення ефективності боротьби зі злочинністю.

Об'єктивна сторона досліджуваного злочину полягає в знищенні або пошкодженні об'єктів житлово-комунального господарства, якщо це призвело або могло призвести до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів, а отже спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або значну майнову шкоду.

Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є спеціальним видом умисного знищення або пошкодження майна, передбаченого загальною кримінально-правовою нормою, – ст. 194 КК України [227, с. 522]. Об'єктивна сторона аналізованого складу злочину має форму дії, що може бути двох видів – знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Знищення об'єктів житлово-комунального господарства – це такий протиправний руйнівний вплив на об'єкти житлово-комунального господарства, унаслідок якого вони повністю втрачають свою споживчу або економічну цінність; доведення їх до такого стану, за якого вони взагалі не можуть бути використані за своїм призначенням, причому втрачені ними властивості не може бути відновлено (об'єкти житлово-комунального господарства унаслідок знищення взагалі перестають існувати як такі).

Пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства полягає в такому протиправному впливі на них, унаслідок якого вони частково (не в повному обсязі) втрачають свої споживчі властивості та економічну цінність, а також істотно обмежується можливість їх використання за призначенням (у цьому разі пошкоджені об'єкти житлово-комунального господарства можуть бути відновлені і знову набути повністю або частково втрачених корисних якостей для використання їх за призначенням, однак для цього необхідні значні кошти і час) [228, с. 186-187].

Якщо вирішення питання відносно того, чи втратили об'єкти житлово-комунального господарства свою цінність, чи є вони непридатними для подальшого використання, потребує спеціальних знань, необхідно провести відповідну експертизу.

Також потрібно враховувати, що за ст. 270-1 КК України не підлягають кваліфікації дії особи, яка спочатку вчинила певний корисливий злочин проти власності, заволодівши об'єктами житлово-комунального господарства, а пізніше знищила чи пошкодила такі об'єкти житлово-комунального господарства, оскільки за цих умов винний, хоча й незаконно, але вже володіє цим майном.

Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, поєднане з викраденням, коли знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, наприклад, є способом готування до викрадення чужого майна або здійснюється з метою знешкодження доказів учиненого викрадення, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – як корисливий злочин проти власності (залежно від способу) і злочин, передбачений ст. 270-1 КК України.

Як бачимо, характеристика форми діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу злочину є колізійною. Складне відмежування знищення від пошкодження, а пошкодження – від неможливості експлуатації чи порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства. Це підтверджують і результати анкетування (див. дод. А). У зв'язку з цим звертаємо увагу на те, що в основу розмежування знищення та пошкодження має бути покладений економічний критерій – вартість відновлювальних робіт [221, с. 134]. У тому випадку, коли відновні витрати перевершують вартість об'єкта житлово-комунального господарства, можна висновувати про його знищення.

Склад злочину, передбачений ст. 270-1 КК України, є матеріальним. Злочин є закінченим із моменту, коли об'єкти житлово-комунального господарства знищено або пошкоджено, чим заподіяно зазначених у диспозиції кримінально-правової норми наслідків. Отже, якщо внаслідок відповідних протиправних дій об'єкти житлово-комунального господарства не було знищено чи пошкоджено з причин, не залежних від волі винного, вчинене слід розглядати як замах на знищення або пошкодження об'єктів

житлово-комунального господарства. Спосіб розв'язання цього питання залежить від оцінки придатності чи непридатності об'єкта житлово-комунального господарства до подальшої експлуатації.

Втім не всі науковці згодні з тим, що досліджуваний склад злочину є матеріальним. Наприклад, А. В. Байлов та С. І. Поляков вважають, що аналіз диспозиції ст. 270-1 КК України дає підстави для висновку, що цей злочин є злочином як із формальним, так і з матеріальним складом. На думку вказаних дослідників, про злочин із формальним складом ідеться у випадку вчинення умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, якщо це могло призвести до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі [220, с. 59].

Ми не поділяємо таку позицію, адже своєрідним суспільно небезпечним наслідком злочину є підстави вважати саму собою реальну можливість настання певних наслідків, передбачену деякими нормами чинного КК України, ознакою закінченого складу злочину. Йдеться про так звані делікти поставлення у небезпеку (делікти створення небезпеки), що завдають об'єкту кримінально-правової охорони, принаймні, організаційної шкоди [195, с. 113].

На підтвердження доцільності такого положення наведемо позицію Є. В. Фесенка, котрий у цьому аспекті розрізняє дві ситуації. Якщо, крім злочинного діяння, законом безпосередньо передбачено небезпеку заподіяння шкоди тим чи іншим благам, ідеться про своєрідний наслідок цього діяння. Якщо ж загроза спричинення шкоди цінностям, які становлять об'єкт злочину, була потенційною, однак у законі її незафіксовано, вона є властивістю діяння і не може бути віднесена до злочинних наслідків як ознаки об'єктивної сторони [229, с. 121-122]. Оскільки небезпека неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства, що спричинило небезпеку для

життя чи здоров'я людей або значну майнову шкоду, закріплена законодавчо, то й досліджуваний злочин є виключно злочином з матеріальним складом.

Таким чином, суспільно небезпечні наслідки як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, полягають у неможливості або загрозі неможливості експлуатації, порушенні нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства і спричиненні небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі. Неможливість експлуатації або її загрозу чи порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства слід вважати наслідком вказаного злочину лише у випадках, коли умисне знищення або пошкодження вказаних об'єктів спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Неможливість експлуатації об'єктів житлово-комунального господарства – це неможливість використання цих об'єктів за цільовим призначенням, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі. Загроза неможливості експлуатації об'єктів житлово-комунального господарства, що спричинила небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі, – це передумова настання вказаних наслідків.

Порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства – це відхилення від норми: зупинення чи призупинення або зрив графіка діяльності зазначених об'єктів, перерва у наданні послуг, порушення режиму виробництва, передачі та розподілу теплопостачання, водопостачання чи водовідведення тощо, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або значну майнову шкоду.

Спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей – це створення внаслідок знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства реальної загрози позбавлення життя чи здоров'я невизначеного кола людей.

Майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах (значною), якщо прямі збитки становлять суму, що в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Розмір шкоди, якої було завдано знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства, визначається лише вартістю цих об'єктів, у грошовому еквіваленті. Така вартість визначається за роздрібними цінами, що існували на момент учинення злочину, а розмір відшкодування завданих злочином збитків – за відповідними цінами на час вирішення справи в суді (зокрема, слід звертатися до Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 116). За відсутності зазначених цін на майно його вартість може бути визначено шляхом проведення відповідної експертизи [228, с. 121].

У нашому випадку наслідок злочину одночасно розглядається і як межа криміналізації діяння. Тобто, якщо прямі збитки становитимуть суму, меншу за ту, що в триста разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то вчинене діяння злочином вважатися не буде. Отож, під час кваліфікації злочину важливо правильно визначити розмір заподіяної майнової шкоди.

Стосовно визначення розмірів майнової шкоди у кримінальному праві, здавалося би все просто і зрозуміло. Розміри такої шкоди формально визначені законодавцем у кримінально-правових нормах, а саме в примітках до статей Особливої частини КК. Їх визначають у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян. За законодавством України один неоподатковуваний мінімум доходів громадян становить 17 гривень. Тобто, потрібно лише помножити розмір, зазначений у примітці до розглядуваної статті (300 і більше разів), на 17 грн., і ми отримаємо суму, яка й визначає встановлений законодавцем розмір шкоди, характерний для такого злочину. Але з 2004 року порядок визначення майнової шкоди зазнав змін. На

сьогодні, згідно з податковим законодавством, якщо норми інших законів містять посилення на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для їх застосування використовується сума в розмірі 17 грн., за винятком норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації правопорушень або злочинів, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги. Тобто, у кваліфікації злочинів, визначаючи розмір шкоди, потрібно враховувати розмір податкової соціальної пільги, а не неоподаткованого мінімуму доходів громадян [230, с. 75]. Формула визначення розміру соціальної податкової пільги міститься у Податковому кодексі України. Відповідно, для кваліфікації злочину в 2015 р. одна соціальна пільга дорівнює 609 грн. (50% від 1218 грн. – прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого державним бюджетом на 2015 р.). Таким чином, для аналізованого нами злочину мінімальний розмір заподіяної майнової шкоди у 2015 р. повинен становити 182 700 грн. (300×609 грн.).

Причинний зв'язок між умисним знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства та його наслідками є обов'язковою ознакою цього злочину. Причому розглядуване неправомірне діяння може мати два наслідки: основний (проміжний) (неможливість експлуатації об'єктів ЖКГ, порушення їх нормального функціонування) і додатковий (похідний) (небезпека для життя чи здоров'я людей або майнова шкода у великому розмірі). Ці наслідки настають послідовно один за одним, у результаті вчиненого особою діяння. Основний наслідок передуює додатковому наслідку, тому що містить у собі реальну можливість настання цього похідного наслідку. Діяння породжує проміжний наслідок, а той, своєю чергою викликає наслідок похідний.

Оскільки досліджуваний злочин із матеріальним складом, він вважається закінченим із моменту настання хоча б одного з похідних наслідків, зазначених у ст. 270-1 КК України.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що за конструкцією об'єктивної сторони умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства слід вважати виключно матеріальним складом злочину. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони постають:

суспільно небезпечне діяння у формі дії, яка може полягати у знищенні або пошкодженні об'єктів житлово-комунального господарства; суспільно небезпечні наслідки, які полягають у неможливості експлуатації, порушенні нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства і спричиненні небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі, або в загрозі неможливості експлуатації, порушенні нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства і спричиненні небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі. Варто вирізняти два наслідки: а) основний – неможливість експлуатації об'єктів житлово-комунального господарства, порушення їх нормального функціонування; б) додатковий – небезпека для життя чи здоров'я людей або майнова шкода у великому розмірі;

причинний зв'язок між умисним знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства та його наслідками.

2.2. Суб'єктивні ознаки умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства

Суб'єкт злочину в кримінальному праві – це один із елементів складу злочину, який формує підставу кримінальної відповідальності. У юридичній літературі суб'єктом злочину визнано особу, яка налічена сукупністю ознак, що дають підстави для притягнення її до кримінальної відповідальності [195, с. 106].

Відповідно до положень ст. 18 КК України, суб'єктом злочину є фізична

осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [106; 21, с. 139]. Таке визначення суб'єкта злочину є результатом постійного та довготривалого розвитку науки кримінального права [38, с. 154-163; 231; 232; 233; 234; 235; 236; 237; 238; 239; 240]. Загалом суб'єкт злочину наділений сукупністю певних обов'язкових ознак, це: 1) фізична особа; 2) осудна особа; 3) особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Законодавець визначає два види суб'єктів злочину – загальний і спеціальний. Для загального суб'єкта наявність переліку зазначених ознак достатня, однак спеціальний суб'єкт, окрім зазначених, повинен мати й інші ознаки, передбачені законом про кримінальну відповідальність.

Ознаки суб'єкта злочину є обов'язковими для характеристики суб'єкта будь-якого складу злочину. Відповідно до ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Але в цьому випадку необхідно враховувати, що, по-перше, вчинення злочину пов'язане з часом вчинення злочину; по-друге, у кримінальному праві розрізняють два віки кримінальної відповідальності – загальний та знижений. Згідно зі ст. 22 КК України загальний вік кримінальної відповідальності визначений як 16 років (ч. 1), а знижений – 14 років (ч. 2). Ця норма містить вичерпний перелік злочинів, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає за умови досягнення особою чотирнадцятирічного віку.

На нашу думку, в разі умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства суб'єкт злочину є загальним. Розглянемо його ознаки. По-перше, таким є лише фізична особа. Це рішення законодавця в КК України відповідає принципу персональної, особистої відповідальності кожної людини за вчинене нею суспільно небезпечне діяння [241, с. 99-100] і є традиційним для вітчизняної кримінально-правової науки. Інакше кажучи, кримінальне право, визнаючи суб'єктом злочину лише фізичну особу, розглядає злочин як соціальне явище, а отже послідовно

дотримується позиції, що суб'єктом злочину може бути лише особа, яка має розум і відносну свободу волі [242, с. 9, 10, 258].

Законодавець України не визнає юридичну особу суб'єктом досліджуваного злочину. Якщо певна юридична особа заподіяла шкоду, яка містить ознаки складу цього протиправного діяння, то відповідальність за неї нестиме фізична особа (конкретна службова особа підприємства, установи, організації), з вини якої об'єктам житлово-комунального господарства було завдано такої шкоди.

За словами С. Я. Лихової та П. С. Матишевського, питання щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб є дискусійним. Його по-різному вирішено в кримінальному законодавстві багатьох держав. Так, на початку ХХ ст. законами США було передбачено кримінальну відповідальність юридичних осіб, винних у злочинних діях у сфері господарювання, з покаранням за такі дії штрафом. Пізніше, у 1978 р., Європейський Комітет із проблем злочинності Ради Європи рекомендував європейським державам визнати юридичних осіб суб'єктами за вчинення екологічних злочинів. Це давало змогу судам застосовувати в таких випадках покарання не лише у вигляді штрафу, а й у формі заборони діяльності підприємств чи інших об'єктів, якщо нею завдавалося істотної шкоди особі, суспільству чи безпосередньо довкіллю. Такою рекомендацією скористалися Англія і Франція. Більшість європейських держав не реалізувала її, вочевидь, тому, що вона не відповідає принципу кримінального права – особистої (індивідуальної) відповідальності особи за вчинений злочин. Це питання необхідно було вирішувати за допомогою важелів адміністративного або цивільного права із застосуванням до таких підприємств штрафних санкцій із обмеження або заборону їх діяльності [243, с. 251].

У історичному плані, ще 1927 року Верховний Суд УРСР постановою від 19 жовтня роз'яснив, що «за діючим законодавством у кримінальному порядку можуть нести відповідальність тільки фізичні особи, але ніяк не юридичні особи» [244, с. 14]. Вперше спробу впровадити юридичну особу як

суб'єкт злочину у вітчизняне законодавство здійснила у 1998 році Комісія Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю. Ст. 23 внесеного нею на розгляд проекту Кримінального кодексу України, передбачала визнання юридичної особи суб'єктом злочину [245]. Однак таке нововведення не набуло підтримки, оскільки оголошення юридичної особи злочинною могло бути несправедливим стосовно працівників підприємства чи організації, які не мали жодного стосунку до прийняття злочинного рішення [246, с. 133].

Наступною спробою запровадити кримінальну відповідальність юридичних осіб в Україні став Закон від 11 червня 2009 року «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», який теж не був реалізований на практиці [247].

У січні 2013 року Кабінет Міністрів України подав на розгляд Верховної Ради України проект Закону України № 2032 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб» [248] та у квітні 2013 року проект Закону України № 2990 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (відносно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)» [249]. Означені законопроекти було розроблено з метою приведення національного кримінального законодавства у відповідність до таких ратифікованих міжнародно-правових угод як Кримінальна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 року (ратифікована у 2006 році) [250], Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 року (ратифікована у 2005 році) [251], Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 року (ратифікована у 2010 році) [252], Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року (ратифікована у 2010 році) [253] та ін.

Як наслідок, 23 травня 2013 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [254], яким КК України було доповнено розділом XIV-1 Загальної частини «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». У розділі чітко визначені підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, а також міститься перелік певних статей Кримінального кодексу України. За вчинення злочинів, у ньому зазначених, уповноваженими особами юридичних осіб або за дорученням чи наказом, за змовою та за співучасті, або іншим шляхом до юридичних осіб можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. Принагідно зауважимо, що в цьому переліку ст. 270-1 КК України відсутня.

Таким чином, незважаючи на вже передбачені розділом XIV-1 Загальної частини КК України норми про застосування заходів кримінально-правового впливу до юридичних осіб, вважаємо за доцільне притягувати до кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства лише фізичних осіб, оскільки за такі злочини кримінальну відповідальність повинні нести конкретні фізичні особи, винні у вчиненні злочинного діяння. Саме їх злочинна поведінка, а не поведінка юридичної особи загалом є свідомою, що за наявності певної свободи волі дає підстави для застосування до них кримінальної відповідальності. У цьому контексті варто дослухатися думки О. О. Дудорова, який доводить, що принцип особистої, персональної відповідальності за злочин, учинений винувато, є важливим досягненням людської цивілізації, від якого не варто відмовлятися навіть з огляду на деякі міжнародно-правові рекомендації та багатий, але досить неоднозначний зарубіжний досвід [255, с. 134].

Наступною ознакою суб'єкта злочину є осудність. Питання щодо неї фактично не виникають у практиці застосування ст. 270-1 КК України. Тому обмежимося визначенням осудності й стислим аналізом формули осудності.

Відповідно до ч.1 ст. 19 КК України, осудною визнають особу, яка під час учинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. У ч. 2 ст. 19 КК України вказано, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час учинення суспільно небезпечного діяння, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

У науці кримінального права для характеристики осудності сформульовано так звану формулу осудності. За підходом Р. І. Міхеєва, формула осудності повинна синтезувати в собі два критерії: юридичний та медичний [235, с. 61-62].

Юридичному критерію осудності притаманні інтелектуальна та вольова ознаки. Інтелектуальна ознака передбачає здатність особи під час учинення злочину усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності), а вольова ознака – її спроможність під час учинення злочину керувати своїми діями, іншими словами, керувати власною волею за своїм внутрішнім переконанням і бажанням.

Медичний характер осудності є показником такого стану психіки особи, за якого вона перебуває в здоровому глузді та усвідомлює свої дії, або ж наявні незначні розлади психіки, що не виключають осудність. Медичний критерій повинен розглядатися не ізольовано, а разом з юридичним, створюючи такою конструкцією формулу осудності [235, с. 61-62].

Учинення умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства особою в стані неосудності теоретично і практично припустиме. Однак, у разі виникнення такої ситуації будь-яких особливостей застосування кримінально-правової норми в процесі кваліфікації не виникне [256, с. 313].

На цей час питання осудності й неосудності в науці кримінального права є достатньо розробленими [231; 234; 236; 257-260] і повністю можуть бути використанні для аналізу та кваліфікації фактів умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, тому більш детально зупинятися на висвітленні цього питання немає необхідності.

Третьою обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є вік, із якого настає кримінальна відповідальність. У ч. 1 ст. 22 КК України визначено, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Частина друга цієї ж статті містить вичерпний перелік злочинів, за які відповідальність настає з чотирнадцятирічного віку. Однак умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства вказаний перелік не містить. Отож, можна дійти висновку, що відповідальність за досліджуваний нами злочин настає з шістнадцяти років. Цей вік має обчислюватися з моменту вчинення злочину. Особа вважається такою, що досягла певного віку, не в день народження, а починаючи з наступної доби. У випадках, коли вік обвинуваченого неповнолітнього встановлює судово-медична експертиза, днем його народження потрібно вважати останній день поточного року, а визначаючи вік мінімальною і максимальною кількістю років спираючись на пропонування експертизою мінімальний вік цієї особи [224, с. 97].

До речі, вік, із якого настає відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, є вельми серйозною проблемою кримінального права. Як уже було зазначено, за загальним правилом, згідно з ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. У ч. 2 ст. 22 КК України, наведені злочини, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з чотирнадцяти років. Досліджуваний нами злочин до цього переліку не включено.

Однак, варто зауважити, що в переліку ч. 2 ст. 22 КК України є ч. 2 ст. 194 КК, яка закріплює відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим

загальнебезпечним способом. Тим часом, така ж сама кваліфікуюча ознака – умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства загальнебезпечним способом – передбачена ч. 2 ст. 270-1 КК України. Не зовсім зрозуміло, чому законодавець за вчинення умисного знищення або пошкодження майна, вчиненого загальнебезпечним способом, встановлює відповідальність з 14-річного віку, а за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства загальнебезпечним способом – з 16-річного віку. Втім наведені норми співвідносяться як загальна та спеціальна. І саме спеціальна норма повинна посилювати кримінальну відповідальність.

Для повного уявлення про сутність питання варто з'ясувати особливості зниженого віку кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України, особи, які вчинили злочин у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності тільки за низку перелічених у ній злочинів. Цей перелік є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає. Злочини, вмыщені у нього, є умисними і здебільшого насильницькими та майновими.

Криміналісти вважають, що в основу визначення можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності з 14-річного віку покладені такі обставини: а) рівень розумового розвитку особи, який дає підстави вважати, що особа в 14-річному віці вже розуміє (усвідомлює) суспільну небезпечність й протиправність діянь, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК України; б) значна поширеність цих злочинів, учинених підлітками; в) висока суспільна небезпечність таких злочинів [21, с. 132].

Особа у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років не несе відповідальність за злочини, не передбачені ч. 2 ст. 22 КК України, навіть якщо вона брала участь у їх учиненні як співучасник.

Ми не згодні з тим, що навряд чи можна вважати виправданим запровадження з 14-річного віку кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства

загальнонебезпечним способом, оскільки в цьому віці особа далеко не завжди здатна усвідомлювати таке діяння в усій його складності, багатооб'єктності та цільовій ієрархічності. Отже якщо особа не спроможна усвідомлювати значення своїх дій, постає питання про її неосудність чи обмежену осудність.

Визначення зниженого віку кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства загальнонебезпечним способом видається виправданим, оскільки цей злочин становить собою таке діяння, суспільну небезпечність якого усвідомлює кожний підліток. Своєю чергою ступінь суспільної небезпечності змушує встановити вік кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 270-1 КК України, з чотирнадцяти років.

Від того, наскільки чітко й об'єктивно уявляв собі винний протиправність і суспільну небезпечність учиненого ним злочинного діяння, залежить ступінь суспільної небезпечності самого злочинця. У певних випадках, оцінюючи особистість винного, розглядають питання про те, чи правильно він уявляв собі небезпечність учинюваного діяння яке вчиняє, чи не є це діяння наслідком помилки чи хибного трактування вчинюваних дій і наслідків, які настали чи можуть настати.

Зважаючи на викладене, пропонуємо за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства загальнонебезпечним способом запровадити відповідальність з чотирнадцяти років, внісши відповідні зміни до ч. 2 ст. 22 КК України.

Розглянуті вище ознаки суб'єкта злочину традиційно відносять до обов'язкових. На додаток до них, існують факультативні (додаткові) ознаки – це обставини, що містять інші, окрім обов'язкових, характеристики суб'єкта злочину. Вони характеризують особу, правове становище суб'єкта чи специфіку злочинних діянь особи [261, с. 46].

Одним із проблемних у сенсі визначення суб'єкта умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є питання

відносно доцільності вказівки у диспозиції однієї частин ст. 270-1 КК України на службову особу як спеціального суб'єкта цього злочину.

На перший погляд, зазначення в диспозиції статті вчинення умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства службовою особою дозволить передбачити за такі дії більш сувору санкцію, ніж за вчинені приватною особою [262]. Це пов'язане з тим, що умисному знищенню або пошкодженню об'єктів житлово-комунального господарства, вчиненому службовою особою, притаманний вищий рівень суспільної небезпечності порівняно з тими ж діями, вчиненими приватними особами, а отже запровадження спеціальної норми одночасно з підвищенням санкції сприятиме більш ефективній боротьбі з цим явищем.

Проте ми вважаємо, що кримінально-правові заходи, розроблені на цей час, є достатніми для боротьби з умисним знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства, учиненим службовою особою. Практика красномовно свідчить, що кваліфікація таких дій за сукупністю ст. 270-1 та однією зі ст.ст. 364, 365, 366, 367 КК України дає змогу врахувати дії особи з умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства і водночас спеціальний статус службових осіб.

Наприклад, у справі № 2018/5785/2012 Київського районного суду м. Харкова дії начальника житлово-експлуатаційної установи О. кваліфіковано як учинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 270-1 КК України та ч. 1 ст. 364 КК України, а саме як умисне пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей та зловживання службовим становищем. За фабулою справи, О. розпорядився зняти каналізаційний люк на території житлово-експлуатаційної установи, якою він керував, і відвезти на дачу своїх батьків. Унаслідок таких дій гр. Н., повертаючись ввечері додому, впав у шахту люка, що спричинило перелом ноги та інших небезпечні для здоров'я травми [263].

Отже, суб'єктом злочину, пов'язане з умисним знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства, може бути

лише фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Водночас, вважаємо за необхідне до ч. 2 ст. 22 КК України додати запропоновані нами ч. 2 та ч. 3 ст. 194-2 КК України, в результаті чого суб'єктом ч. 2 та ч. 3 ст. 194-2 КК України стане особа, яка досягла 14-річного віку.

Для повного, об'єктивного і всебічного аналізу злочинного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства дослідження лише його об'єктивних ознак, що характеризують зовнішній прояв такого діяння та суб'єкта, котрий учиняє це діяння є недостатнім. Важливе значення має всебічний аналіз внутрішнього аспекту цього суспільно небезпечного діяння, тобто психічного ставлення особи до вчиненого нею акту поведінки й наслідків, ним спричинених.

Суб'єктивна сторона злочину є психологічним змістом злочину, його внутрішнього (відносно об'єктивної) стороною. Вона нерозривно пов'язана з іншими елементами складу злочину, оскільки в психіці суб'єкта набувають відображення всі об'єктивні якості злочинного діяння.

Іноді її визначають як внутрішню сторону злочинного діяння; як внутрішні процеси, що відбуваються в психіці осудної особи під час учинення нею передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння [195, с. 128].

У науці кримінального права суб'єктивну сторону злочину визначено як внутрішню сторону злочину, тобто психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння, нею вчинюваного, а також до його наслідків, якому притаманні вина, мотив, мета [19, с. 227; 264, с. 3; 265, с. 201]. Суб'єктивна сторона породжує, спрямовує та регулює об'єктивну сторону злочину [222, с. 12-13]. Відповідно до ст. 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Науковці по-різному визначають суб'єктивну сторону складу злочину.

Суб'єктивна сторона злочину – це внутрішній (імпліцитний) прояв суспільно небезпечного посягання, що надає уявлення про психічні процеси, які відбуваються у свідомості винної особи під час учинення нею злочину, та характеризується певною формою вини, мотивом, метою й емоційним станом [266, с. 52].

П. С. Матишевський, характеризуючи суб'єктивну сторону складу злочину, називає її процесом мислення, бажання і волі людини, в якому відображені її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані з учиненням злочину. На його думку, суб'єктивна сторона складу злочину — це внутрішня сутність злочинного діяння; ті внутрішні процеси, які відбуваються в психіці осудної особи під час учинення нею передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння [224, с. 134].

П. Л. Фріс зауважує, що суб'єктивна сторона складу злочину є внутрішньою стороною складу злочину, що характеризує психічне ставлення особи вчиненого нею діяння та наслідків, ним спричинених, а також дозволяє оцінити мотиви і мету, які зумовили вчинення злочину, та емоційний стан, у якому перебувала особа під час його вчинення [267, с. 185].

У навчальному посібнику Н. В. Чернишової суб'єктивну сторону визначено як внутрішню сторону злочину, що відображає процеси у свідомості особи, викликані вчиненням нею злочину. Для зазначеного явища характерні спрямованість волі особи, її свідоме ставлення до вчиненого злочинного діяння і його наслідків [268, с. 80].

Суб'єктивній стороні притаманні такі юридичні ознаки як вина, мотив і мета вчинення злочину. Деякі науковці до ознак суб'єктивної сторони відносять також емоційний стан людини [195, с. 136; 269, с. 108; 270, с. 92; 271, с. 112]. Так, у юридичній, правничій літературі акцентовано на тому, що особливе місце в суб'єктивній стороні посідають емоції, тобто хвилювання особи, що супроводжують підготовку до злочину і процес його вчинення [225, с. 220]. У деяких випадках цю обставину прямо зазначають у складі, однак особливе емоційне забарвлення може бути притаманне

багатьом злочинам, серед іншого і злочинам, пов'язаним зі знищенням чи пошкодженням майна, в числі іншого об'єктів житлово-комунального господарства. Із цього приводу вважаємо за доцільне навести позицію О. І. Рарога, котрий зауважує, що емоції не є елементом психічного ставлення особи до суспільно небезпечного діяння, а означають психічні переживання, які можуть виникати до, під час та після вчинення злочину. Найчастіше вони не мають юридичного значення [272, с. 61].

Аналізуючи суб'єктивну сторону злочину, слід урахувувати і ту обставину, що в кожній людини в процесі життя та діяльності виробляється власна відповідна її внутрішньому світу система потреб, покликань та інтересів [273, с. 8], що також справляє вплив на характер її поведінки. У деяких випадках такий елемент суб'єктивної сторони як інтереси винного передбачений законодавцем. Проте досліджуваного злочину це не стосується.

Саме вказані вище ознаки в комплексі дозволяють виявити ті внутрішні процеси, що відбуваються в психіці особи під час учинення нею злочину та відображають зв'язок її свідомості й волі із суспільно небезпечним діянням та його наслідками. Повне і всебічне виявлення ознак, що характеризують суб'єктивну сторону складу злочину, є необхідною умовою об'єктивної кваліфікації злочину, визначає ступінь суспільної небезпечності діяння і особи, яка його вчинила, впливає на застосування покарання [195, с. 129].

Установлення ознак суб'єктивної сторони – це завершальний етап процесу констатації складу злочину. Глибоке вивчення суб'єктивної сторони складу злочину полягає в адекватному розумінні (тлумаченні) диспозиції кримінально-правової норми, об'єктивному та всебічному аналізі умов і обставин злочинного діяння.

Водночас, головною ознакою, що характеризує суб'єктивну сторону злочину, є вина. Як невід'ємний елемент суб'єктивної сторони злочину і обов'язкова ознака складу вона нерозривно пов'язана з об'єктом і об'єктивною стороною злочину. «Як і будь-який довільний акт, – зазначає Б. С. Волков, – злочин характеризується єдністю об'єктивних і суб'єктивних

властивостей діяння. Ця єдність є тією засадою, на якій вказані властивості можуть бути пізнані. Неможливо визначити суб'єктивні властивості злочину, не знаючи його об'єктивного змісту; не розкривши змісту суб'єктивної сторони, не можна визначити суб'єктивні властивості діяння» [274, с. 29]. Вина найбільше акумулює в собі ознаки об'єкта і об'єктивної сторони, відбиваючи те, як ці ознаки проходять крізь призму свідомості та волі злочинця [21, с. 163]. Свідомість і воля елементи психічної діяльності людини, поєднання яких утворює зміст вини [275, с. 15]. Вони перебувають у тісній взаємодії, тому воля невіддільна від свідомості, за змістом є її функцією. Іншими словами, воля – це думка, що трансформується у справу [276, с. 14-15].

Згідно зі ст. 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та їх наслідків, що набуває форми умислу або необережності. Без вини немає і складу злочину. І навпаки, винне діяння, якими заподіяно шкоду суспільним відносинам, охоронюваним законом про кримінальну відповідальність, створює підстави для кримінальної відповідальності. Й лише особу, винну у вчиненні злочину, може бути притягнуто до кримінальної відповідальності [195, с. 97].

Як кримінально-правовій категорії, вині притамані зміст, сутність, ступінь і форма.

Зміст вини – це система психічних елементів, що характеризують відбиття у свідомості особи об'єктивних ознак складу злочину, тобто фактичних ознак, які характеризують об'єкт і об'єктивну сторону, а в деяких випадках і ознак спеціального суб'єкта.

Сутність вини полягає в негативному ставленні особи до суспільних відносин, підлягають охороні нормами законодавства про кримінальну відповідальність.

Ступінь вини – кількісний вияв негативного ставлення особи до охоронюваних суспільних відносин, а також показник спотворення ціннісних орієнтацій винного, що визначає тяжкість учиненого діяння і небезпечність

особи винного. Залежно від суспільної небезпечності вчиненого діяння зростає і ступінь вини.

Як слушно зазначає Р. Вереша, форма вини є визначеною закріпленням у законі співвідношенням психічних елементів (свідомості й волі), що утворюють зміст вини, тобто відмінністю в плані інтенсивності й визначеності інтелектуальних і вольових процесів, що відбуваються в психіці суб'єкта злочину. Визначаючи умисел та необережність, законодавець спирається на психічне ставлення лише до діяння (дії чи бездіяльності) та його наслідків [277, с. 152, 156]. З огляду на положення ст.ст. 24, 25 КК України, що містять визначення умислу та необережності, форма вини визначається психічним ставленням особи до діяння – у злочинах із формальним складом і до наслідків – у злочинах із матеріальним складом.

В. П. Ємельянов вважає, що законодавець сформулював визначення умислу та необережності не відносно складу злочину, а стосовно злочину як явища реальної дійсності. Злочин же, як будь-яке посягання на визначений об'єкт, неминуче призводить до виникнення тих чи інших наслідків, і у винної особи завжди існує певне психологічне ставлення не лише до власних діянь, й до їх наслідків незалежно від того, чи передбачені ознаки цих наслідків у відповідних складах [278, с. 209]. З такою думкою варто погодитись, оскільки вона набуває законодавчого підтвердження. Зокрема, у ст. 23 КК України вказано, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Тобто, у ст. 23 КК України йдеться про психічне ставлення особи до дії чи бездіяльності, а не до складу злочину. Відтак, важливо, містить склад ознаки наслідків чи належить до категорії так званих «формальних» – наслідки діяння в реальній дійсності завжди наявні (тим більше, якщо це стосується умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства). Адже цей злочин, як зазначено раніше, сконструйований як злочин із матеріальним складом. У теорії кримінального права невиникає жодних дискусій щодо

належності злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, до злочинів із матеріальним складом.

Одним із принципів кримінального права є принцип суб'єктивного ставлення до вини, який означає, що передбачені кримінальним законом об'єктивно наявні фактичні елементи розглядуваного діяння охоплені умислом або необережністю винного [279, с. 3]. Тому, ставлячи особі у вину знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, необхідно визначити, що ця особа мала чітке уявлення саме про їх знищення або пошкодження і бажала настання передбачених законом про кримінальну відповідальність наслідків.

Окреслення форми вини умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, як на нас, особливих труднощів не викликає, оскільки в диспозиції ст. 270-1 КК України вона прямо вказана як «Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства». Таким чином, законодавець визначив, що цей злочин може бути вчинений лише умисно [106].

Визначення форми вини в законі про кримінальну відповідальність як «умисне знищення або пошкодження...» не означає, що законодавець надав перевагу саме прямому умислу. Це положення однаково поширюється як на прямий, так і на непрямий умисел.

Відповідно до ч. 2 ст. 24 КК України, прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання [106].

Пристосовуючи інтелектуальні ознаки прямого умислу до особливостей вчинення злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, можна відзначити певні особливості.

По-перше, знищуючи або пошкоджуючи об'єкти житлово-комунального господарства, винний усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння, що в такому:

а) винний усвідомлює, що об'єкти житлово-комунального господарства є для нього юридично чужими, тобто він не є їх власником. Такий висновок має початком розуміння форми власності та призначення зазначених об'єктів;

б) знищуючи або пошкоджуючи об'єкти житлово-комунального господарства, винний усвідомлює, що вчинювані ним дії не відповідають волі законного власника. Тобто об'єкти житлово-комунального господарства він знищує або пошкоджує всупереч меті й іншим умовам, за яких вони функціонують;

в) винний усвідомлює протиправність своїх дій щодо знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Причому не має значення, чи обізнаний він щодо конкретної кримінально-правової кваліфікації своїх діянь. Ключовим моментом цієї складової інтелектуальної ознаки прямого умислу є достовірне знання про абстрактну неправомірність своїх дій. Якщо усвідомлення протиправності не визнавати у вказаному аспекті, відбувається нівелювання загалом концепції винної відповідальності.

Так, вироком Енергодарського міського суду Запорізької області за ч. 2 ст. 270-1 КК України було засуджено гр. Д., який, діючи умисно, з хуліганських спонукань шляхом розбиття скла дверей пожежного виходу потрапив до приміщення 5-ї групи корпусу № 6 дитячого дошкільного закладу № 8 Управління освіти Енергодарської міської ради у м. Енергодарі Запорізької області, де з метою знищення чужого майна шляхом підпалу за допомогою кишенькової газової запальнички підпалив у спальній кімнаті постільну білизну двоярусного ліжка, потому пройшов у підсобне приміщення тієї ж групи, аналогічним способом підпалив штору речового стелажа, що за висновком пожежно-технічної експертизи № 36 спричинило виникнення двох осередків пожежі, після чого залишив приміщення дитсадка. У результаті пожежі, що виникла від умисних дій гр. Д., було знищено майно дитячого дошкільного закладу № 8 Управління освіти Енергодарської міської ради [280]. Попри пояснення винного про

необхідність погрітися, наведений приклад дає підстави вважати, що він усвідомлював усю небезпечність учинюваних ним дій.

Усвідомлення особою протиправності своїх діянь загалом дозволяє їй у найбільш загальних рисах окреслити їх суспільну небезпечність. Як слушно з цього приводу зазначає Л. М. Кривоченко, характер суспільної небезпечності визначає спрямованість діяння проти того чи іншого об'єкта, важливість і значення його в системі суспільних відносин, характер спричинюваної або можливої шкоди [281, с. 46]. Не усвідомлюючи протиправності, в принципі неможливо передбачити настання шкоди, адже останню особа не кваліфікуватиме як таку, виходячи з її особистісних диспозицій. Якщо ж особа передбачає настання шкоди, автоматично слід визнати й усвідомлення нею протиправності своїх діянь. Безумовно, теорії кримінального права, законодавству та правозастосовній практиці відомі випадки правомірного спричинення шкоди в межах інституту обставин, що виключають злочинність діяння. Однак це, скоріше, виняток, а ніж правило. До того ж, характер зазначених обставин зумовлює суб'єктивну оцінку особою своїй дії не як таких, що спричиняють шкоду, а як спрямованих на досягнення блага: захист прав і свобод, отримання суттєвого позитивного результату у сфері господарської діяльності за умов виправданого ризику тощо.

По-друге, у випадку вчинення кваліфікованих видів злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, винний, крім наведених вище обставин загального порядку, повинен усвідомлювати і відповідні кваліфікуючі ознаки: а) повторність учинення таких дій; б) загальнонебезпечність способу вчинення злочину; в) особливо великий розмір заподіяної майнової шкоди; г) загибель людини чи інші тяжкі наслідки.

По-третє, у випадку знищення або пошкодження ним об'єктів житлово-комунального господарства винний передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків, що полягають у заподіянні власнику об'єкта житлово-комунального господарства майнової шкоди та позбавленні його, таким чином, можливості реалізувати свою правоздатність власності.

Таке передбачення ґрунтується на: а) усвідомленні винного приналежності об'єктів житлово-комунального господарства; б) впливі психічної функції відображення.

Як зазначали з цього приводу І. М. Сеченов та О. О. Ухтомський, психічне відображення, по-перше, має активний характер, зумовлений пошуком та добиранням відповідно до умов середовища способу дій. По-друге, має випереджальний характер, забезпечуючи функцію передбачення в діяльності та поведінці [282, с. 112; 283, с. 342]. Передбачення впливу своєї поведінки на навколишнє середовище є природною властивістю психічної діяльності людини, адже лише через таке передбачення можливо пов'язати актуальну потребу з певним предметом, здатним її задовольнити та сформувати, зрештою, мету поведінки. Наявність же останньої в її прив'язці до об'єкта житлово-комунального господарства, як результат опредметнення потреби саме і є проявом усвідомленості (передбачення) можливості настання суспільно небезпечних наслідків.

У літературі психологічного спрямування висловлено думку, що свідомо сформульована мета визначає вольову діяльність людини [284, с. 208-209]. Останню ж у теорії кримінального права розглядають як одну зі складових винної умисної злочинної діяльності. Таким чином, невід'ємним елементом дослідження специфіки вини в разі умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є з'ясування вольового моменту прямого умислу злочинного діяння.

Воля людини є наслідком поєднання суб'єктивних факторів – актуальних потреб та їх опредметненого образу (тобто конкретної мети), а також об'єктивних чинників – обстановки, предметів зовнішнього світу (в їх числі й об'єктів житлово-комунального господарства). Таким чином виокремлюючи вольовий момент прямого умислу в разі знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, маємо зазначити, що винний, учиняючи відповідний злочин бажає настання суспільно небезпечних наслідків. А отже вчинення відповідних суспільно

небезпечних дій супроводжується бажанням чинити саме так. Винний: а) бажає знищити або пошкодити об'єкти житлово-комунального господарства; б) воліє зробити це остаточно. Остання ознака (остаточність) є досить важливою для кваліфікації діянь особи саме як злочин, передбачений ст. 270-1 КК України.

Як зазначено вище, досліджуваний злочин може бути вчинений як із прямим, так і з непрямым умислом. Відповідно до ч. 3 ст. 24 КК України, непрямим є умисел, якщо особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і хай навіть не бажає, але свідомо припускає їх настання [106].

Особливостями непрямого умислу в разі вчинення злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, є такі. Інтелектуальний момент непрямого умислу полягає в усвідомленні особою суспільно небезпечного характеру знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства та передбаченні його суспільно небезпечних наслідків – призведення або ймовірність призведення до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Непрямий умисел повністю збігається з прямим за такою ознакою інтелектуального моменту як усвідомлення [285, с. 63]. Однак інша ознака – передбачення суспільно небезпечних наслідків – значно відрізняється від аналогічної ознаки прямого умислу. За прямого умислу винний передбачає наслідки як можливий або неминучий результат знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, а у випадку непрямого умислу – лише ймовірність настання наслідків у вигляді призведення або можливість призведення до придатності в експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Проте головна відмінність прямого і непрямого умислу полягає у їх вольовому моменті [44, с. 59; 286, с. 87; 287, с. 44]. Якщо за прямого умислу він характеризується бажанням настання суспільно небезпечних наслідків, за непрямого – свідомим припущенням їх настання. В останньому випадку воля особи виконує не активну, а пасивну щодо наслідків роль, оскільки наслідки є побічним результатом злочинної дії (бездіяльності) винного. Причому винна особа не завжди бажає, щоб настали саме наслідки у вигляді призведення або можливості призведення до непридатності в експлуатації, порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства, що спричинить небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі, хоча свідомо й допускає, що така можливість є цілком реальною.

У цьому контексті слід пригадати позицію А. Н. Трайніна, котрий особливість непрямого умислу вбачав у тому, що результат, який, не бажаючи, свідомо допускає винний, саме евентуальний (може настати, але може і не настати) [198, с. 200].

Аналізуючи суб'єктивну сторону умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, не можна оминати увагою подвійну (змішану) форму вини. Адже розглядуваний злочин характеризується наявністю подвійних наслідків: по-перше, призведення або ймовірність призведення до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства; по-друге, спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі.

До речі, чимало вітчизняних дослідників, будучи прибічниками концепції «подвійної» (змішаної, складної) форми вини, висловлюються за визначення вини особи, яка вчинила злочин, окремо щодо самого діяння як такого і окремо відносно суспільно небезпечних наслідків цього діяння. У межах означеного підходу виділяють дві групи злочинів зі змішаною формою вини. Перша – це злочини, в яких діяння, що становить собою

порушення будь-яких правил безпеки, як таке, взяте окремо від наслідків, є адміністративним, дисциплінарним чи іншим правопорушенням, і лише настання суспільно небезпечних наслідків, причиново пов'язаних із діянням, робить усе вчинене злочином. Коли винний порушує правила умисно, наявна змішана форма вини: відносно діяння це умисел, а щодо наслідків – необережність. Загалом такий злочин визнають необережним. У другій групі злочинів передбачене законом умисне діяння спричиняє два різних наслідки: перший (найближчий) є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, другий (віддалений) – кваліфікуючою ознакою. У цих злочинах щодо діяння і відносно першого, обов'язкового наслідку суб'єктивна сторона полягає в умислі, а стосовно іншого (кваліфікуючого) наслідку – суто в необережності. Загалом такий злочин слід визнати умисним [224, с. 144-146; 288, с. 82; 289, с. 152-155].

По-іншому трактує подвійну (змішану) форму вини П. А. Воробей, на переконання якого вона можлива лише у випадку вчинення таких злочинів, що спричиняють два види якісно відмінних за характером і ступенем суспільної небезпечності злочинних наслідків. Оскільки під час учинення таких злочинів їх суб'єктивна сторона базується на психічному ставленні суб'єкта до злочинних наслідків, лише їх може бути віднесено до злочинів із подвійною (змішаною) формою вини: умислу відносно одних наслідків і необережності щодо інших злочинних наслідків одних і тих самих дій винуваної особи [290, с. 97, 99].

Позаяк досліджуваний злочин сконструйований як злочин із двома наслідками, то й ставлення до них характеризується різними формами вини: відношення до первинних наслідків – умисний злочин; до похідних – необережний злочин. Таким чином, маємо підстави аргументувати наявність злочину з подвійною формою вини. Причому це не кваліфікований а саме основний склад злочину, передбачений у ч. 1 ст. 270-1 КК України.

У такому випадку аналізований нами злочин, згідно з доктриною кримінального права, можна віднести до розряду необережних злочинів.

Однак законодавець у диспозиції кримінально-правової норми чітко зазначає про умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. І дійсно, як уже було з'ясовано, знищувати або пошкоджувати вказані об'єкти особа може тільки умисно (наслідку у вигляді призведення або можливості призведення до непридатності в експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів це стосується також). Проблемним залишається питання ставлення винного до наслідку у вигляді спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі.

Тут на першому плані опиняється характеристика поняття усвідомленості вчиненого діяння і передбачених законом наслідків [291, с. 537]. Про усвідомлення діяння в разі вчинення необережних злочинів може йтися лише у випадках, спостерігається недотримання певних спеціальних правил. У всіх інших випадках усвідомлення фактичної сторони вчиненого свідчить про умисну форму вини, оскільки усвідомлення фактичної сторони небезпечності діяння осудною особою означає за загальним правилом і настання можливих наслідків за відсутності надії на їх відвернення [292, с. 9-10].

Віднесення злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, до злочинів із двома формами вини викликає низку заперечень у теорії кримінального права. До прикладу, О. І. Рарог зауважує, в злочинах із двома формами вини необережним може бути лише ставлення до кваліфікуючих ознак, адві форми вини здатні співіснувати тільки у кваліфікованих складах злочину [272, с. 133]. Однак очевидно, що якби досліджувану норму було сконструйовано так, як більшість кримінально-правових норм, котрими передбачено відповідальність за знищення або пошкодження майна, то вказані у ч. 1 ст. 270-1 КК України похідні наслідки були би кваліфікуючою ознакою або ж норма не містила вказівки на первинні наслідки як безумовні. У цьому випадку сумнівів щодо того, що зазначене діяння слід характеризувати подвійною формою вини, не виникало би.

Зрештою, якщо вважати знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства наслідками такого злочину, як це відбувається в інших випадках знищення або пошкодження майна, то такий похідний наслідок як спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі постає кваліфікуючою по відношенню до загальної норми ознакою і також передбачає умисну форму вини.

За такої конструкції стає більш очевидним, що досліджуваний злочин, будучи спеціальним видом злочину, передбаченого ст. 194 КК України, відрізняється від нього ознаками предмета й розміром заподіяної шкоди. Суб'єктивна сторона обох злочинів характеризується умисною формою вини. Заподіяння ж більш тяжких наслідків (загибель людини чи інші тяжкі наслідки) умислом винного не охоплене і постає похідним наслідком, ставлення до якого є необережним. Відповідно, передбачені й такі наслідки як кваліфіковані склади злочину.

У загальних рисах ми підтримуємо позицію П. А. Вороб'я щодо подвійної форми вини стосовно досліджуваного злочину. Водночас, ураховуючи висловлені раніше пропозиції щодо змінення диспозиції ч. 1 ст. 270-1 КК України в контексті побудови аналізованого злочину лише з одним обов'язковим наслідком, дискусію про подвійну (змішану, складну) форму вини вважаємо недоречною. У запропонованій редакції такі проблемні питання не окреслено – розглядуваний злочин учинятиметься лише за наявності умисної форми вини і щодо діяння, і відносно наслідків. Стосовно ж наслідку, передбаченого у формі кваліфікуючої ознаки, як-от загибель людини чи настання інших тяжких наслідків, може йтися про змішану форму вини, а саме необережність щодо наслідку.

Власне кажучи, і з нині чинної редакції ст. 270-1 КК України можна висновувати про можливість умисної форми вини щодо спричинення майнової шкоди у особливо великому розмірі. Така думка висловлювалася в теорії кримінального права, хоча й не по відношенню до розглядуваного складу злочину. Так, аналізуючи склади злочинів з подвійною формою вини,

Л. В. Іногамова-Хегай відзначає, що у випадках, коли статтями разом зі смертю потерпілого передбачений інший тяжкий наслідок, ставлення винного до смерті може бути виключно необережним, до інших тяжких наслідків – як необережним, так і умисним [293, с. 129-130].

Мотив і мета є факультативними ознаками умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, оскільки законодавець не передбачив їх у цій кримінально-правовій нормі. Однак, згідно з КПК України, вони підлягають доказуванню у кримінальному провадженні – мотив учинення кримінального правопорушення як одна з обставин його вчинення, а мета – як обставина, що може обтяжувати чи пом'якшувати покарання [294]. Тобто, мотив і мета злочину можуть впливати на його кваліфікацію та обов'язково повинні бути враховані судом під час призначення покарання.

Як зауважує Н. З. Хмельовська, визначення мотиву й мети має принципово важливе (серед іншого, практичне) значення. Адже, за КПК України у вироку, окрім інших обставин, зазначають мотив і мету злочину. Більше того, визначення мети як ознаки суб'єктивної сторони діяння необхідне у всіх випадках учинення умисного злочину, що дозволяє виявити його причини, а також визначити вид та міру покарання [295, с. 224-225].

Мотив і мета учинення умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства можуть бути різними. До такого злочину можуть спонукати помста, кар'єризм, бажання приховати недоліки тощо. Між тим, якщо в разі умисного, знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства наявні мета чи мотив, спеціально визначені законодавцем як ознаки злочинів, передбачених іншими статтями Особливої частини КК України (наприклад, диверсія (ст. 113 КК України, вчинення терористичного акту (ст. 258 КК України), то такі діяння потребують кваліфікації за спеціальною нормою або за сукупністю злочинів. Це питання більш детально буде досліджено нижче.

Отже, знищуючи або пошкоджуючи об'єкти житлово-комунального господарства, особа цілком усвідомлює суспільну небезпечність цих дій, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків і бажає або свідомо допускає їх настання. «Найважливішою ознакою будь-якої вольової поведінки, – пише Б. С. Волков, – є усвідомлення вчиненого. Власне, прийняття рішення та його виконання неможливе без того, щоб людина не усвідомлювала соціального змісту вчиненого й ті наслідки, які можуть настати в результаті цього» [273, с. 20]. Звичайно, така особа передбачає і настання негативних наслідків від досліджуваних злочинів. Наймовірнішим є настання такого наслідку як приведення або можливість спричинення непридатності в експлуатації чи порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства. До того ж, передбачається або, щонайменше, допускається реальна можливість настання шкідливих наслідків у вигляді спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі. У цьому полягає інтелектуальна ознака вини у формі умислу в разі умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Вольова ознака суб'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства полягає саме в бажанні знищити або пошкодити такі об'єкти, чим створити реальну небезпеку для суспільства загалом і окремих його членів та в результаті чого досягти настання шкідливих наслідків у вигляді спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі, чи допущенні можливості настання таких наслідків.

Бажання як вольова ознака прямого умислу полягає в прагненні до певного результату, наслідків. Іншими словами, з прямим умислом може бути досягнуто лише тих наслідків, що постають як мета винного. «Воля, – відмічає Б. С. Волков, – спирається на свідомість. Вона виходить з певних мотивів і обумовлена певною метою. Разом з тим воля не зводиться лише до психічного процесу: вона об'єктивована зовні. Своє об'єктивне вираження

вона знаходить тільки в цілеспрямованих діях (бездіяльності) і ні в чому іншому виражена бути не може. Вчинок людини є єдиною формою, в якій воля може знайти своє об'єктивне вираження» [274, с. 11].

Вчинки винного підпорядковані досягненню кінцевого результату, яким є настання шкідливих наслідків у вигляді спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі. Саме задля цього кінцевого результату відбувається знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, визначаються етапи злочинної діяльності, розподіляються функції між учасниками, обираються способи та засоби таких дій. Усвідомлюючи наслідки, які можуть настати в результаті знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, особа бажає, щоб ці наслідки настали. Вона бажає або, щонайменше, допускає настання такого наслідку як приведення або можливість приведення до неможливості експлуатації чи порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства, а також реальної можливості настання шкідливих наслідків у вигляді спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі.

За непрямого умислу вина особи характеризується свідомим припущенням щодо настання негативних наслідків. Тобто воля особи виконує не активну, а пасивну щодо наслідків роль, оскільки наслідки є побічним результатом поведінки винного. Причому винна особа не завжди бажає настання наслідки саме у вигляді призведення або можливості призведення до непридатного в експлуатації, порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства, що спричинить небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі, хоча свідомо й допускає, що така можливість є цілком реальною.

На сьогоднішній у випадку вчинення умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства можлива

подвійна форма вини – конструкція злочину передбачає спричинення двох видів якісно відмінних за характером і ступенем суспільної небезпечності злочинних наслідків: призведення або можливість призведення до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства; спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі. Тобто, йдеться про умисел щодо одних наслідків і можливу необережність відносно інших злочинних наслідків одних і тих самих дій винуватої особи. Проте якщо з огляду на внесену нами пропозицію виключити з ч. 1 ст. 270-1 КК України вказівку щодо приведення або можливості приведення до непридатності в експлуатації, порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства, як проміжного наслідку аналізованого складу злочину, проблемних питань такого характеру вдається уникнути.

Мотив і мета умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони досліджуваного злочину, втім вони мають значення для відмежування його від деяких інших злочинів, у їх числі суміжних. Причому мета вчинення умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства може співвідноситися з предметом посягання та безпосередньо процесом посягання (за прямого умислу), а мотив – із наслідками (за непрямого умислу).

Висновки до розділу 2

1. Об'єкти житлово-комунального господарства не єдині, що забезпечують інтереси суспільства й держави та є охоронюваними нормами Особливої частини КК України. Аналогічні функції виконують об'єкти

електроенергетики, торгівлі, сільського господарства тощо. Втім умисне знищення або пошкодження таких об'єктів законодавець не розцінює як посягання на громадську безпеку, кваліфікуючи такі діяння як злочини проти власності. У випадку посягання на об'єкти житлово-комунального господарства шкоди, передусім, зазнають відносини власності, а отже саме їх необхідно визнати родовим та безпосереднім об'єктами досліджуваного злочину. Таким чином, вважаємо невиправданим розміщення норми про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» і пропонуємо перенести її до розділу VI «Злочини проти власності», передбачивши відповідальність за такі діяння ст. 194-2 КК України.

Потерпілим від досліджуваного злочину є фізичні особи, юридичні особи, держава, інші соціальні утворення, суспільство загалом. Бо саме вони зазнають фізичної або майнової шкоди внаслідок умисного знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

2. Предмет досліджуваного злочину прямо вказаний у диспозиції кримінально-правової норми – це об'єкти житлово-комунального господарства. Тобто він є обов'язковою ознакою складу злочину. У примітці до цієї статті зазначено, що об'єктами житлово-комунального господарства, а отже предметом досліджуваного злочину, слід вважати: житловий фонд, об'єкти благоустрою, теплопостачання, водопостачання та водовідведення, а також їх мережі чи складові (кришки люків, решітки на них тощо).

Детально проаналізувавши положення ст. 270-1 КК України, ми дійшли висновку, що законодавець, уживаючи в диспозиції ч. 1 ст. 270-1 КК України термін «об'єктів житлово-комунального господарства», мав на увазі встановлення кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження не лише декількох об'єктів житлово-комунального господарства, а й хоча б одного з таких об'єктів, зазначених у примітці до ст. 270-1 КК України. Попри, вжите у множині визначення предмета злочину, передбаченого ст.

270-1 КК України, кримінальна відповідальність, безумовно, наставатиме і у випадку знищення або пошкодження хоча б одного об'єкта житлово-комунального господарства. Утім це положення необхідно доопрацювати і вдосконалити, замінивши в ч. 1 ст. 270-1 КК України словосполучення «об'єктів житлово-комунального господарства» на «об'єкта житлово-комунального господарства».

З'ясовано, що об'єкти житлово-комунального господарства як такі не є потенційно небезпечними. На відміну від інших предметів злочинів, передбачених розділом IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України, не вміщено їх і до переліку джерел підвищеної небезпеки, визначеному в ч. 1 ст. 1187 ЦК України. Об'єкти житлово-комунального господарства не просто не містять потенційної небезпеки, але й покликані задовольняти потреби їх власників, держави, суспільства. Це підтверджує висновки щодо невиправданості розміщення норми про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України і доцільності перенесення її до розділу VI «Злочини проти власності» Особливої частини КК України.

3. За конструкцією об'єктивної сторони умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства слід вважати виключно матеріальним складом злочину. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину є: суспільно небезпечне діяння у формі дії, що може полягати в знищенні або пошкодженні об'єктів житлово-комунального господарства; суспільно небезпечні наслідки, які полягають у неможливості експлуатації, порушенні нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства і спричиненні небезпеки для життя чи здоров'я людей майнової шкоди у великому розмірі чи в загрозі неможливості експлуатації, порушенні нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства і спричиненні небезпеки для життя чи

здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі. Варто вирізняти два наслідки: а) основний – неможливість експлуатації об'єктів житлово-комунального господарства, порушення їх нормального функціонування; б) додатковий – небезпека для життя чи здоров'я людей або майнова шкода у великому розмірі; причиновий зв'язок між умисним знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства та його наслідками.

Проте характеристика форм діяння та наслідків як обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину є колізійною. Досить складно відмежувати знищення від пошкодження, а пошкодження від неможливості експлуатації чи порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства. Відтак запропоновано виключити з ч. 1 ст. 270-1 КК України вказівку на «приведення або можливість приведення до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів» як проміжний наслідок в зазначеному складі злочину.

4. Суб'єктом злочину, що становить умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, є лише фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Проведене дослідження дає підстави для висновку, що оцінка віку, з якого настає відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, є вельми серйозною проблемою для кримінального права. На основі проведеного дослідження пропонуємо за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства загальнонебезпечним способом або якщо такі дії спричинили загибель людини чи інші тяжкі наслідки запровадити відповідальність з чотирнадцяти років, унісши відповідні зміни до ч. 2 ст. 22 КК України.

5. На цей час вчинення умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства можлива подвійна форма вини – конструкція злочину передбачає спричинення двох видів якісно відмінних за характером і ступенем суспільної небезпечності злочинних наслідків:

призведення або можливість призведення до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства; спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі. Зрештою, тут наявний умисел відносно одних наслідків і можлива необережність щодо інших злочинних наслідків одних і тих самих дій винуватої особи. Проте, з огляду на внесену нами пропозицію виключити з ч. 1 ст. 270-1 КК України вказівку щодо приведення або можливості призведення до непридатності в експлуатації, порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства як проміжний наслідок у указанного складу злочину проблемні питання такого характеру знімаються.

Мотив і мета умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони досліджуваного злочину, проте вони мають значення для відмежування його від деяких інших злочинів, у їх числі суміжних.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК ТА ВІДМЕЖУВАННЯ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ВІД СУМІЖНИХ ЗЛОЧИНІВ

3.1. Кваліфікуючі ознаки умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Важливим аспектом дослідження будь-якого складу злочину є з'ясування особливостей диференціації кримінальної відповідальності за його різновиди. Загалом, у науці кримінального права диференціацію кримінальної відповідальності трактують як градацію, розподіл, розшарування відповідальності у кримінальному законі, у результаті чого законодавець установлює різні кримінально-правові наслідки залежно від типового ступеня суспільної небезпечності злочину й особистості винного [296, с. 52]. Засобами диференціації кримінальної відповідальності постають інститут звільнення від кримінальної відповідальності та інститут привілейованих і кваліфікуючих ознак складу злочину [296, с. 161].

Інститут кваліфікуючих ознак складу злочину належить до маловисвітлених у юридичній літературі, позаяк кримінальне законодавство передбачає багато кваліфікованих складів. До того ж, у законодавчій практиці існує тенденція до широкого застосування таких складів злочину. Обґрунтована вона тим, що цей шлях є найперспективнішим способом диференціації кримінальної відповідальності та впливу законодавства на якість правозастосовної діяльності. Однак недостатня розробленість власне поняття кваліфікуючих ознак (а надто, правил кваліфікації злочинів) за наявності таких ознак породжує значну кількість судових помилок у

провадженнях про злочини з кваліфікуючими ознаками, а також ототожнення їх із обставинами, що обтяжують чи пом'якшують покарання.

Поняттями «кваліфікуючі ознаки», «кваліфіковані склади злочину» чинне кримінальне законодавство не оперує. Такі терміни зустрічаються лише в юридичній літературі. Однак і тут їх зміст визначений неоднаково. Якщо в одних працях кваліфікуючими ознаками вважають усі ті, з якими законодавець пов'язує змінення кваліфікації злочинів, то в інших цим терміном позначають лише обставини, які свідчать про наявність більш небезпечного злочину. Протилежні за характером впливу обставини називають привілейованими. Нерідко для позначення кваліфікуючих та привілейованих ознак використовують терміни, передбачені й законом про кримінальну відповідальність, – «обставини, які обтяжують покарання» та «обставини, які пом'якшують покарання». Проте в цьому випадку однаковими термінами позначають хоча й подібні, але все ж самостійні поняття, явища.

Правова природа кваліфікуючих ознак є подвійною. З одного боку, вони належать до комплексу ознак складу злочину. У цьому сенсі вони повинні бути наділені певними рисами, що характеризують їх як ознаки складу злочину. Завдяки таким рисам кваліфікуючі ознаки здатні впливати на кваліфікацію вчиненого, викликають появу нової санкції, що відображає специфіку диспозиції. З іншого боку, кваліфікуючі ознаки є своєрідним «додатком» до основного складу злочину. Вони не входять у ту єдино можливу сукупність ознак суспільно небезпечного діяння, яка визначає «його, відповідно кримінальному закону, як злочинне і кримінально каране» [138, с. 72]. Вказані обставини законодавець використовує для конструювання більш або менш небезпечного різновиду діянь і, відповідно, для визначення в законі нових меж караності, пом'якшення чи посилення санкції порівняно з передбаченою щодо основного складу злочину. Іншими словами, кваліфікуючі ознаки використовуються в кримінальному праві як засіб диференціації відповідальності, за їх допомогою корегується обсяг

відповідальності, визначаються межі караності. Своєю властивістю впливу на обсяг відповідальності кваліфікуючі ознаки споріднені з обставинами, які обтяжують та пом'якшують покарання, зазначеними у ст.ст. 66-67 КК України.

Таким чином, бачимо, що одними якостями кваліфікуючі ознаки споріднені з ознаками складу злочину, а іншими – з обставинами, які пом'якшують чи обтяжують покарання. І все ж основним і визначальним є зв'язок кваліфікуючих ознак із категорією складу злочину. По-перше, у всіх випадках кваліфікуючі ознаки постають ознаками складу злочину, цим якісно відрізняючись від обставин, зазначених в ст.ст. 66-67 КК України. По-друге, зближуючись з обставинами, які пом'якшують або обтяжують покарання, кваліфікуючі ознаки все ж залишаються засобом диференціації, а не індивідуалізації покарання. Вони є інструментом у руках законодавця, а не судді [297, с. 5].

КК України передбачено понад два десятки кваліфікуючих ознак, що в поєднанні з основними складами утворюють, відповідно, кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади злочинів.

За наявності цих ознак зростає ступінь суспільної небезпечності злочинного діяння, а отже для особи, що його вчинила, повинно бути передбачене суворіше покарання, ніж за вчинення основного складу злочину. Однак чинний закон про кримінальну відповідальність не завжди визначає відповідність між суспільною небезпекою, тяжкістю злочину та покаранням, що може бути призначено за його вчинення. Тобто, законодавець не завжди правильно використовує такий потужний засіб диференціації кримінальної відповідальності як кваліфікуючі ознаки.

У теорії кримінального права кваліфікуючі ознаки розуміють як передбачені законом притаманні певним злочинам відповідного виду суттєві обставини, що відбивають типовий, значно змінений, порівняно з основним складом злочину, ступінь суспільної небезпечності вчиненого й особи винного та вплив на законодавчу оцінку вчиненого й міру відповідальності

[298, с. 48]. Кваліфікуючі ознаки разом із іншими кримінально-правовими засобами, виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності, запроваджуючи нові (підвищені порівняно з передбаченими) санкції за злочин із основним складом межі типового покарання [299, с. 366]. Отже, кримінальне право використовує кваліфікуючі ознаки як засіб диференціації кримінальної відповідальності для конструювання більш небезпечного виду діянь і, відповідно, для визначення в законі нових меж караності, з огляду на передбачені за вчинення основного складу злочину [300, с. 132].

Тривалий час характеристика кваліфікуючих ознак як ознак складу злочину була ускладнена тим, що визначення понять і ознак складу злочину традиційно були орієнтовані лише на ознаки основного складу [301, с. 96]. Так, досить поширеним є трактування складу злочину як сукупності ознак, необхідних і достатніх для визначення діяння злочином [302, с. 73]. Вірне стосовно основного складу злочину, воно було неточним відносно кваліфікованих складів, оскільки кваліфікуючі ознаки теж належать до сукупності ознак більш або менш тяжкого різновиду складу злочину, а в нашому випадку постають як додаткові й у аспекті підстав визначення діяння злочинним є ніби зайвими. Таким чином, згадане трактування складу злочину не враховує загальних рис, притаманних цим складам, а зводиться до характеристики основного складу злочину, його видових рис.

Водночас, основний і кваліфікуючий склади – це різновиди складу злочину. Останній постає як родове поняття, що охоплює сукупність окреслених у законі про кримінальну відповідальність ознак, які визначають характер (основний склад) або сукупність (кваліфікуючий склад) суспільної небезпечності відповідного виду злочину. Тому правильним вважаємо уточнення, зроблене, наприклад, Б. А. Куріновим [303, с. 32], сенс якого полягав у тому, щоб складом злочину слід вважати систему (сукупність) об'єктивних і суб'єктивних ознак, які є необхідними і достатніми для визнання особи винною у вчиненні певного злочину. Таким визначенням складу злочину оперує і сучасна наука кримінального права.

Одразу маємо зазначити, що кваліфікуючі ознаки є визначально вагомими в плані відображення в законі про кримінальну відповідальність ступеня суспільної небезпечності певного злочину, оскільки свідчать про суттєве змінення рівня небезпеки порівняно з відображеною за допомогою ознак основного складу злочину. Адже законодавець, закріплюючи в законі певні кваліфікуючі ознаки, головну увагу приділяє лише тим, у яких поєднані найбільш розповсюджені та небезпечні ознаки, що характеризують це діяння.

Таким чином, можна сформулювати висновок, що кваліфікуючі ознаки є ознаками складу злочину і свідчать про істотні розбіжності щодо ступеня суспільної небезпечності порівняно з відображенням за допомогою ознак основного складу злочину. Ознаки ж складу злочину як родового поняття – це закріплені в законі про кримінальну відповідальність обставини, які визначають характер і типовий ступінь небезпечності вчиненого і набувають вияву в законодавчій оцінці вчиненого.

Конструкція кваліфікованих складів злочину спрямована на розмежування видів злочину між собою і виконує подвійну функцію: фундаментальну – підстава кримінальної відповідальності, адже без ознак складу злочину немає злочину; і, одночасно, диференційну – з урахуванням певних ознак конструється більш небезпечний різновид посягання.

Кваліфікуючі ознаки постають не лише ознакам складу злочину, але й обставинам справи, тобто вони характеризують діяльність винної особи і особу як таку у зв'язку з цією діяльністю. Кваліфікуючими можуть бути лише обставини, що прямо стосуються вчиненого та особи винного і перебувають у певному зв'язку з учиненням злочинном. Жодні інші дані не можуть бути визнані кваліфікуючими. На додаток до вказаного, кваліфікуючим ознакам притаманна ще одна властивість – особлива інтенсивність впливу на небезпечність поведінки, про що не можна забувати під час диференціації обставин як кваліфікуючих. У кожному випадку законодавець обирає ті обставини, що особливо відчутно впливають на суспільну небезпечність розглядуваного злочину, і на їх основі конструює

кваліфіковані склади злочинів. Кваліфікуючі ознаки наділені також властивістю обов'язкового впливу – вони завжди свідчать про істотні розбіжності щодо ступеня суспільної небезпечності цього злочину. Зрештою, щоб визначити певну обставину як кваліфікуючу ознаку, її необхідно закріпити законодавчо, тобто прямо зазначити в конкретній статті в ході опису відповідного складу злочину.

У положенні про те, що кваліфікуючі ознаки є ознаками складу злочину, можна виявити ще одну їх важливу властивість – уплив на кваліфікацію злочину. Надаючи вчиненому діянню нової якості, вони трансформують законодавчу оцінку поведінки винної особи у зв'язку зі зміненням ступеня суспільної небезпечності в бік її підвищення чи зниження. Зовнішнього вияву ця властивість набуває в іншій кваліфікації (наприклад, ч. 2 ст. 270-1 КК України чи ч. 3 ст. 270-1 КК України), відмінній від наявної за відсутності такої ознаки (ч. 1 ст. 270-1 КК України). Ураховуючи те, що кваліфікований склад завжди відображає різкі коливання, суттєві розбіжності в сенсі ступеня суспільної небезпечності вчиненого і правопорушника, необхідним видається змінення законодавчої оцінки [304, с. 295], визначення нових меж покарання. Правозастосовний орган чи суд за наявності в кримінальному провадженні кваліфікуючих ознак зобов'язані поставити суб'єкту злочину у вину ту частину статті Кримінального кодексу, яка містить опис означеного кваліфікованого складу злочину.

Отже, всі ознаки складу злочину, що змінюють кваліфікацію, кримінально-правову оцінку вчиненого, зумовлюють появу нової санкції та диференціюють покарання, доцільно все ж таки називати кваліфікуючими ознаками, які своєю чергою, можуть бути двох видів: ті, що обтяжують або ті, які пом'якшують кримінальну відповідальність. Для обрання їх назви можна скористатися, наприклад, пропозицією професора Л. Л. Кругликова – це кваліфікуючі ознаки, які посилюють або знижують покарання [297, с. 15].

Як уже зазначено вище, майже в кожній другій статті Особливої частини КК України міститься один або навіть декілька різновидів складу злочину,

що в теорії позначені як кваліфіковані. Водночас, багато з них збігаються з обставинами, які пом'якшують чи обтяжують покарання [305, с. 47]. Наприклад, учинення злочину в стані значного душевного хвилювання, повторно, групою осіб за попередньою змовою, тяжкі наслідки та ін. Оперування законодавцем одними і тими ж термінами, позначеннями, збіг назв окремих видів обставин, зазначених у Загальній та Особливій частині КК України, наводять на думку про єдність юридичної природи й суті власне пом'якшуючих та обтяжуючих обставин (з одного боку) і кваліфікуючих ознак (із іншого).

Указані правові явища, безумовно, мають багато спільного й перебувають поза межами основного складу злочину в тому сенсі, що не входять до тієї сукупності ознак, без яких неможлива власне відповідальність за певний вид злочину. Також усі вони перебувають у нерозривному зв'язку зі скоєним злочином і з відомостями про особу винного, а також упливають на обсяг відповідальності.

І все ж, ні змішувати, ні, тим більше, ототожнювати такі явища неприпустимо. Кваліфікуючі ознаки, наближаючись до обтяжуючих і пом'якшуючих обставин своєю здатністю впливати на обсяг відповідальності й покарання, є засобом диференціації, а не індивідуалізації покарання.

Обставини які пом'якшують чи обтяжують покарання, – це передбачені, відповідно, статтями 66 і 67 КК України фактори, які мають певну систему і, характеризуючи відносно знижений, або підвищений ступінь суспільної небезпечності особи злочинця та вчиненого ним діяння, слугують критерієм індивідуалізації покарання [44, с. 149, 152].

Важливо зазначити певні відмінності, що не дозволяють ототожнювати кваліфікуючі ознаки та обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання:

1. Кваліфікуючі ознаки впливають лише на обсяг (вид, розмір) покарання, а пом'якшуючі обставини можуть зумовлювати звільнення від

кримінальної відповідальності й покарання. Наприклад, можливе призначення більш м'якого покарання, ніж передбачене законом (ст. 69 КК).

2. Кваліфікуючі ознаки обов'язково пов'язані з категорією «ступінь суспільної небезпечності скоєного і особи винного» - водночас далеко не всім обставинам, які пом'якшують або обтяжують покарання, притаманна така риса. Візьмемо, наприклад, учинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин (п. 5 ст. 66 КК).

3. Сила впливу обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання, чинним законодавством за загальним правилом ніяк не означена, а силу впливу кваліфікуючих ознак визначає безпосередньо законодавець із урахуванням нижньої та верхньої меж санкції, встановлення інших меж покарання. Обставини, передбачені ст. ст. 66, 67 КК України, дають можливість суду обирати покарання, збільшуючи або зменшуючи його лише в цих рамках.

4. Поняття кваліфікуючих ознак за змістом вужче, ніж поняття обставин, що пом'якшують покарання, адже вони охоплюють лише ті дані у справі, які так чи інакше набували обрисів у злочині та впливають на суспільну небезпечність скоєного й особу винного. Пом'якшуючі ж та обтяжуючі обставини охоплюють і ті види обставин, які зі злочином безпосередньо не пов'язані, не окреслені в ньому і навіть не позначилися на небезпечності особи винного.

5. Кваліфікуючі ознаки мають перевагу відносно обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання в процесі призначення покарання. Адже з положень ч. 3 ст. 66 та ч. 4 ст. 67 КК України випливає, що, коли будь-яка з обставин, що пом'якшує чи обтяжує покарання, передбачена статтею Особливої частини КК України як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, то суд не може повторно урахувати її в ході призначення покарання як таку, що пом'якшує чи обтяжує. Наприклад, під час кваліфікації злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, не може бути

враховано таку обставину як учинення злочину загальнонебезпечним способом.

Необхідно також наголосити, що перелік обставин, які пом'якшують покарання, що міститься у ст. 66 КК України, не є повним, тобто суд може визнати такими, що пом'якшують покарання, й інші обставини. Натомість перелік обставин, які обтяжують покарання, закріплений ст. 67 КК, є вичерпним, і суд не може враховувати інші обставини як такі, що обтяжують покарання.

Таким чином, ми дійшли висновку, що обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання, є засобом індивідуалізації відповідальності. Кваліфікуючі ж ознаки є засобом її диференціації.

У разі індивідуалізації відповідальності враховуються ознаки конкретного діяння і конкретної особи, а не типові властивості. Індивідуалізація відбувається в межах і способами, визначеними законом. Межі індивідуалізації є окресленими максимумом і мінімумом відносно визначеної санкції статті закону про кримінальну відповідальність, а також переліками видів звільнення від кримінальної відповідальності й покарання. Спосіб індивідуалізації полягає у врахуванні обставин, що пом'якшують чи обтяжують становище особи.

Диференціація відповідальності передбачає обов'язок щодо прийняття рішення у справі з урахуванням тих чи інших передбачених законом обставин, що впливають на долю особи. Індивідуалізація ж відповідальності полягає у праві врахувати ознаки, що характеризують конкретне посягання.

У кваліфікації злочинів використовуються як диференціація відповідальності, так і індивідуалізація. Але кваліфікація – це виявлення у вчиненому діянні ознак складу злочину, закріпленого нормами, диференційованими законодавцем. Індивідуалізація ж має своєю передумовою кваліфікацію вчиненого за певною кримінально-правовою нормою чи нормами, що якнайповніше охоплює усі особливості скоєного.

У науці кримінального права кваліфікованим складом злочину вважають такий, що містить ознаки основного складу та одну чи кілька додаткових ознак, які підвищують суспільну небезпечність посягання [306, с. 452]. Інакше кажучи – це юридичний склад злочину, що фіксує різновид злочину певного виду з обтяжуючими (особливо обтяжуючими) обставинами. Кваліфікований склад злочину відрізняється від основного лише конкретним змістом [307, с. 41]. Відповідно, кваліфікуючими прийнято називати додаткові ознаки, що підвищують суспільну небезпечність конкретного злочину порівняно з некваліфікованим (простим) видом того самого злочину [308, с. 160; 309, с. 6-15; 306, с. 437, 449, 452; 310, с. 72].

Отже, у процесі диференціації необхідно зіставляти межі кримінальної відповідальності за суміжні злочини, враховуючи характер і ступінь суспільної небезпечності.

Також помітно, що деякі з передбачених кримінальним законодавством кваліфікуючих ознак збігаються з обставинами, які обтяжують покарання (ст. 67 КК України).

Однак, як зауважує Е. М. Кісілюк, кваліфікуючі ознаки виступають ознаками складу злочину [311, с. 113] та є засобом диференціації, а не індивідуалізації покарання, вони виступають інструментом в руках законодавця, а не судді [297, с. 5].

Із цим важко не погодитись, адже кваліфікуючі ознаки постають об'єктивну сторону складу злочину та нерідко характеризують особу винного. Що ж стосується законодавчо закріплених обставин, що обтяжують покарання, та їх чіткого переліку, то бажано, щоб законодавець у загальній частині так само чітко визначив кваліфікуючі ознаки злочину, використовуючи єдину для всього Кримінального кодексу уніфіковану термінологію.

Коли ж ідеться про диференціацію покарань за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, варто дослухатися позиції Ю. В. Бауліна, що покарання, яке призначає суд,

повинно, з одного боку, показувати злочинцеві майнову неvigідність учинення ним злочину, а з іншого, – враховувати інтереси потерпілого під час призначення заходів кримінальної відповідальності за певні злочини [312, с. 8]. Адже нерідко одні й ті самі кваліфікуючі ознаки набувають у різних складах злочинів неоднакового втілення стосовно видів та розмірів покарання. Особливо це помітно в процесі порівняння злочинів, передбачених ст.ст. 194 та 270-1 КК України.

Кваліфікованими видами умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (ч. 2 ст. 270-1 КК України) є вчинення його повторно або загальнонебезпечним способом. Особливо кваліфікованими видами аналізованого злочину (ч. 3 ст. 270-1 КК України) є спричинення майнової шкоди в особливо великому розмірі, загибель людини, інші тяжкі наслідки.

Арсенал засобів для диференціації здається більш, ніж достатнім, однак використання його не за усталеними правилами призводить до того, що нівелюється відмінність між покараннями за основний та кваліфікований склади злочинів. Часто обсяг покарання не відповідає ступеню суспільної небезпечності певного злочину, завданій ним шкоді.

Поняття кваліфікуючої ознаки «повторно» стосовно ч. 2 ст. 270-1 КК України в більшості випадків розкривається однаково. Загальними рисами всіх висловлювань учених із цього приводу є такі: 1) суб'єкт раніше вже вчиняв злочин, передбачений ст. 270-1 КК України. Причому не має значення, був попередній злочин закінчений чи перерваний на стадіях готування або замаху, вчинений він одноосібно чи у співучасті, особу засуджено за попередній злочин чи наявна так звана фактична повторність; 2) не минув строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за попередній злочин, і якщо особу було за нього засуджено, то судимість не погашена чи не знята, тобто мають зберігатися його юридичні наслідки; 3) ця сама особа знову вчинила злочин, передбачений ст. 270-1 КК України, причому не має значення, закінчений цей злочин чи перерваний на стадіях

готування або замаху, вчинений він одноосібно чи у співучасті; 4) знову вчинений злочин не є продовжуваним. Означені аспекти поняття «повторність» набули відображення в положеннях ст. 32 КК України, що містить його законодавче визначення.

Між тим, кримінальне законодавство України передбачає відповідальність не лише за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, а й за умисне знищення або пошкодження будь-якого чужого майна (ст. 194 КК України). Вказана кримінально-правова норма є загальною, що закріплює відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна. Тому видається цілком доцільним передбачити у ст. 194 КК України повторність як кваліфікуючу ознаку. А в примітці має бути визначено, що повторним вважається не лише вчинення попередньо злочину, передбаченого ст. 194 КК України (так звана повторність тотожних злочинів), а й злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України (так звана повторність однорідних злочинів). Однорідними тут може бути визнано злочини, передбачені ст.ст. 347, 352, 378, 399, 411 КК України.

Загальнонебезпечний спосіб як кваліфікуюча ознака, передбачена ч. 2 ст. 270-1 КК України – це будь-який спосіб знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, яким створюється небезпека для життя чи здоров'я людей або заподіяння значних матеріальних збитків (підпал, вибух, обвал, затоплення тощо). Тут знову доречно згадати ст. 194 КК України, де така кваліфікуюча ознака також передбачена частиною другою, але разом із іншими альтернативними ознаками, як-от: спричинення майнової шкоди в особливо великому розмірі, загибель людей, інші тяжкі наслідки. Тобто це ті ознаки, які в досліджуваному складі злочину передбачені як особливо кваліфікуючі (ч.3).

Як зазначає В. О. Навроцький, особливо кваліфікований склад злочину конструється на тих самих засадах, що й кваліфікований. Його специфіку виражає одна чи декілька ознак, які ще більше підвищують суспільну

небезпечність посягання порівняно з небезпечністю основного чи кваліфікованого складу злочину. Особливо кваліфікований склад злочину (так само, як і кваліфікований), утворюється «додавання» особливо кваліфікуючих ознак. Але доповнювати вони можуть як ознаки основного, так і кваліфікованого складу злочину [306, с. 452].

Аналізуючи статті 194 та 270-1 КК України, можемо висновувати, що законодавець непослідовно та несистемно використовує кваліфікуючі ознаки для диференціації кримінальної відповідальності. Такі дії законодавця, безперечно, порушують принцип диференціації кримінальної відповідальності. Складно не помітити, що законодавець, конструюючи кваліфіковані склади злочинів, використовує таку кваліфікуючу ознаку як загальнебезпечний спосіб (ч. 2 ст. 194, ч. 2 ст. 270-1). Проте в першому випадку вона є альтернативою заподіяння майнової шкоди в особливо великому розмірі, загибелі людей, іншим тяжким наслідкам, а в другому – повторності. Як бачимо, ступінь суспільної небезпечності вказаних альтернативних кваліфікуючих ознак аж надто різниться. Вважаємо, що дотримання принципу диференціації кримінальної відповідальності буде повним, якщо обставину вчинення діяння загальнебезпечним способом буде трактовано як особливо кваліфікуючу ознаку, передбачену ч. 3 ст. 270-1 КК України, а ознаку повторності – ч. 2 ст. 270-1 КК України. Водночас, спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків відображає ще більшу суспільну небезпечність умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства і повинно бути закріплене як особливо кваліфікуюча ознака в ч. 4 ст. 270-1 КК України для адекватної диференціації кримінальної відповідальності за вчинене діяння.

Зрештою, статистичні дані та аналіз вироків судів у справах про злочини, передбачені ст. 270-1 КК України, дають підстави стверджувати, що розглядуваний злочин у переважній більшості випадків є вчинюваний не одноосібно, а двома чи навіть більше суб'єктами. Тобто наявна така форма співучасті як група осіб за попередньою змовою. Відповідно, виникає

необхідність відобразити цю ознаку не лише як таку, що обтяжує покарання в ході його призначення (ст. 67 КК України), а і як таку, що диференціюватиме кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, тобто вмістити її як кваліфікуючу ознаку досліджуваного складу злочину у ч. 2 ст. 270-1 КК України. Цю тезу підтримують 76,5 % з усіх опитаних осіб (див. додаток А).

Відповідно до п. 2 примітки до ст. 270-1 КК України, майнова шкода вважається заподіяною в особливо великому розмірі, якщо прямі збитки становлять суму, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Причому слід мати на увазі, що розмір заподіяної майнової шкоди є визначеним не у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян, а в соціальних податкових пільгах [230, с. 75]. До речі, одна соціальна податкова пільга для кваліфікації злочину у 2015 р. дорівнює 609 грн. (50% від 1218 грн. – прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого державним бюджетом на 2015 рік).

Загибель людини означає загибель хоча б однієї особи. Ця кваліфікуюча ознака також охоплює загибель декількох осіб у результаті умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Між іншим, пропонується так само – загибель людини – сконструювати кваліфікуючу ознаку, передбачену ч. 2 ст. 194 КК України, а не «загибель людей», як зазначено в чинній нормі.

Питання про те, що слід розуміти як інші тяжкі наслідки, має вирішувати суд у кожному конкретному випадку щодо конкретних обставин справи [21, с. 356]. Відповідно до абз. 3 п. 8 постанови ПВСУ «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного і колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» від 2 липня 1976 р. № 4 у редакції постанови від 3 березня 2000 р. № 3, це, зокрема, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом та більше особам, залишення людей без житла або засобів до існування, тривале

припинення або дезорганізація роботи підприємства, установи, організації тощо. [313].

У разі умисного заподіяння смерті потерпілому знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства загальнонебезпечним способом учинене діяння потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів ч. 2 ст. 270-1 та п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України.

Знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства під час масових заворушень охоплені ст. 294 КК України й додаткової кваліфікації не потребують.

Диференціація кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства за допомогою кваліфікуючих ознак стає важливою умовою призначення справедливого і співрозмірного покарання відповідно до характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину. Однак законодавець не завжди враховує ступінь і характер суспільної небезпеки у визначенні обсягу кримінального покарання.

Як бачимо з вищевикладеного, законодавець не дотримується правил законодавчої техніки та вимог диференціації під час конструювання основних та кваліфікованих складів злочинів, передбачених ст. 270-1 КК України. Санкції, передбачені за порушення кримінально-правової заборони, іноді аж надто не відповідають ступеню і характеру суспільної небезпечності окремих злочинів. Вочевидь, у Загальній частині КК України необхідно чітко визначити перелік кваліфікуючих ознак пропорційно зростанню їх впливу на ступінь суспільної небезпеки, а також розробити та законодавчо регламентувати правила визначення обсягу покарань за основні та кваліфіковані склади злочинів.

Також необхідно на законодавчому рівні розробити та закріпити у Загальній частині КК України роз'яснення окремих кримінально-правових понять [314, с. 92].

Виходячи із загальноприйнятих у науці кримінального права визначень кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складу злочину й спираючись на думку респондентів, ми дійшли висновку, що кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, повинні бути: повторність (65 % респондентів) та умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства вчинене за попередньою змовою групою осіб (66,5 % респондентів) (ч. 2 ст. 270-1 КК України), а особливо кваліфікуючими ознаками – умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, учинене загальнонебезпечним способом (64,5 % респондентів) або яке спричинило майнову шкоду в особливо великому розмірі (57,5 % респондентів) (ч. 3 ст. 270-1 КК України), умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, яке спричинило загибель людини (76,5 % респондентів) чи інші тяжкі наслідки (65 % респондентів) (ч. 4 ст. 270-1 КК України).

3.2. Відмінність умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства від суміжних злочинів

Як свідчить аналіз проведеного нами опитування двохсот працівників правоохоронних органів у м. Києві, Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Житомирській, Закарпатській, Київській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській і Черкаській областях, найбільше труднощів у ході кваліфікації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства викликають питання відмежування досліджуваного злочину від суміжних.

Загалом, визначення ознак, які дозволяють розокремити склад певного злочину та склади суміжних з ним діянь, є необхідним для правильної

правової оцінки фактичних обставин учинення суспільно небезпечного діяння. Як зауважує В. М. Кудрявцев, кожен злочин має низку спільних з іншими злочинами ознак, чим і викликані труднощі в плані їх кваліфікації [138, с. 112]. Щоб правильно кваліфікувати злочин, необхідно абсолютно чітко уявляти диференційні ознаки учиненого і суміжних злочинів. Виявляючи властиві даному діянню ознаки та відкидаючи усі інші, постійно поглиблюючи аналіз правової норми і фактичних обставин учиненого, можливо окреслити єдиний комплекс ознак, що характеризують цей злочин і відрізняють його від інших [138, с. 126]. Отже, у застосуванні норм про умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства важливе значення має правильна кваліфікація таких діянь та їх співвідношення з іншими суміжними злочинами. Адже помилки під час кваліфікації вчиненого чи іншого порушення закону суперечать завданням кримінального законодавства, обмежують права громадян, перешкоджають досягненню мети покарання [315, с. 259].

У юридичній літературі питання щодо розмежування складів злочинів має багато варіантів та класифікацій. Так, С. А. Тарарухін указує, що процес розмежування складів злочинів повинен уміщувати: усвідомлення фактичного та юридичного змісту ознак розмежовуваних складів; зіставлення визначених ознак із характеристикою схожості й відмінностей між ними; визначення того складу злочину, ознаки якого наявні серед фактичних обставин вчиненого; обставини, не охоплені вчиненим злочином, не повинні становити собою самостійний склад злочину, тому що в такому випадку може йтися про сукупність злочинів [316, с. 82]. Своєю чергою, В. О. Навроцький по-іншому бачить цей процес і зазначає, що розмежування будь-яких процесів (у їх числі й злочинів) повинно вміщувати такі стадії: виявлення спільного; видалення ознак, за якими порівнювані об'єкти різняться між собою; визначення, в чому ж саме полягає відмінність виявлених розмежувальних ознак [137, с. 278-279; 306, с. 477-478].

Заслуговує на увагу заснована на рекомендаціях щодо розмежування складів суміжних злочинів, сформульованих В. М. Кудрявцевим, С. А. Тарарухіною та В. О. Навроцьким, узагальнена і класифікована система ознак складів злочинів у аспекті їх співвідношення: відмінні та загальні ознаки, що поділяються на очевидні та латентні [317, с. 115; 318, с. 151]. Загальною ознакою науковці вважають таку характерну рису, що є властивою двом або більше складам злочинів, а відмінною – таку, що характеризується повною розбіжністю їх визначних характеристик [319, с. 113].

У практиці застосування кримінально-правових норм часто виникають труднощі, пов'язані з кваліфікацією та розмежуванням злочинів, коли різними складам злочинів, з одного боку, притаманна низка ознак, а з іншого, – окремі ознаки, що їх відрізняють. Такі склади злочинів у теорії кримінального права називають суміжними [138, с. 126]. На думку Є. В. Фесенка, суміжними є склади злочинів, які мають схожі ознаки у різних комбінаціях, а роль критеріїв розмежування відіграють відмінні ознаки [317, с. 115; 318, с. 151]. Л. П. Брич суміжні склади злочинів визначає як такі, кожен із яких має одну або кілька подібних за змістом (спільних) ознак (крім загального об'єкта, причинового зв'язку, загальних ознак суб'єкта складу злочину, вини) і одночасно містить одну або декілька відмінних за змістом ознак, що виключають однойменні ознаки іншого складу злочину (розмежувальні) [320, с. 109]. Спільними ознаками науковець вважає групу ознак різних складів злочинів, кожна з яких є ознакою окремого складу злочину. До речі, вони повністю або частково збігаються у цій групі складів злочинів, а розмежувальними ознаками є група однойменних ознак, що різняться між собою за змістом. Кожна з них є ознакою окремого складу злочину і, якісно по-різному характеризуючи одну й ту саму властивість, визначену відповідними ознаками складу, своєю присутністю вона унеможлиблює наявність у цьому складі іншої ознаки і навпаки [320, с. 104, 108]. В. М. Кудрявцев визнає суміжними ті склади злочинів, які

мають усі загальні ознаки, крім однієї, та пропонує розмежовувати ці діяння за окремими елементами складу злочину: об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктивною стороною та суб'єктом [138, с. 126-127].

Особлива частина КК України містить значну кількість суміжних злочинів, близьких між собою за змістом кримінально-правової заборони. Як доводить аналіз, сукупність норм Особливої частини КК України про відповідальність за окремі конкретні види злочинів становить складну та специфічно взаємопов'язану систему, стрижнем котрої є суміжність складів злочинів, передбачених указаними нормами [315, с. 316]. Саме тому завдання з відокремлення умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства від інших злочинів є важливим як із позиції доктрини кримінального права, так і для правильного застосування кримінально-правових норм.

Водночас, у теорії кримінального права виділяють принципи розмежування злочинів як систему найбільш загальних ознак складу злочину, що утворюють критерії, які дозволяють розрізняти злочини між собою. Принципи будь-якої науки, серед іншого й кримінального права, є розвитком і конкретизацією загальнонаукових принципів пізнання, з одного боку, і принципів діалектики, з іншого. Тому принципи науки не можна розглядати як ізольовані один від одного – вони утворюють систему найрізноманітніших у пізнанні зв'язків. Система принципів наукового пізнання містить сукупність принципів діалектики, загальнонаукових принципів і принципів спеціальних наук, які співвідносяться між собою як загальне (принципи діалектики та загальні принципи науки) та особливе (спеціальні принципи галузевих наук). Кваліфікаційні принципи розмежування суміжних складів є системою різнорівневих і різнорідних критеріїв методологічного, соціально-політичного та юридичного характеру [321, с. 376].

Розглядаючи проблематику розмежування суміжних складів злочинів, варто пам'ятати і про питання співвідношення цього процесу з конкуренцією

кримінально-правових норм. Прагнучи розв'язати вказане питання, Л. П. Брич відмічає два підходи до трактування цього співвідношення у науці кримінального права: прихильники першого не вбачають відмінності між суміжними складами злочинів та складами, передбаченими конкуруючими нормами; другий підхід базується на визнанні відмінності між такими складами, що полягає в характері співвідношення спільних ознак складів злочинів, ознак, що не збігаються за змістом, та норм, що передбачають ці складі злочинів [320, с. 108]. В. О. Навроцький підтверджує актуальність проблеми співвідношення конкуренції кримінально-правових норм та «суміжності» складів злочинів, але зазначає, що питання необхідно ставити інакше – чи перебувають норми, що містять суміжні складі злочинів, у конкуренції. У разі позитивної відповіді на це питання в процесі кваліфікації, на його думку, слід застосовувати правила подолання конкуренції, у іншому випадку – правила розмежування суміжних складів злочинів [306, с. 480-481].

Як відомо, конкуренція кримінально-правових норм означає, що існує декілька кримінально-правових норм Особливої частини КК України, які одночасно передбачають діяння, що підлягає кримінально-правовій оцінці. Саме через потенційну можливість застосування кількох норм конкуренція і множинність злочинів видаються суміжними явищами, а відмінність між ними полягає в тому, що кваліфікація за сукупністю пов'язана із застосуванням кількох кримінально-правових норм, а не з вибором однієї статті, що відбувається в разі конкуренції злочинів [322, с. 104].

Доречний вибір кримінально-правової норми, яка підлягає застосуванню у випадку конкуренції норм, має своєю передумовою використання розроблених наукою кримінального права правил кваліфікації залежно від виду конкуренції. Сутність конкуренції кримінально-правових норм полягає в тому, що правові норми діють паралельно, тобто не суперечать одна одній, не виключають одна одну.

З урахуванням цього маємо зазначити, що Особлива частина КК України містить близько 50 статей, які передбачають можливість настання відповідальності за діяння, що можуть спричинити або заподіяли знищення чи пошкодження (а так само знищення або пошкодження) майна (матеріальних цінностей) [323, с. 57]

Розглядаючи умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства в контексті основного та кваліфікованих складів цього злочину, як на нас, доцільно розглядати питання про його суміжність та особливості кваліфікації зі складами таких злочинів: диверсія (ст. 113 КК України), умисне вбивство (ст. 115 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України), пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК України), умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України), умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1 КК України), необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК України), протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, узятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України), терористичний акт (ст. 258 КК України), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК України), пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів (ст. 292 КК України), масові заворушення (ст. 294 КК України), хуліганство (ст. 296 КК України), знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду (ст. 298-1 КК України), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України), умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України), умисне пошкодження ліній зв'язку (ст. 360 КК України),

умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК України), умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК України), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК України).

Зважаючи на велику кількість таких злочинів, передусім необхідно визначитися, які з них перебувають із досліджуваним протиправним діянням у відносинах конкуренції, які є суміжними, а які лише потребують кваліфікації за сукупністю.

У межах розгляду конкуренції кримінально-правових норм традиційно виникають питання щодо її співвідношення із сукупністю злочинів (у більшості випадків із ідеальною), відносно співвідношення суміжних складів злочинів, поглинання складів злочинів, а також колізії кримінально-правових норм [324, с. 57].

Важливим для нашого дослідження є питання конкуренції кримінально-правових норм. Як уже було зазначено, конкуренція кримінально-правових норм виникає, коли існує декілька кримінально-правових норм Особливої частини КК України, які одночасно передбачають діяння, що підлягає кримінально-правовій оцінці. У теорії кримінального права найчастіше виділяють три види конкуренції: загальної та спеціальної норм, частини та цілого, кваліфікованих складів злочину [325, с. 243].

У разі конкуренції загальної та спеціальної норм одна з них (загальна) охоплює визначене коло діянь, а інша (спеціальна) – частину цього кола, тобто різновиди діянь, передбачених загальною нормою. Взаємозв'язок між ними характеризується співвідношенням понять «рід – вид» [326, с. 11]. За іншим визначенням, конкуренція загальних та спеціальних норм – це нашарування кримінально-правових актів, які діють з одного і того ж питання [327, с. 45].

Зіставлення загальних та спеціальних норм виявляє, що загальна норма ширша за обсягом, тобто охоплює більше коло діянь, а ніж спеціальна, втім

остання містить більше ознак, за рахунок яких і виокремлюється із загальної. Проте, за твердженням А. С. Гореліка, й основних ознак у спеціальній нормі може бути більше, ніж у загальній, причому вони можуть стосуватися різних елементів складу злочину. Нерідко, як зазначає дослідник, у процесі конструювання спеціальних норм відбувається ніби «розщеплення» ознаки загальної норми, виокремлення її різновидів. Такий метод є типовим для об'єктивної сторони та предмета посягання [326, с. 11-12].

Саме така ситуація виникає у випадку зіставлення умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (ст. 270-1 КК України) та умисного знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України). Норма, якою закріплено відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, є загальною відносно досліджуваної, оскільки містить найбільш широкі ознаки злочину, пов'язаного зі знищенням або пошкодженням майна. За рахунок, насамперед, виокремлення спеціального предмета злочину – об'єктів житлово-комунального господарства, як особливого виду майна – створюється ст. 270-1 КК України. На цей час розглядувані злочини відрізняються не лише предметом, а й об'єктом (різні розділи Особливої частини КК України), ознаками об'єктивної сторони (наявність подвійних наслідків у досліджуваній нормі), суб'єктом (особливості віку кримінальної відповідальності), але запропоновані нами зміни дозволять ці відмінності усунути. У кваліфікації цих злочинів потрібно використовувати вироблене теорією кримінального права та підтримане практикою застосування кримінально-правових норм правило, щодо переваги спеціальної норми. Іншими словами, за такого виду конкуренції підлягатиме норма про умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Конкуренцією частини і цілого, на переконання В. М. Кудрявцева, вважають випадки, коли існує дві або декілька норм, одна з яких охоплює вчинене діяння загалом, а інші – лише його окремі частини. Причому вказані норми, як і в першому виді конкуренції (загальної та спеціальної норм),

перебувають у відносинах підпорядкування, але вже не за обсягом, а за змістом [138, с. 225]. Висвітлюючи зміст цього виду конкуренції, автор відзначив, що вона відбувається за ознаками об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторони злочину або за декількома з них одночасно [138, с. 226-233].

Аналогічним чином конкуренцію частини та цілого розглядає й Л. В. Іногамова-Хегай, відзначаючи, що цей вид змістової конкуренції існує, коли з двох чи більше кримінально-правових норм, що відрізняються за змістом та одночасно регулюють одне суспільно небезпечне діяння, пріоритетною є та, що охоплює все вчинене. Інша ж норма стосується лише частини вчиненого діяння [293, с. 110].

Такий вид конкуренції виникає у випадку розмежування досліджуваного злочину та диверсії (ст. 113 КК України), протидії законній господарській діяльності (ст. 206 КК України), терористичного акту (ст. 258 КК України), масових заворушень (ст. 294 КК України). У всіх зазначених злочинах знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства може виявлятися лише як один з способів учинення злочину. Тобто досліджуване злочинне діяння є складовою вказаних злочинів, і під час вирішення питання про кваліфікацію в цьому випадку варто ураховувати, що переважним є саме ціле. Іншими словами, за такої конкуренції вчинене слід кваліфікувати як диверсію, протидію законній господарській діяльності, терористичний акт чи масові заворушення, оскільки умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства як різновиду майна є однією з ознак складу злочину, передбаченого відповідною кримінально-правовою нормою. Особливість у тому, що додаткової кваліфікації за ст. 270-1 КК України в таких випадках не потрібно, поза як винний обирає для себе іншу мету і його дії аж ніяк не обмежуються суто знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства.

Важливою є також проблематика співвідношення конкуренції кримінально-правових норм із сукупністю злочинів. Принаймні, це питання сформульовано в спеціальній літературі саме так. Наприклад, Б. А. Курінов указує, що в судовій практиці виникають труднощі з розмежуванням ідеальної сукупності злочинів і конкуренцією кримінально-правових норм [328, с. 25]. Проте більш коректним видається формулювання проблеми щодо співвідношення кваліфікації в разі конкуренції кримінально-правових норм та кваліфікації за сукупністю норм, яка відбувається в процесі кримінально-правової оцінки сукупності злочинів.

Істотних розбіжностей у поглядах науковців із приводу розв'язання цієї проблеми не спостерігається. Переважним чином, проблему співвідношення конкуренції кримінально-правових норм та сукупності злочинів розглядають стосовно так званої ідеальної сукупності злочинів [21, с. 239-241; 329, с. 44-47;]. Ідеальна сукупність злочинів наявна тоді, коли особа одним діянням учиняє два чи більше злочинів, що мають різні юридичні склади [330, с. 291]. Стосовно цього співвідношення в літературі наведено таку основну відмітну ознаку конкуренції кримінально-правових норм та ідеальної сукупності злочинів – конкуренція кримінально-правових норм, про яку може йтися в тому випадку, коли одне злочинне діяння охоплене декількома статтями (пунктами, частинами) Особливої частини КК України, на відміну від сукупності злочинів, при якій наявні два чи більше злочинні діяння, що передбачені різними статтями (пунктами, частинами) Особливої частини КК України [331, с. 637]. За конкуренції норм наявний лише один злочин. За сукупності злочинів здійснюється кваліфікація за декількома статтями (частинами цих статей) Кримінального кодексу. У випадках же конкуренції закону застосування декількох конкуруючих норм неприпустиме [303, с. 103]. Такий самий підхід до питання видається найбільш правильним.

Іншими словами, під час кримінально-правової кваліфікації за конкуренції кримінально-правових норм оцінюється один злочин – тобто суспільно небезпечне діяння, яке містить ознаки одного складу злочину.

Відповідно, має бути застосовано одну кримінально-правову норму з тих, які передбачають як злочин учинене діяння і перебувають у конкуренції. У процесі кримінально-правової кваліфікації ідеальної сукупності злочинів оцінюється одне суспільно небезпечне посягання, що, однак містить ознаки двох чи більше складів злочинів. В цьому разі необхідно застосовувати всі кримінально-правові норми, що передбачають учинене посягання як злочин.

Із приводу умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства варто зауважити, що цей злочин доволі часто вчиняється в сукупності з іншими. Нерідко кваліфікація таких діянь викликає труднощі. Спробуємо розібратися в цьому питанні докладніше.

На думку І. Потрнова, найбільшого розповсюдження умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства набуває в разі викрадення майна [332, с. 43]. Ми вважаємо, що у випадку поєднання викрадення об'єктів житлово-комунального господарства чи іншого майна та умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, якщо останнє містить ознаки кримінально караного діяння, його слід кваліфікувати за сукупністю злочинів. Навіть якщо викрадають частину об'єктів житлово-комунального господарства і пошкоджують частину, яка залишилася, все одно такі дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю як конкретний вид викрадення (крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, шахрайство, привласнення чи розтрата) та умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства за умови, що наявний наслідок, передбачений ст. 270-1 КК України.

Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства інколи постає способом посягання на життя та здоров'я особи. Між тим, ч. 3 ст. 270-1 КК України передбачає підвищену відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, що спричинило загибель людини чи інші тяжкі наслідки. Як уже зазначено вище, вина суб'єкта щодо таких наслідків може набувати лише форми необережності. Якщо ж кримінальним провадженням буде

встановлений умисел щодо заподіяння смерті людині або спричинення тяжких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, які й набудуть якості інших тяжких наслідків, то кваліфікувати діяння слід за сукупністю злочинів як умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства та умисне вбивство (ст. 115 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України) або умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України).

Також умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства часто пов'язане з хуліганством (ст. 296 КК України), тому що грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства може полягати у формі умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Правильна кваліфікація в таких випадках багато в чому залежить від тяжкості наслідків. Якщо вчиненням хуліганських дій спричинено умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства і є достатньо ознак (щонайперше наявність суспільно небезпечного наслідку) злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України як самостійного злочину, то юридичну оцінку потрібно давати кожному злочину окремо, а все вчинене кваліфікувати за сукупністю злочинів. Тим часом, учасники досудового розслідування не завжди збирають докази, які підтверджують характер і розмір шкоди, заподіяної хуліганськими діями.

У науці кримінального права під час аналізу питань конкуренції кримінально-правових норм прийнято визначати співвідношення розглядуваного правового явища з поняттям суміжних складів злочинів. Вперше у вітчизняній кримінально-правовій літературі поняття «суміжність складів» та їх відмежування від конкуренції кримінально-правових норм описав В. М. Кудрявцевим. Порівнюючи ці поняття, дослідник визначає, що кожен із суміжних складів має ознаку (чи ознаки), відсутні в іншому, водночас як у випадку конкуренції лише одна з норм наділена ознаками, що відсутні в іншій [138, с. 212-213].

Маємо думку, що питання в цій ситуації слід ставити інакше – про співвідношення складів злочинів, що містяться в конкуруючих нормах та суміжних складах злочинів, або співвідношення норм, які містять суміжні склади злочинів із конкуренцією кримінально-правових норм.

Практична роль визначення відмінностей між проблемою конкуренції норм та питанням розмежування суміжних складів злочинів, як зазначає К. С. Хахуліна, полягає в тому, що подолання конкуренції повинно здійснюватися за чітко визначеними, стійкими правилами. Ці правила не придатні для розмежування суміжних складів злочинів, якщо норми, що їх містять, не конкурують. У такому випадку все залежить лише від фактичних обставин, виявлення в них ознак того чи іншого суміжного складу, з'ясування ознак, які відрізняють ці склади [333, с. 90-91]. Тобто, головне питання такого співвідношення необхідно ставити так: чи перебувають норми, що містять суміжні склади злочинів, у конкуренції. За ствердної відповіді на питання в процесі кваліфікації слід застосовувати правила подолання конкуренції, за негативної – правила розмежування суміжних складів злочинів. Водночас варто враховувати, що в більшості правозастосовних ситуацій конкуренції між нормами із суміжними складами злочинів взагалі не може виникнути, оскільки теоретичне співвідношення їх ознак у конкретній практичній ситуації не може змінитися. Не можна, наприклад, викрасти один і той самий предмет таємно і відкрито, шляхом розбійного нападу та шахрайства, вбити одну і ту саму людину умисно і необережно тощо. У всіх такого роду випадках може йтися лише про розмежування суміжних складів злочинів.

От і в нашому дослідженні наявна група злочинів, які не перебувають у конкуренції з умисним знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства та навіть не можуть утворювати з досліджуваним злочином ідеальну сукупність. У всіх випадках для кваліфікації означених злочинів застосовується правило кваліфікації їх за реальною сукупністю, як умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального

господарства і один або (за наявності підстав) декілька злочинів, передбачених статтями щодо пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК України), умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1 КК України), необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК України), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, узятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК України), пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів (ст. 292 КК України), знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду (ст. 298-1 КК України), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України), умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України), умисне пошкодження ліній зв'язку (ст. 360 КК України), умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК України), умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК України), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК України).

Зрештою, для відмежування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства від наведених злочинів можна використовувати один або декілька критеріїв, пов'язаних із елементами складу злочину. Тобто вплив на кваліфікацію діяння залежить від конкретних елементів складу злочину.

Так, об'єкт злочину визначає вплив наслідків, які настали чи можуть настати, спричинених знищенням або пошкодженням майна (матеріальних цінностей), на кваліфікацію злочинного діяння. Оскільки загальною для всіх

цих злочинів є ст. 194 КК України, яка закріплює відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, то передусім має йтися про відносини власності як об'єкт цих злочинів. Проте законодавець уміщує названі норми в переважній більшості не лише до розділу «Злочини проти власності». Це дає підстави для висновку, що відносини власності можуть бути визнані додатковим об'єктом злочину. В таких випадках основним безпосереднім об'єктом злочину, що визначає ступінь залежності кваліфікації діяння від характеру і розміру наслідків, завданих знищенням або пошкодженням майна (матеріальних цінностей), є ті суспільні відносини, на захист яких і спрямована конкретна кримінально-правова норма. Так, об'єктивна сторона злочинів, передбачених ст.ст. 347, 378, 411 КК України, як і злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, полягає в знищенні або пошкодженні певного майна. Однак основним безпосереднім об'єктом таких злочинів є різні види суспільних відносин – суспільні відносини у сфері здійснення правоохоронної діяльності, суспільні відносини у сфері правосуддя, суспільні відносини у сфері несення або проходження військової служби. Отож, у таких та аналогічних випадках наслідки, спричинені знищенням або пошкодженням майна, впливають на кваліфікацію діяння, що їх спричинило, лише через основний безпосередній об'єкт злочину.

Розмежування діянь, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна, багато в чому залежить і від предмета злочину. Так, досліджуваний злочин має предметом лише об'єкти житлово-комунального господарства; злочин, передбачений ст. 178 КК України, – релігійні споруди чи культові будинки; неправомірне діяння, передбачене ст. 252 КК України, – території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду; злочин, передбачений ст. 277 КК України, – шляхи сполучення і транспортні засоби; передбачений ст. 292 КК України, – об'єкти магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів; злочин, передбачений ст. 298-1 КК України, – документи чи унікальні документи

Національного архівного фонду; злочин, передбачений ст. 360 КК України, – лінії зв'язку і тощо.

Диференційною ознакою вказаної групи злочинів може постати й потерпілий від злочину. В аналізованому нами злочині не виокремлюють спеціального потерпілого. Проте в суміжних злочинах таким може бути працівник правоохоронного органу (ст. 347 КК України), службова особа чи громадянин, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України), суддя, народний засідатель чи присяжний (ст. 378 КК України), захисник чи представник особи (ст. 399 КК України), а також близькі родичі зазначених категорій осіб.

Відмежовуючи умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства від суміжних злочинів, варто звертати увагу й на спосіб учинення злочину як ознаку об'єктивної сторони. Потрібно зважати, що зазвичай спосіб набуває якості кваліфікуючої ознаки (у досліджуваному складі злочину – це загально небезпечний спосіб знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства), а подекуди й основної (знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу за ч.1 ст. 245 КК України утворює злочин у випадку знищення або пошкодження лісових масивів і зелених насаджень, якщо їх учинено із застосуванням вогню чи іншого загальнонебезпечного способу).

Простежується можливість визнання як розмежувальних ознак суб'єкта злочину. Передусім це стосується віку кримінальної відповідальності за злочини цієї категорії. Тож, із 14 - річного віку Закон передбачає можливість кримінальної відповідальності за вчинення умисного знищення або пошкодження майна, передбаченого ч. 2 ст.ст. 194, 347, 352, 378, ч. 2 та ч. 3. ст. 399 КК України, а також ст. 277 КК України за пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів. У разі вчинення таких дій військовослужбовцем чи військовозобов'язаним під час проходження ним навчальних, перевірочних чи спеціальних зборів, якщо предметом посягання

було військове майно, вони кваліфікуються за ст.ст. 411 або 412 КК України. Тобто йдеться вже про спеціальний суб'єкт.

Для розмежування злочинів використовують і ознаки суб'єктивної сторони. Передусім це стосується форми вини – злочини, передбачені ст. 196 та ст. 412 КК України, вчиняються виключно з необережності. Доволі часто законодавець вносить у диспозицію статті, яка передбачає відповідальність за знищення або пошкодження того чи іншого майна, як обов'язкову ознаку складу злочину мету його вчинення. Наприклад, це пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК України), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України), умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України), умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК України) тощо. Дещо рідше, законотворець пов'язує можливість розмежувати склади злочинів, якими закріплено відповідальність за знищення або пошкодження майна, з мотивом учинення злочину. Наприклад, мотив помсти за належно виконану роботу має значення для кваліфікації умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України), умисного знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК України) та деяких інших злочинів.

І, насамкінець, розмежувальною ознакою можуть слугувати кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, які пов'язані з розміром заподіяної шкоди, цінністю майна, способом його знищення або пошкодження, суб'єктом вчинення та ін.

Підбиваючи підсумки, потрібно наголосити, що для відмежування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства від суміжних злочинів необхідно розрізняти, з якими злочинами означене злочинне діяння перебуває в конкуренції, з якими

співвідноситься як із суміжними, а які просто потребують кваліфікації за сукупністю. Це надасть змогу коректно розв'язати питання щодо кваліфікацію таких злочинів.

Ст. 194 КК України, якою закріплено відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, є загальною відносно досліджуваної, оскільки містить найбільш широкі ознаки злочину, пов'язаного зі знищенням або пошкодженням майна. За рахунок, передусім, виокремлення спеціального предмета злочину – об'єктів житлово-комунального господарства як особливого виду майна – створюється ст. 270-1 КК України. Звичайно ж, нині вказані злочини різняться не лише за предметом, а й за об'єктом (різні розділи Особливої частини КК України), ознаками об'єктивної сторони (наявність подвійних наслідків у досліджуваній нормі), суб'єктом (особливості віку кримінальної відповідальності), втім запропоновані нами зміни дозволять ці відмінності усунути. За такого виду конкуренції застосуванню підлягатиме норма про умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Конкуренція частини та цілого наявна у випадку розмежування досліджуваного злочину та диверсії (ст. 113 КК України), протидії законній господарській діяльності (ст. 206 КК України), терористичного акту (ст. 258 КК України), масових заворушень (ст. 294 КК України). У всіх зазначених злочинах знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства може постати лише одним зі способів учинення злочину. Тобто досліджуване злочинне діяння є елементом указаних злочинів, а розглядаючи питання кваліфікації в цьому випадку, потрібно враховувати, що перевагу має саме ціле.

Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства доволі часто вчиняється за сукупності з іншими злочинами. Найбільшого розповсюдження набуло умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства під час викраденні майна. Іноді воно постає способом посягання на життя та здоров'я особи, а часто

пов'язане з хуліганством. У всіх цих випадках кваліфікація здійснюється за сукупністю вчинених особою злочинів за наявності достатніх для цього підстав.

Також існує група злочинів, які не перебувають у конкуренції з умисним знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства й навіть не можуть утворювати з досліджуваним злочином ідеальну сукупність. У всіх випадках для кваліфікації таких злочинів застосовується правило кваліфікації їх за реальною сукупністю, як умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, і один або (за наявності підстав) декілька зі злочинів, окреслених статтями, які передбачають відповідальність за знищення або пошкодження того чи іншого виду майна чи матеріальних цінностей. Для відмежування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства від указаних злочинів можна використовувати один або декілька критеріїв, пов'язаних з елементами складу злочину. Тобто вплив на кваліфікацію діяння залежить від конкретних ознак елементів складу злочину – об'єкта, предмета, потерпілого, наслідків, способу вчинення злочину, суб'єкта, форми вини, мети, мотиву чи кваліфікуючих ознак.

Висновки до розділу 3

1. Кваліфікуючими ознаками запропонованої нами редакції злочину, передбаченого ст. 194-2 КК України, повинні бути: повторність та умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, учинене за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 270-1 КК України), а особливо кваліфікуючими ознаками – умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, учинене загальнонебезпечним способом або яке спричинило майнову шкоду в особливо великому розмірі

(ч. 3 ст. 270-1 КК України), умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, яке спричинило загибель людини чи інші тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 270-1 КК України).

2. Для відмежування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства від суміжних злочинів слід розрізняти, з якими злочинами це злочинне діяння перебуває в конкуренції, з якими співвідноситься як із суміжними, а які лише потребують кваліфікації за сукупністю. Це надасть змогу об'єктивно розв'язати питання щодо кваліфікації таких злочинів.

Ст. 194 КК України, якою закріплено відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, є загальною відносно досліджуваної. На сьогодні аналізовані злочини різняться не лише за предметом, а й за об'єктом (різні розділи Особливої частини КК України), ознаками об'єктивної сторони (наявність подвійних наслідків у досліджуваній нормі), суб'єктом (особливості віку кримінальної відповідальності), втім запропоновані нами зміни дозволять ці відмінності усунути. За такого виду конкуренції застосуванню підлягатиме норма про умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Конкуренція частини та цілого наявна у випадку розмежування досліджуваного злочину та диверсії (ст. 113 КК України), протидії законній господарській діяльності (ст. 206 КК України), терористичного акту (ст. 258 КК України), масових заворушень (ст. 294 КК України). У всіх зазначених злочинах знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства може постати лише одним зі способів учинення злочину. Тобто досліджуване злочинне діяння є елементом указаних злочинів, а розглядаючи питання кваліфікації в цьому випадку, потрібно враховувати, що перевагу має саме ціле.

Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства доволі часто вчиняється за сукупності з іншими злочинами. Найбільшого розповсюдження набуло умисне знищення або пошкодження

об'єктів житлово-комунального господарства у випадку викрадення майна, іноді воно постає способом посягання на життя та здоров'я особи, а часто пов'язане з хуліганством. У всіх цих випадках кваліфікація здійснюється за сукупністю вчинених особою злочинів за наявності достатніх для цього підстав.

Також існує група злочинів, які не перебувають у конкуренції з умисним знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства й навіть не можуть утворювати з досліджуваним злочином ідеальну сукупність. У всіх випадках для кваліфікації таких злочинів застосовується правило кваліфікації їх за реальною сукупністю, як умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, і один або (за наявності підстав) декілька зі злочинів, окреслених статтями, які передбачають відповідальність за знищення або пошкодження того чи іншого виду майна чи матеріальних цінностей.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації наведено теоретичне узагальнення і розглянуто способи розв'язання наукового завдання, що полягало у здійсненні комплексної кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства та формуванні теоретичних положень і рекомендацій, які відповідають вимогам наукової новизни, мають значення для кримінально-правової науки та практики. На підставі цього сформульовано такі основні висновки і пропозиції:

1. Обумовленість криміналізації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є результатом синтезу комплексу умов. Ідеться про: наявність в історії кримінального законодавства норм, якими встановлено відповідальність за досліджувані діяння, – історичні умови; значну поширеність останнім часом у суспільстві умисних посягань на об'єкти житлово-комунального господарства – кримінологічні умови; необхідність забезпечення та регулювання таких відносин у країні за допомогою правових норм, закріплених у нормативно-правових актах України, що, своєю чергою, слугує гарантією забезпечення розвитку відносин у сфері житлово-комунального господарства у державі загалом, – нормативно-правові умови; необхідність урахування досвіду зарубіжних країн у процесі реформування сфери житлово-комунального господарства і приведення у відповідність до міжнародних стандартів правових норм щодо охорони об'єктів житлово-комунального господарства – міжнародні умови; високий ступінь суспільної небезпеки, що варто пояснювати важливістю та значущістю об'єкта кримінально-правової охорони, а також характером і розміром шкоди, якої може бути завдано суспільним відносинам, домірність позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичну адекватність – соціально-психологічні умови.

2. Доцільним є виокремлення таких періодів історичного розвитку вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства:

- 1) започаткування кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства як складової частини умисного знищення або пошкодження чужого майна (X–XV ст.ст.);
- 2) кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства як окремих предметів злочинів, передбачених розрізненими кримінально-правовими нормами (XV–XIX ст.ст.);
- 3) кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства як за умисне знищення або пошкодження державного чи колективного майна (XIX ст. – 2011 р.);
- 4) виокремлення кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства в самостійну кримінально-правову норму (2011 р. – до сьогодні).

3. Системний аналіз КК пострадянських держав свідчить, що загалом підхід до формування відповідних кримінально-правових норм у законодавстві цих держав доволі схожий. Це цілком зрозуміло, оскільки названим державам тривалий час було властиве однорідне правове поле. Відрізняється стосовно досліджуваного питання законодавство про кримінальну відповідальність України та Російської Федерації, де спеціально передбачені окремі статті про відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Проте конструкція зазначених кримінально-правових норм є абсолютно різною. Європейське законодавство розмежовує кримінальні злочини і кримінальні проступки, чим суттєво відрізняється від кримінального законодавства України. Особливістю кримінально-правової охорони об'єктів житлово-комунального господарства у європейських країнах є те, що дрібні порушення у сфері житлово-комунального господарства не підпадають під категорії протиправних діянь і регулювані муніципальними інструкціями;

відповідними КК не передбачено спеціальної норми, яка би встановлювала відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства; норми про відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, зокрема й об'єктів житлово-комунального господарства, містяться в розділах про злочини проти власності.

4. Безпосереднім об'єктом умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства на сьогодні є громадська безпека в частині належного функціонування об'єктів житлово-комунальної інфраструктури, коли не виникає загрози заподіяння чи не завдається шкоди правам та законним інтересам невизначеного кола осіб, а також іншим правоохоронюваним інтересам. Проте з такою позицією складно погодитись, оскільки не лише об'єкти житлово-комунального господарства забезпечують інтереси суспільства та держави. Аналогічні функції виконують об'єкти електроенергетики, торгівлі, сільського господарства тощо. Однак умисне знищення чи пошкодження зазначених об'єктів законодавець не розцінює як посягання на громадську безпеку, а такі діяння кваліфікує як злочини проти власності. Отже, розміщення норми про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України видається недоцільним (це підтверджують і 66,5 % респондентів). Більш логічно помістити досліджувану норму до розділу VI «Злочини проти власності» Особливої частини КК України – після статті, якою передбачено відповідальність за умисне пошкодження об'єктів електроенергетики. З приводу додаткового об'єкта розглядуваного злочину варто зауважити, що таким може бути життя, здоров'я, громадський порядок, екологічна безпека тощо. Життя та здоров'я людей можна вважати додатковим факультативним об'єктом злочину, оскільки небезпека для цих відносин є лише одним із двох альтернативних наслідків, передбачених ч. 1 ст. 270-1 КК України, нарівні з майновою шкодою у великому розмірі.

5. Предмет досліджуваного злочину прямо зазначений у диспозиції кримінально-правової норми – об'єкти житлово-комунального господарства. Він є обов'язковою ознакою складу злочину. Відповідно до примітки ст. 270-1 КК України, об'єктами житлово-комунального господарства, а отже предметом досліджуваного злочину, є: житловий фонд, об'єкти благоустрою, теплопостачання, водопостачання та водовідведення, а також їх мережі чи складові (кришки люків, решітки на них тощо). Це варто розуміти так, що міський транспорт, електроенергетика та предмети побутового обслуговування населення не є предметом цього злочину. Їх знищення або пошкодження кваліфікуються як злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту або як злочини проти власності. Також предметом досліджуваного злочину не вважаються електричні мережі й елементи газозабезпечення, оскільки вони не вказані в переліку п. 1 примітки до ст. 270-1 КК України (за винятком тих, що є складовими житлового фонду).

Як такі, об'єкти житлово-комунального господарства не є потенційно небезпечними. Більше того, вони покликані задовольняти потреби їх власників, держави, суспільства. Близькі за змістом склади злочинів передбачені в розділі VI «Злочини проти власності» Особливої частини КК України – умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194), умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1). Саме цим зумовлена необхідність передбачення кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у названому розділі Особливої частини означеного Кодексу. Іншими словами, об'єкти житлово-комунального господарства варто розуміти як чуже майно (згодні 84,5 % респондентів).

6. За конструкцією об'єктивної сторони умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства слід вважати виключно матеріальним складом злочину. Об'єктивна сторона аналізованого складу злочину набуває форми дії, що може бути двох видів: знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Знищення

об'єктів житлово-комунального господарства – це такий протиправний руйнівний вплив на об'єкти житлово-комунального господарства, унаслідок якого вони повністю втрачають свою споживчу або економічну цінність, приведення їх у такий стан, за якого вони взагалі не можуть бути використані за своїм призначенням, причому втрачені ними властивості не можуть бути відновлені. Пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства – це такий протиправний вплив на них, у результаті якого вони частково, не в повному обсязі, втрачають свої споживчі властивості та економічну цінність, чим істотно обмежується можливість їх використання за призначенням. У ході кваліфікації правозастосовним органам складно відрізнити знищення від пошкодження, а пошкодження, своєю чергою, від неможливості експлуатації чи порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства. У зв'язку з цим запропоновано виключити з ч. 1 ст. 270-1 КК України вказівку на приведення або можливість приведення до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів як проміжний наслідок зазначеного складу злочину.

7. Суб'єктом умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства постає особа, наділена ознаками загального суб'єкта – це фізична особа, яка є осудною, досягла 16-тирічного віку. Проте, враховуючи виявлений дослідженням суттєво підвищений ступінь суспільної небезпеки у випадку вчинення аналізованого злочину загальнонебезпечним способом, а також спираючись на вже накопичений досвід законодавства про кримінальну відповідальність України та враховуючи положення зарубіжного кримінального законодавства у цій сфері, запропоновано запровадити відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства загальнонебезпечним способом, а також у випадку спричинення таким злочином загибелі людини чи інших тяжких наслідків з 14 років, унісши відповідні зміни до ч. 2 ст. 22 КК України.

Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства може бути вчинене як із прямим, так і непрямым умислом.

Зміст умислу в разі вчинення такого злочину полягає в усвідомленні суб'єктом суспільної небезпеки знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, передбаченні настання негативних, зазначених у диспозиції ст. 270-1 КК України, наслідків та в бажанні або хоча би припущенні щодо їх настання. До наслідків, закріплених як кваліфікуючі ознаки досліджуваного злочину, у винного повинно бути необережне ставлення. В іншому випадку виникає необхідність у додатковій кваліфікації. Мета і мотиви умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства можуть бути будь-якими й на кваліфікацію впливатимуть лише якщо утворюватимуть інший самостійний склад злочину, наприклад, диверсію чи терористичний акт.

8. Виходячи із загальноприйнятих у науці кримінального права визначень кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складу злочину, кваліфікуючими ознаками умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства повинні бути: повторність та умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, вчинене за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 270-1 КК України), а особливо кваліфікуючими ознаками – умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, вчинене загальнонебезпечним способом, або спричинення майнової шкоди в особливо великому розмірі (ч. 3 ст. 270-1 КК України), загибель людини чи інші тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 270-1 КК України).

9. Для відмежування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства від суміжних злочинів потрібно розрізняти, з якими злочинами вказане діяння перебуває в конкуренції, з якими співвідноситься як із суміжними, а які лише потребують кваліфікації за сукупністю. Так, розмежовуючи умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства та умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України), необхідно керуватися правилами кваліфікації на випадок конкуренції загальної та спеціальної норм.

Відмежовуючи означене діяння від диверсії (ст. 113 КК України), протидії законній господарській діяльності (ст. 206 КК України), терористичного акту (ст. 258 КК України), масових заворушень (ст. 294 КК України) – правилами кваліфікації частини та цілого. Якщо сталося викрадення майна, посягання на життя та здоров'я особи, а також хуліганство, кваліфікація здійснюється за ідеальною сукупністю вчинених особою злочинів. Для відособлення від інших злочинів, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням різних видів майна, застосовується правило кваліфікації за реальною сукупністю, як умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства і один або декілька зі злочинів, визначених статтями, що передбачають відповідальність за знищення або пошкодження того чи іншого виду майна або матеріальних цінностей.

Для відмежування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства від указаних злочинів можна використовувати один або декілька критеріїв, пов'язаних із елементами складу злочину. Таким чином, вплив на кваліфікацію діяння залежить від конкретних ознак елементів складу злочину: об'єкта, предмета, потерпілого, наслідків, способу вчинення злочину, суб'єкта, форми вини, мети, мотиву чи кваліфікуючих ознак.

10. На підставі дослідження особливостей кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства запропоновано внести до КК України такі зміни і доповнення:

- 1) виключити ст. 270-1;
- 2) доповнити Кодекс ст. 194-2 такого змісту:

«Стаття 194-2. Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства

1. Умисне знищення або пошкодження об'єкта житлово-комунального господарства, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі, –

карається ...

2 Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, – карається ...

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені загальнонебезпечним способом або спричинили майнову шкоду в особливо великому розмірі, –

карається ...

4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони спричинили загибель людини чи інші тяжкі наслідки, –

карається ...

П р и м і т к а. 1. Як об'єкти житлово-комунального господарства у цій статті потрібно розуміти житловий фонд, об'єкти благоустрою, теплопостачання, водопостачання та водовідведення, а також їх мережі чи складові (кришки люків, решітки на них тощо).

2. Майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, що в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великих розмірах – якщо прямі збитки становлять суму, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

3. Відповідно до частини другої цієї статті, повторним визнається злочин, учинений особою, яка раніше вчинила умисне знищення або пошкодження об'єкта житлово-комунального господарства або злочин, передбачений статтями 194, 194-1, 347, 347-1, 352, 378, 399, 411 КК України»;

3) абз. 1 ч. 2 ст. 194 викласти таким чином: «Те саме діяння, вчинене загальнонебезпечним способом, що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах або спричинило загибель людини чи інші тяжкі наслідки»;

4) у ч. 2 ст. 22 слова «умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399)» замінити на «умисне знищення або пошкодження майна (частина друга

статті 194, частини третя та четверта статті 194-2, частина друга статей 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399)».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.

2. Волков Б. С. Ответственность за уничтожение и повреждение имущества по советскому уголовному праву / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1961. – 91 с.

3. Шаньгин Ю. М. Ответственность за уничтожение или повреждение государственного или общественного имущества по советскому уголовному праву : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. № ??? «Название спец.» (на русском) / Ю. М. Шаньгин. – Х., 1972. – 17 с.

4. Сакун А. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження майна : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Анна Вікторівна Сакун. – К., 2010. – 19 с.

5. Дячкін О. П. Кримінально-правова охорона об'єктів електроенергетики та зв'язку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. П. Дячкін. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.

6. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. Б. Газдайка-Василишин. – Львів, 2011. – 16 с.

7. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності : монографія / І. Б. Газдайка-Василишин. – Л. : Львів. держ. ун-т. внутр. справ, 2012. – 211 с.

8. Демидова Л. Д. Проблеми кримінальної відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : монографія / Л. Д. Демидова. – Х. : Право, 2013. – 751 с.

9. Демидова Л. Д. Кримінально-правова відповідальність за заподіяння майнової шкоди : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Л. Д. Демидова. – Х., 2014. – 44 с.

10. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві : Постанова Верховної Ради України від 21 вер. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до постанови :

http://gska2.rada.gov.ua/pls/zwed_n/webproc34?id=&pf3511=37894

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві : Проект закону від 9 черв. 2010 р., № 6505 : внесений Кабінетом Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://gska2.rada.gov.ua/pls/zwed_n/webproc34?id=&pf3511=37894&pf35401=166335

12. Про направлення на повторне друге читання проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві :

Постанова Верховної Ради України від 2 груд. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до постанови :

http://gska2.rada.gov.ua/pls/zwed_n/webproc34?id=&pf3511=37894

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві : проект Закону України : внесений Кабінетом Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://gska2.rada.gov.ua/pls/zwed_n/webproc34?id=&pf3511=37894

14. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 5 лип. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon.rada.gov.ua/pls/>

15. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2001. – 560 с.

16. Нерсисянц В. С. Философия права : учеб. [для вузов] / В. С. Нерсисянц. – М. : Информ-норма, 1997. – 652 с.

17. Філософія права : [навч. посіб.] / за ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

18. Братасюк М. Ціннісний підхід до права в контексті сучасної правничої методології / М. Братасюк // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 11. – С. 3–7.

19. Селецький С. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / С. І. Селецький. – [2-ге вид.]. – К. : ЦУЛ, 2008. – 248 с.

20. Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 655 с.

21.Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Баулін Ю. В., Борисов В. І., Кривоченко Л. М. та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., перероб. і доповн.] – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 456 с.

22.Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / [Кудрявцев В. Н., Дагель П. С., Злобин Г. А. и др.]; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – М. : Наука, 1982. – 302 с.

23.Кузнецова Н. Ф. Социальная обусловленность уголовного права и научное обеспечение нормотворчества / Н. Ф. Кузнецова, Г. А. Злобин // Советское государство и право. – 1976. – № 8. – С. 76–83.

24.Орехов В. В. О социологических исследованиях в уголовном праве / В. В. Орехов // Вестник ЛГУ. – 1991. – Вып. 1, №6. – С. 65–68.

25.Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1987. – 268 с.

26.Грищук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства / В. К. Грищук. – Л. : Львів. ун-т, 1993. – 137 с.

27.Злобин Г. А. Основания и принципы уголовно-правового запрета / Г. А. Злобин // Советское государство и право. – 1980. – № 1. – С. 70–76.

28.Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации / Н. А. Беляев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 176 с.

29.Фефелов П. А. Критерии установления уголовной наказуемости деяний / П. А. Фефелов // Советское государство и право. – 1970. – № 11. – С 101–103.

30.Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : [монографія] / В. І. Осадчий. – К. : Атіка, 2004. – 336 с.

31.Кенни К. Основы уголовного права / К. Кенни. – М. : Изд-во иностр. лит., 1949. – 599 с.

32.Уголовное право России. Общая часть : [учебник] / Кудрявцев В. Н., Лунеев В. В., Наумов А. В.; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Юрист, 2003. – 569 с.

33.Денисов С. Ф. Соціальна зумовленість кримінально-правової заборони торгівлі людьми / С. Ф. Денисов, П. П. Сердюк // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 3. – С. 191–201.

34.Коробеев А. И. Уголовная наказуемость общественно опасных деякий (оснований установления, характер и реализация в деятельности органов внутренних дел) : [учеб. пос.] / А. И. Коробеев. – Хабаровск : Хабар. высш. школа МВД СССР, 1986. – 80 с.

35.Гизимчук С. В. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм, стандартров, касающихся обеспечения безопасности дорожного движения: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С. В. Гизимчук. – Х., 1999. – 19 с.

36.Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. І. Осадчий. – Київ, 2004. – 36 с.

37.Сердюк П. П. Криминологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / П. П. Сердюк. – О., 2005. – 18 с.

38. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая : [лекции] / Н. С. Таганцев. – М. : Наука, 1994. – 380 с.

39. Готін О. Підстави криміналізації діянь / О. Готін // Право України. – 2005. – № 2. – С. 95–98.

40. Горб Н. О. Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. О. Горб. – Запоріжжя, 2005. – 18 с.

41. Уголовное право Украины: Общая часть : учебник / отв. ред. Я. Ю. Кондратьев; под ред. В. А. Клименко, Н. И. Мельника. – К. : Атика, 2002. – 448 с.

42. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / [Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. та ін.]; за ред. проф. Бажанова М. І., Сташиса В. В., Тація В. Я. – К.–Х. : Юрінком Інтер; Право, 2003. – 416 с.

43. Науковий коментар Кримінального кодексу України / [М. Й. Коржанський]. – К. : Атіка; Академія; Ельга-Н., 2001. – 656 с.

44. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України від 5 квіт. 2001 р. / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. – К. : Каннон, 2001. – 1104 с.

45. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 груд. 2001 р. / [за ред. С. С. Яценка]. – К. : А.С.К., 2002. – 936 с.

46. Сабитов Р. А. Общественная опасность как критерий криминализации / Р. А. Сабитов // Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний : сб. науч. тр. – Омск : Изд-во Омск. высш. шк. милиции, 1980. – 144 с.

47.Проблеми та перспективи житлово-комунального господарства Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=67108http://kreschatic.kiev.ua/search/1438793822.html>

48.Стан та структура злочинності в Україні – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=67108>

49.Стан правопорядку в Україні. Основні результати діяльності органів внутрішніх справ за 2012 рік : аналіт. матеріали. – К. : МВС України, 2013. – 30 с.

50.Титова К. А. Методика расследования хищений в сфере жилищно-коммунального хозяйства : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / К. А. Титова. – Томск, 2009. – 23 с.

51.Житловий кодекс Української РСР : Закон УРСР зі змінами та доповненнями станом на 1 січ. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кодексу :

<http://zakon.rada.gov.ua>

52.Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 19 черв. 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

53.Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду : Закон України від 22 груд. 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

54.Про благоустрій населених пунктів : Закон України від 6 вер. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

55.Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 24 черв. 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

56.Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009-2014 роки : Закон України від 24 черв. 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

57.Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів централізованого водо-, теплопостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності : Закон України від 21 жовт. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

58.Про теплопостачання : Закон України від 2 черв. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

59.Про питну воду та питне водопостачання : Закон України від 10 січ. 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

60.Про органи самоорганізації населення : Закон України від 11 лип. 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

61.Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України від 29 листоп. 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

62.Про відходи : Закон України від 5 бер. 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

63.Сербіна Н. О. Соціальна обумовленість криміналізації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства / Н. О. Сербіна // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2014. – Вип. 2.– С. 345–351. – (Серія «Право»).

64.Европейская конвенция прав человека // Основные документы Организации Объединенных Наций, Документы Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе и Документы Совета Европы о правах человека. – Варшава : ОБСЕ/БДИПЧ, 1997. – 574 с.

65.Міжнародні стандарти юридичного забезпечення прав і свобод людини; Десять правозащитных стандартов правильного поведения для правоохранительных органов; Европейский кодекс полицейской этики // Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку : докум.-джер. ДОВІД. / [упоряд. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Кириченко І. Г.]. – К. : [б.в.], 2002. – 128 с.

66.Мельник М. Помилкова криміналізація: види, причини та наслідки / М. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 94–99.

67. Степанюк Р. Л. Криміналістична характеристика злочинів, які вчиняються у сфері житлово-комунального господарства України / Р. Л. Степанюк, С. П. Лапта // Криміналістичний вісник. – 2011. – № 2 (16). – С. 23–28.

68. Голосніченко І. П. Повноваження органів місцевого самоврядування на здійснення комунального управління та охорону власності : монографія / Голосніченко І. П., Кравчук О. О., Стахурський М. Ф. [та ін.]. – К. : Г.А.М., 2008. – 320 с.

69. Коржанський М. Й. Кримінальне право. Загальна частина : [курс лекцій] / М. Й. Коржанський. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.

70. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. [для вищ. навч. закл. і ф-тів] : у 2 т. – К. : Ін Юре, 1997.

Т. 1. – 1997. – 576 с.

71. Баймуратов М. А. Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине / М. А. Баймуратов, В. А. Григорьев. – О., 2003. – 248 с.

72. Кравченко В. Місцеве самоврядування в історії України / В. Кравченко // Місцеве та регіональне самоврядування в Україні. – К., 1992. – 76 с.

73. Гураль П. Поняття і сутність місцевого самоврядування в Україні / П. Гураль // Самоврядування та самоорганізація територіальних громад : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 24-25 черв. 1999 р.). – Л. : ЛьвДУВС, 1999. – С. 6–8.

74. Гримич М. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців XIX – початку XX ст. / М. Гримич. – К., 2004. – 588 с.

75. История государства и права СССР : сб. докум. Ч. I / сост. А. Ф. Гончаров, Ю. П. Титов. – М., 1968. – 368 с.

76. Судебник 1497 г. // Российское законодательство X–XX веков : тексты и комментарии : в 9 т. — М. : Юрид. лит., 1985.

Т. 2 : Законодательство периода образования и укрепления Российского централизованного государства. – 1985. – 154 с.

77. Бытко Ю. И. Сборник нормативных актов по уголовному праву России X – XX веков / Ю. И. Бытко, С. Ю. Бытко. – Саратов, 2006. – 486 с.

78. Соборное Уложение 1649 г. // Российское законодательство X–XX веков: тексты и комментарии : в 9 т. — М. : Юрид. лит., 1985.

Т. 3 : Акты Земских соборов. –1985. – С. 214–245.

79. Воинские артикулы // Российское законодательство X–XX веков: тексты и комментарии : в 9 т. – М. : Юрид. лит., 1986.

Т. 4 : Законодательство периода становления абсолютизма. –1986. – С. 96–113.

80. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серп. 1949 р. // Сборник международных договоров СССР. – М., 1993. – Вып. XLVI. – 542 с.

81. Воскресенский Н. А. Законодательные акты Петра I / Н. А. Воскресенский. Т. 1. – М.–Л., 1945. – 196 с.

82. Горинь Г. Громадське самоврядування: народні традиції і сучасні проблеми українського села / Г. Горинь // Самоврядування та самоорганізація територіальних громад : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 24-25 черв. 1999 р.). – Л. : ЛьвДУВС, 1999. – 24–27.

83. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных // Свод законов Российской империи. – СПб., 1912.

Т. 15. – 1912. – 373 с.

84. Уголовное уложение // Свод законов Российской империи. – СПб. : [б.и.], 1909.

Т. 15. –1909. – 148 с.

85. Фойницкий И. Я. Курс уголовного права. Часть Особенная: Посягательства личные и имущественные / И. Я. Фойницкий. – Петроград, 1916. – 432 с. – (Репринт. изд.).

86. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями // Свод законов Российской империи. – Петроград : [б.и.], 1914.

Т. 15. – 1914. – 92 с.

87. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник русского уголовного права (Общая и Особенная части) / Л. С. Белогриц-Котляревский. – К. : [б.и.], 1903. – 656 с. – (Репринт. изд.).

88. Есипов В. В. Уголовное уложение 1903 года, его характер и содержание / В. В. Есипов. – Варшава, 1903. – 274 с.

89. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997.

Т. 1 : 1917–1925. – 1997. – 504 с. : іл.

90. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Едуард Миколайович Кісілюк. – К., 2003. – 20 с.

91. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство доби Гетьманату / Е. М. Кісілюк // Держава і право : зб. наук. пр. – 2001. – Вип. 13. – С. 418–425. – (Серія «Юридичні і політичні науки»).

92. Державний вісник. – 1918. – 5 лип.

93. Вістник УНР. – 1918. – 19 груд.

94. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : монографія / Е. М. Кісілюк. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2011. – 232 с.

95. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. – М., 1953. – 786 с.

96. Фадеев В. И. Муниципальное право России / В. И. Фадеев. – М., 1994. – 314 с.

97. Морозова Л. А. Государство и собственность (проблемы межотраслевого института) / Л. А. Морозова // Государство и право. – 1996. – № 12. – С. 17–21.

98. Уголовный кодекс УССР 1922 года // Борьба с преступностью в Украинской ССР : сб. докум. Т. 1. – К., 1966. – С. 450–480.

99. Уголовный кодекс УССР 1927 года // Борьба с преступностью в Украинской ССР : сб. докум. Т. 2. – К., 1967. – С. 311–369.

100. Вышинская З. А. Посягательства на социалистическую собственность / З. А. Вышинская // Советское уголовное право: часть Особенная / под ред. А. А. Герцензона, З. А. Вышинской. – М., 1951. – С. 139–174.

101. Куринов Б. А. Преступные посягательства на социалистическую собственность / Б. А. Куринов // Советское уголовное право: Особенная часть / под ред. Б. С. Утевского. – М., 1958. – С. 93–136.

102. Сергеева Т. Л. Уголовно-правовая охрана социалистической собственности в СССР / Т. Л. Сергеева. – М., 1954. – 178 с.

103. Исаев М. М. Преступления против личной собственности граждан // Советское уголовное право: часть Особенная / М. М. Исаев; под ред. А. А. Герцензона, З. А. Вышинской. – М., 1951. – С. 254–297.

104. Утевский Б. С. Преступления против личной собственности граждан / Б. С. Утевский // Советское уголовное право: Особенная часть / под ред. Б. С. Утевского. – М., 1958. – С. 186–235.

105. Украинская ССР. Законы и постановления. Уголовный кодекс Украинской ССР : утв. 28 дек. 1960 г. – К. : Госкомиздат, 1961. – 134 с.

106. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. з подальш. змінами та доповн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

107. Уголовное право: часть Особенная / под ред. Здравомыслова Б. В., Келиной С. Г., Рашковской Ш. С., Шнейдера М. А. – М., 1966. – 686 с.

108. Курс советского уголовного права. Часть Особенная / под ред. Пионтковского А. А., Ромашкина П. С., Чхиквадзе В. М. – М., 1970.

Т. IV : Государственные преступления и преступления против социалистической собственности. – 1970. – 412 с.

109. Курс советского уголовного права. Часть Особенная. Т. 3 / под ред. Н. А. Беляева, М. Д. Шаргородского. – Л., 1973. – 528 с.

110. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення в галузі електроенергетики : Закон України від 31 трав. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

111. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві : Закон України від 13 січ. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon.rada.gov.ua>

112. Сербіна Н. О. Предмет умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства / Н. О. Сербіна // Visegrad journal on human rights. – 2014. – № 2/1. – Р. 164–168.

113. Княгинин В. Рецепция зарубежного права как способ модернизации российской правовой системы / В. Княгинин [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.archipelag.ru>.

114. Модельный Уголовный Кодекс для государств-участников Содружества Независимых Государств : принят Постановлением Межпарлам. Ассамблеи гос.-участ. Содружества Независим. Гос. (С-Петербург, 17 февр. 1996 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кодексу :

<http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/ihl-nat-3.htm>.

115. Уголовный кодекс Азербайджанской республики. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 386 с.

116. Уголовный кодекс Республики Беларусь : принят Палатой представителей 2 июня 1999 г., одобрен Советом Республики 24 июня 1999 г. [текст Кодекса по состоянию на 10 июля 2002 г.]. – Мн. : Амалфея, 2002. – 288 с.

117. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 г., № 167-І / [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу :

<http://www.zakon.kz/211944-ugolovnyjj-kodeks-rk-2011.html>.

118. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 410 с.

119. Уголовный кодекс Российской Федерации // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. – № 25. – Ст. 2954.

120. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу :

<http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=3312&lang>.

121. Уголовный кодекс Литовской Республики. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 342 с.

122. Уголовный кодекс Латвийской Республики. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 313 с.

123. Уголовный кодекс Эстонской Республики. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 262 с.

124. Уголовный кодекс Испании. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.

125. Уголовный кодекс Нидерландов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 230 с.

126. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 524 с.

127. Уголовный кодекс Республики Польша. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 234 с.

128. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 253 с.

129. Уголовный Кодекс Франции. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 650 с.
130. Уголовный Кодекс Швейцарии. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 350 с.
131. Уголовный кодекс Швеции. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 320 с.
132. Уголовный кодекс Японии. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 226 с.
133. Ємельянов В. П. Дискусійні питання щодо визначення об'єкта злочину у кримінально-правовій науці / В. П. Ємельянов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 16. – С. 172 – 182.
134. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія / С. Я. Лихова. – К. : Київ. ун-т, 2006. – 573 с.
135. Зателепин О. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве / О. Зателепин // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 29–31.
136. Уголовный кодекс Украины : науч.-практ. комментарий / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. – [Изд. 7-е, перераб. и дополн.]. – Х. : Одиссей, 2010. – 904 с.
137. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 1999. – 464 с.
138. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – [2-е изд., перераб. и дополн.]. – М. : Юрист, 2001. – 210 с.
139. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Таций. – Х. : Вища шк., 1988. – 198 с.

140. Сташис В. В. Концептуальні положення і система чинного Кримінального кодексу України / В. В. Сташис, В. Я. Тацій // Проблеми законності. – 2009. – № 100. – С. 278–290.

141. Сербіна Н. О. Об'єкт злочину, передбаченого статтею 270-1 Кримінального кодексу України / Н. О. Сербіна // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 6 (79). – С. 177–182.

142. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Русский язык, 1978.

Т. 1. : А-З. – 1978. – 699 с.

143. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – [19-е изд., испр.]. – М. : Рус. язык, 1987. – 750 с.

144. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. Т. 1 / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – К. : Аконіт, 1998. – 910 с.

145. Юридический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1984. – 415 с.

146. Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права / [под общ. ред. Н. И. Панова]. – Х. : Рубикон, 1993. – 164 с.

147. Тихий В. П. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности обращения с общепасными предметами / В. П. Тихий. – К. : УМКВО, 1989. – 78 с.

148. Панов М. І. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми) / М. І. Панов, В. П. Тихий // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 3 (22). – С. 10–16.

149. Комиссаров В. С. Преступления, нарушающие общие правила безопасности (Понятие, система, общая характеристика) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Комиссаров В. С. – М., 1997. – 214 с.

150. Комиссаров В. С. Терроризм, бандитизм, захват заложника и другие тяжкие преступления против безопасности общества. По новому УК РФ / В. С. Комиссаров. – М. : Кросна-Лекс, 1997. – 160 с.

151. Овчинникова Г. В. Терроризм / Г. В. Овчинников. – СПб. : С-Петербург. юрид. ин-т Ген. прокуратуры РФ, 1998. – 36 с.

152. Савченко А. В. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. Ф. – [2-ге вид., випр. та доповн.]. – К. : Паливода А. В., 2006. – 636 с.

153. Ткаченко В. И. Преступления против общественной безопасности / В. И. Ткаченко. – М. : ВЮЗИ, 1984. – 81 с.

154. Фортуна Г. Ф. Уголовно-правовая борьба с массовыми беспорядками : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Фортуна Г. Ф. – М., 1992. – 176 с.

155. Гостев В. В. О соотношении понятий общественного порядка и общественной безопасности / В. В. Гостев // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2002. – № 2. – С 206–213.

156. Туманов Г. А. Общественная безопасность и ее обеспечение в экстремальных условиях / Г. А. Туманов, В. И. Фризко // Советское государство и право. – 1989 – № 8. – С. 21.

157. Гринберг Н. С. Преступления против общественной безопасности : учеб. пос. / Н. С. Гринберг. – Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1974. – 177 с.

158. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Демидова Людмила Миколаївна. – Х., 2003. – 163 с.

159. Ефимов М. А. Борьба с преступлениями против общественного порядка, общественной безопасности и здоровья населения / М. А. Ефимов. – Мн : Выш. шк., 1971. – 236 с.

160. Уголовное право: Особенная часть : учебник / под ред. А. И. Рарога. – М., 1996. – 480 с.

161. Тихий В. П. Громадська безпека та деякі особливості складів злочинів проти неї / В. П. Тихий // Науково-практичні коментарі. – 2002. – №4. – С. 94–99.

162. Тихий В. П. Злочини проти суспільної (загальної) безпеки : консп. лекцій / В. П. Тихий. – Х. : Націон. юрид. акад. Укр., 1996. – 69 с.

163. Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности / В. П. Тихий. – Х. : Вища шк.; Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. – 173 с.

164. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.

165. Кириченко О. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії завідомо неправдивим повідомленням про загрозу громадській безпеці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кириченко Олег Вікторович. – Запоріжжя, 2005. – 234 с.

166. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації : монографія / А. О. Данилевський, [наук. ред. докт. юрид. наук, доц. Є. В. Фесенко]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 232 с.

167. Тихий В. Сучасні проблеми застосування і вдосконалення кримінально-правових норм про відповідальність за злочини проти

громадської безпеки / В. Тихий // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2008. – № 3. – С. 39–43.

168. Кудрявцев В. Н. О соотношении предмета и объекта преступлений по советскому уголовному праву / В. Н. Кудрявцев // Труды ВЮА. – 1961. – Вып. 13. – С. 64–65.

169. Фролов Е. Л. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е. Л. Фролов // Сборник ученых трудов Свердловского юридического института. – 1969. – № ?? – С. 212.

170. Медицький І. Б. Кримінально-правова охорона об'єктів житлово-комунального господарства (на прикладі аналізу ст. 270-1 КК України) / І. Б. Медицький // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 20-21 трав. 2011 р.) / редкол. : Боддарь Г. Є., Данилевський А. О., Дудоров О. О. [та ін.]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 318–321.

171. Шевченко Є. В. Злочини з похідними наслідками в кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шевченко Євген Валерійович. – Х., 2001. – 177 с.

172. Данилевський А. О. Щодо розміщення норми про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства / А. О. Данилевський // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 20-21 трав. 2011 р.) / редкол. : Боддарь Г. Є., Данилевський А. О., Дудоров О. О. [та ін.]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 147–151.

173. Сербіна Н. О. Щодо об'єкта умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства / Н. О. Сербіна // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) :

матеріали ІІ наук.-теорет. конф. (м. Київ, 16 листоп. 2011 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2011. – С. 93–95.

174. Сербіна Н. О. Визначення місця норми про кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у системі Особливої частини КК України / Н. О. Сербіна // Правові дослідження молоді – майбутнє України : матеріали загальноакад. підсумк. наук.-теорет. конф. до Дня науки (м. Київ, 18 трав. 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 156–159.

175. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / [за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова]. – Х. : Кроссруд, 2008. – 364 с.

176. Сидоров Б. В. Поведение потерпевших от преступления и уголовная ответственность / Б. В. Сидоров. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1998. – 128 с.

177. Красиков А. Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / А. Н. Красиков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1976. – 120 с.

178. Потченко Б. А. Потерпевший как субъект уголовных правоотношений / Б. А. Потченко // Советское государство и право. – 1989. – №11. – С. 82–87.

179. Квашиш В. Е. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений / В. Е. Квашиш. – М. : NOTA BENE, 1999. – 78 с.

180. Гаджиева А. А. Понятие потерпевшего в уголовном праве: проблемы, дискуссии, обсуждение / А. А. Гаджиева // Государство и право. – 2006. – № 4. – С. 106–112.

181. Минская В. С. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения / В. С. Минская, Г. И. Чечель. – Иркутск : Изд-во Иркутск. ун-та, 1988. – 224 с.

182. Карпушин М. П. Уголовная ответственность и состав преступления / М. П. Карпушин, В. И. Курляндский. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 74–76.

183. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 228 с.

184. Фролов Е. А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность / Е. А. Фролов. – Свердловск, 1975. – 300 с.

185. Фаргиев И. А. Учение о потерпевшем в уголовном праве России : автореф. дис. на соискание науч. степ. д-ра юрид. наук : спец. № ??? «Название спец.» / И. А. Фаргиев. — М., 2005. – 28 с.

186. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : монографія / М. В. Сенаторов. – Х. : Право, 2006. – 208 с.

187. Діяльність органів внутрішніх справ з протидії торгівлі людьми : навч. посіб. / [Куц В. М., Левченко К. Б., Лизогуб Б. В. та ін]; за ред. акад. О. М. Бандурки. – Х. : Прометей-Прес, 2004. – 268 с.

188. Джужа О. М. Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспекти) : навч. посіб. / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв. – К., 1994. – 304 с.

189. Коржанський М. Й. Нариси з кримінального права / М. Й. Коржанський. – К. : Генеза, 1999. – 208 с.

190. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н. И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.

191. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е. А. Фролов // Сборник ученых трудов Свердловского юридического института. – 1969. – Вып. 10. – С. 184–225.

192. Смитиенко В. Н. Объект преступлений против здоровья населения / В. Н. Смитиенко. – Омск, 1973. – 187 с.

193. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення відповідальності за викрадення каналізаційних люків) : проект Закону України (реєстр. №1381 від 10.12.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до проекту :

http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036

194. Демидова Л. М. До проблеми систематизації об'єктів майнової шкоди за чинним КК України / Л. М. Демидова // Проблеми законності. – 2011. – № 113. – С. 101–111.

195. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Александров Ю. В., Дудоров О. О., Клименко В. А. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [вид. 5-те, перероб. та доповн.]. – К. : Атіка, 2009. – 744 с.

196. Расторопов С. Объект преступлений против здоровья человека / С. Расторопов // Уголовное право. – 2004. – № 1. – С. 43–45.

197. Дзюба Ю. П. Деякі методологічні аспекти дослідження предмета злочину / Ю. П. Дзюба // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2009 р.) / [редкол. В. І. Борисов (голов. ред.) та ін.]. – Х. : Право, 2009. – С. 95–98.

198. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 364 с.

199. Кузнецов В. В. Комп'ютерна інформація як предмет крадіжки / В. В. Кузнецов // Право України. – 1999. – №7. – С. 85–88.

200. Кузнецов В. В. Комп'ютерна крадіжка: що розуміти під предметом злочину / В. В. Кузнецов // Право України. – 1999. – №10. – С. 74–76.

201. Лащук Є. В. До питання про «безпредметні» злочини / Є. В. Лащук // Держава і право : зб. наук. пр. – 2000. – Вип.8. – С. 372–378. – (Серія «Юридичні і політичні науки»).

202. Кригер Г. А. К вопросу о понятии объекта преступления в советском уголовном праве / Г. А. Кригер // Вестник Московского университета. – 1995. – № 1. – С. 121–126.

203. Панов Н. И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву / Н. И. Панов // Проблемы правоведения. – 1984. – Вып. 45. – С. 67–73.

204. Сигнаївська І. В. Понятійний апарат предмета злочину, передбаченого ст. 199 КК України / І. В. Сигнаївська // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. – 2009. – №3 (44). – С. 192–201.

205. Кудрявцев В. Н. К вопросу о соотношении объекта и предмета преступления // В. Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1951. – № 8. – С. 51–60.

206. Кравцов С. В. Предмет преступления : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С. В. Кравцов. – Л., 1976. – 18 с.

207. Кримінальне право (Загальна частина) : підручник / [Бабенко А. М., Вапсва Ю. А., Гришук В. К. та ін.]; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.

208. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Часть Общая / А. Ф. Кистяковский. — К. : Изд-е Книгопродавца-Издателя Ф. А. Иогансона, 1891. — 850 с.

209. Курс советского уголовного права. Часть Общая : в 6 т. / редкол. А. А. Пионтковский [и др.]. — М. : Наука, 1970.

Т. 2. : Преступление. — 1970. — 516 с.

210. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. — 192 с.

211. Сербіна Н. О. Житлово-комунальне господарство як правова категорія / Н. О. Сербіна // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листоп. 2013 р.). — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. — С. 200–202.

212. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М., Брич Л. П., Грищук В. К., Дудоров О. О. та ін.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — [9-те вид., перероб. та доповн.] — К. : Юрид. думка, 2012. — 1316 с.

213. Незнайко С. Объекты жилищно-коммунального хозяйства как предмет преступления, предусмотренного статьей 270-1 Уголовного кодекса Украины / С. Незнайко // Закон и жизнь. — 2014. — № 7/3. — С. 90–93.

214. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 1999.

Т. 2 : Д-Й. — 1999. — 743 с.

215. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 2001.

Т. 3 : К-М. — 2001. — 791 с.

216. Сербіна Н. О. Житловий фонд як предмет умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства / Н. О. Сербіна // Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27-28 лют. 2015 р.). – Запоріжжя : Істина, 2015. – С. 91–94.

217. Мостепанюк Л. Об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ст. 270-1 Кримінального кодексу України / Л. Мостепанюк // Публічне право. – 2011. – № 4. – С. 152–159.

218. Сербіна Н. О. Об'єкти благоустрою як предмет умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства / Н. О. Сербіна // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23-24 трав. 2014 р.). – К. : Асоц. асп.-юристів, 2014. – С. 106.

219. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу. Т. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до коментаря :

<http://mego.info>

220. Байлов А. В. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 270-1 Кримінального кодексу України / А. В. Байлов, С. І. Поляков // Застосування кримінального законодавства органами внутрішніх справ: проблеми теорії і практики : тези доп. Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпропетровськ, 31 трав. 2012 р.). – Дніпропетровськ, 2013. – С. 58–60.

221. Сербіна Н. О. Особливості встановлення ознак об'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства при кваліфікації злочинів / Н. О. Сербіна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – Т. 2, № 12. – С. 132–135. – (Серія «Юриспруденція»).

222. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.

223. Єпур Г. В. Об'єктивна сторона складу злочину / Г. В. Єпур // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2000. – № 3. – С. 137–141.

224. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / П. С. Матишевський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.

225. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций : в 2 т. / А. В. Наумов. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрид. лит., 2004.

Т. 1 : Общая часть. – 2004. – 496 с.

226. Миколенко О. М. Суспільно небезпечні наслідки як факультативна ознака складу злочину / О. М. Миколенко // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – Вип. 2. – С. 98–101.

227. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. Тація В. Я., Пшонки В. П., Борисова В. І., Тютюгіна В. І. – [5-те вид., допов.]. – Х. : Право, 2013.

Т. 2 : Особлива частина / Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. [та ін.]. – 2013. – 1040 с.

228. Кваліфікація злочинів, підслідних органами внутрішніх справ : навч. посіб. / [Коваленко В. В., Джужа О. М., Савченко А. В. та ін.]; за заг. ред. В. В. Коваленка, за наук. ред. О. М. Джужі та А. В. Савченка. – К. : Атіка, 2011. – 648 с.

229. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія / Є. В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.

230. Кісілюк Е. М. Проблемні питання визначення шкоди при кваліфікації злочинів / Е. М. Кісілюк // Правове забезпечення діяльності

міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід : зб. наук. пр. / Київ. націон. ун-т внутр. справ. – К. : Атіка, 2006. – С. 72–80.

231. Орлов В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву / В. С. Орлов. – М. : Госюриздат, 1958. – 260 с.

232. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве / П. С. Дагель. – Владивосток : Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1970. – 129 с.

233. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность / Н. С. Лейкина. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 129 с.

234. Устименко В. В. Специальный субъект преступления / В. В. Устименко. – Х. : Вища шк., 1989. – 104 с.

235. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве / Р. И. Михеев. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. – 300 с.

236. Михеев Р. И. Уголовная ответственность лиц с психофизиологическими особенностями и психогенетическими аномалиями (спорные вопросы правовой теории и трудности практической деятельности органов правоприменения) : [учеб. пос.] / Р. И. Михеев. – Хабаровск, 1989. – 96 с.

237. Орымбаев Р. Специальный субъект преступления / Р. Орымбаев. – Алма-Ата, 1977. – 153 с.

238. Парасюк Н. М. Суб'єктивна сторона складів злочинів про незаконні дії з документами, бланками, штампами та печатками (ст.ст. 357, 358 КК України) [Електронний ресурс] / Н. М. Парасюк // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 700–710. – Режим доступу до журн. :

<http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11pnmctp.pdf>.

239. Владимиров В. А. Субъект преступления по советскому уголовному праву / В. А. Владимиров, Г. А. Левицкий. – М. : Высш. шк. МООП РСФСР, 1964. – 59 с.

240. Ялин А. Субъект преступления как условие уголовной ответственности / А. Ялин // Российская юстиция. – 2001. – № 2. – С. 59–61.

241. Келина С. Г. Принципы советского уголовного права / С. Г. Келина, В. Н. Кудрявцев. – М. : Ин-т гос-ва и права АН СССР, 1988. – 173 с.

242. Курс уголовного права. Общая часть / [под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой]. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1999.

Т. 1 : Учение о преступлении. – 1999. – 592 с.

243. Охман О. В. Характеристика суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України / О. В. Охман // Університетські записки : часопис Хмельн. ун-ту упр. та права. – 2006. – № 2 (18). – С. 247–253.

244. Постановление Верховного Суда УССР от 19.10.1927 / Вестник советской юстиции. – 1928. – № 2. – С. 14–21.

245. Проект кримінального кодексу України : внесений на розгляд ВРУ 15 трав. 1998 р. нар. депутатом України І. М. Пилипчуком [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа :

<http://www.rada.gov.ua/zakon/PR1/TXT1/1000/p1029-1.htm>

246. Гуторова Н. О. Проблеми відповідальності юридичних осіб у кримінальному судочинстві за ухилення від оподаткування / Н. О. Гуторова // Вісник національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Спецвип. – С. 131–135.

247. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень : Закон України від 11 черв. 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 45. – Ст. 692.

248. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб» : внесений на розгляд ВРУ 17 січ. 2013 р. Кабінетом Міністрів України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа :

http://www.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45483

249. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)» : внесений на розгляд ВРУ 14 трав. 2013 р. народними депутатами О. І. Махніцьким, П. Д. Петренком та ін. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа :

http://www.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46901

250. Кримінальна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_101

251. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність від 23 листоп. 2001 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575

252. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинних шляхом, та про фінансування

тероризму від 16 трав. 2005 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_948

253. Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 трав. 2005 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_858

254. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 трав. 2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 12. – Ст. 183.

255. Дудоров О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України / О. Дудоров // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2. – С. 133–141.

256. Сербіна Н. О. Особливості встановлення суб'єкта злочину при кваліфікації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства / Н. О. Сербіна // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і асп. (Луцьк, 12-13 трав. 2015 р.) : у 3 т. Т. 3. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – С. 393–395.

257. Клименко В. А. Обмежена осудність : поняття, критерії та примусове лікування : [монографія] / Клименко В. А., Первомайський В. Б., Приходько Т. М. – Х. : Атіка, 2011. – 180 с.

258. Магарін М. С. Суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України : [монографія] / [М. С. Магарін, Д. В. Бараненко]; за

ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Л. Стрельцова. – О. : Астропринт, 2001. – 104 с.

259. Лазарев А. М. Субъект преступления / А. М. Лазарев. – М. : ВЮЗИ, 1981. – 93 с.

260. Трахтеров В. С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве (исторический очерк) / В. С. Трахтеров. – Х. : Юрид. акад., 1992. – 83 с.

261. Незнайко С. В. Суб'єкт умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства / С. В. Незнайко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2013. – Спецвип. № 3. – С. 42–46.

262. Касьян Л. В. Деякі аспекти визначення службової особи як спеціального суб'єкта злочину [Електронний ресурс] / Л. В. Касьян. – Режим доступу :

<http://www.legalactivity.com.ua>

263. Кримінальна справа №: 2018/5785/2012 : Київ. район. суд м. Харкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу до справи :

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26737998>.

264. Сергиевский Н. Д. Русское уголовное право. Часть Общая / Н. Д. Сергиевский. – [Изд. 10-е]. – СПб., 1913. – 380 с.

265. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2006. – 656 с.

266. Кузнецов В. В. Кримінальне право України : посіб. [для підгот. до іспитів] / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 300 с.

267. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / П. Л. Фріс. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.

268. Чернишова Н. В. Кримінальне право України (Загальна частина) : навч. пос. / Н. В. Чернишова. – К. : Атіка, 2003. – 288 с.

269. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : посібник / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. – К. : Центр учбов. л-ри, 2015. – 312 с.

270. Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / Т. О. Гончар, Є. Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2014. – 240 с.

271. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереща. – К. : Алерта, 2014. – 352 с.

272. Рарог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам / А. И. Рарог. – СПб. : Юрид.центр Пресс, 2003. – 304 с.

273. Волков Б. С. Мотивы преступлений (Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование) / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 152 с.

274. Волков Б. С. Проблема воли и уголовная ответственность / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1965. – 136 с.

275. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : учебник / под ред. проф. Б. В. Здравомыслова. – М. : Юристъ, 2000. – 480 с.

276. Ярмыш Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики) / Н. Н. Ярмыш. – Х. : Основа, 1999. – 84 с.

277. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Вереша Роман Вікторович. – К., 2004. – 277 с.

278. Емельянов В. П. Терроризм и преступления террористической направленности / В. П. Емельянов. – Х. : Рубикон, 1997. – 176 с.

279. Злобин Г. А. Умысел и его формы / Г. А. Злобин, Б. С. Никифоров. – М. : Юрид. лит., 1972. – 264 с.

280. Кримінальна справа №: 0807/1022/2012 : Енергодар. міськ. суд Запорізьк. обл.[Електронний ресурс]. – Режим доступу до справи :

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24147370>.

281. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений / Л. Н. Кривоченко. – Х. : Вища шк., 1983. – 129 с.

282. Сеченов И. М. О предметном мышлении с физиологической точки зрения / И. М. Сеченов. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 486 с.

283. Ухтомский А. А. Избранные труды / А. А. Ухтомский; под ред. Е. М. Крепса. – Л. : Наука, 1978. – 573 с.

284. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.

285. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Андрушко П. П., Арсенюк Т. М., Бантишев О. Ф. та ін.]; за заг. ред. Андрушка П. П., Гончаренка В. Г., Фесенка Є. В. – [2-ге вид., перероб. та доповн.]. – К. : Дакор, 2012. – 1428 с.

286. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України : [Текст] / за заг. ред. А. В. Савченка. – К. : Центр учбов. л-ри, 2013. – 1272 с.

287. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. О. І. Мотлях. – К. : Центр учеб. л-ры, 2014. – 696 с.

288. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Ін Юре, 2003. – 1196 с.

289. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права / А. А. Пинаев. – Х. : Харьков юрид., 2001.

Кн. 1 : О преступлении. – 2001. – 289 с.

290. Воробей П. А. Кримінально-правове ставлення в вину : монографія / П. А. Воробей. – К. : Атіка, 2009. – 176 с.

291. Уголовное право. Особенная часть : учебник / под ред. В. И. Ветрова, Ю. И. Ляпунова. – М., 1998. – 846 с.

292. Тяжкова И. М. Некоторые вопросы квалификации уничтожения и повреждения имущества и иных предметов // Вестник МГУ. – 2006. – № 1. – С. 3–15. – (Серия « Право»).

293. Иногамова-Хегай Л. В. Конкуренция норм уголовного права / Л. В. Иногамова-Хегай. – М. : Щит-М, 1999. – 287 с.

294. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кодексу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2563-14>.

295. Хмельовська Н. З. Мотив та мета при умисному знищені або пошкоджені майна: їх значення для кваліфікації діяння / Н. З. Хмельовська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2005. – Вип. 2. – С. 221–228.

296. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т. А. Лесниевски-Костарева. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : НОРМА, 2000. – 400 с.

297. Кругликов Л. Л. Квалифицирующие обстоятельства: понятие, виды, влияние на квалификацию преступлений : учеб. пос. / Л. Л. Кругликов, В. Н. Савинов. – Ярославль, 1989. – 382 с.

298. Гуторова Н. О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності / Н. О. Гуторова // Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності : матеріали наук.-практ. конфер. / редкол. : В. В. Сташис (гол. ред.) [та ін.]. – Х. : Кроссруд, 2006. – С. 47–50.

299. Марін О. К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин / О. К. Марін // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XII регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 9-10 лют. 2006 р.). – Л. : Юрид. ф-т Львів. націон. ун-ту ім. І. Франка, 2006. – С. 366–369.

300. Кругликов Л. Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, А. В. Васильевский. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 298 с.

301. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве: вопросы теории / Л. Л. Кругликов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 164 с.

302. Галиакбаров Р. Р. Квалификация групповых преступлений : [Текст] / Р. Р. Галиакбаров; отв. ред. В. И. Артемов. – М. : Юрид. лит., 1980. – 80 с. – (Б-ка нар. судьи).

303. Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений : учеб. пос. [для вузов] / Б. А. Куринов. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 181 с.

304. Барков А. В. Значение, понятие, виды и принципы конструирования квалифицирующих признаков преступления / А. В. Барков // Проблемы совершенствования законодательства и правоприменительной деятельности в

СССР: тезисы докл. науч.-практ. конф. (Минск, 3-4 окт. 1983 г.). – Мн., 1983. – С. 285-296.

305. Мельникова Ю. Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания / Ю. Б. Мельникова. – Красноярск, 1989. – 120 с.

306. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

307. Словник термінів із Загальної частини кримінального права України / [С.Ф. Денисов, О.В. Яцюк]. – Запоріжжя : ЗЮІ ДДУВС, 2007. – 126 с.

308. Бодаєвський В. П. Кваліфікуючі ознаки складу злочину, передбаченого ст. 410 Кримінального кодексу України / В. П. Бодаєвський // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 12 (156). – С. 160–164.

309. Ільїна О. В. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак корисливих злочинів проти власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Ільїна. – К., 2007. – 18 с.

310. Сербіна Н. О. Кваліфікуючі ознаки як засіб диференціації кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства / Н. О. Сербіна // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 2, Т. 3. – С. 70–74. – (Серія «Юридичні науки»).

311. Кісілюк Е. Юридична природа кваліфікуючих ознак складу злочину / Е. М. Кісілюк // Юридична Україна. – 2008. – № 12. – С. 112–116.

312. Баулін Ю. В. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності // Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: матеріали наук.-практ. конфер. (м. Харків,

2006 р.) / редкол. : В. В. Сташис (гол. ред.) та ін. – Х. : Кроссроуд, 2006. – С. 6–11.

313. Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного і колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки : Постанова пленуму Верховного Суду України від 2 лип. 1976 р., № 4 (у ред. постанови від 3 бер. 2000 р., № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до постанови :

<http://scourt.gov.ua>

314. Кісілюк Е. М. Значення правильної кваліфікації при розкритті кримінальних правопорушень / Е. М. Кісілюк // Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. криміналістики та суд. медицини НАВС (м. Київ, 23 січ. 2015 р.). – К. : Гельветика, 2015. – С. 91–93.

315. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. – [2-е изд., перераб. и дополн.] / Л. Д. Гаухман. – М. : ЮрИнфоР, 2003. – 448 с.

316. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике / С. А. Тарарухин. – К. : Юринком, 1995. – 205 с.

317. Фесенко Є. В. Злочини проти громадської безпеки та проти здоров'я населення: питання розмежування / Є. В. Фесенко // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування та вивчення : матеріали міжнар. наук.-практ. конфер. (Харків, 25-26 жовт. 2001 р.) / [редкол. : В. В. Сташис (гол. ред.) та ін.]. – К. – Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 184–186.

318. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : монографія / Є. В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.

319. Фесенко Є. В. Специфічні ознаки суміжних складів злочинів / Є. В. Фесенко // Сучасні проблеми держави і права / упоряд. :

Гончаренко В. Г., Воронова Л. К., Безугла Я. І. – К. : Либідь, 1990. – С. 134–139.

320. Брич Л. Суміжні склади злочинів: поняття та ознаки / Л. Брич // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 6. – С. 102–109.

321. Денисов С. А. Актуальные проблемы уголовной ответственности за преступления против правосудия : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Денисов Сергей Анатольевич. – М., 2003. – 362 с.

322. Мандро О. В. Особливості відмежування злочинів, які посягають на суддю, народного засідателя чи присяжного від суміжних діянь / О. В. Мандро // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Спецвип. Т. 1. – С. 103–106. – (Серія «Юридичні науки»).

323. Женунтій В. Особливості кваліфікації протиправних діянь, що спричинили знищення або пошкодження майна / В. Женунтій, Л. Шестопалова // Право України. – 2004. – № 3. – С. 56–59.

324. Марін О. К. Конкуренція кримінально-правових норм : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Марін Олександр Костянтинович. – Л., 2001. – 235 с.

325. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В. І. Шакуна. – [5-те вид., перероб.]. – К. : Алерта, 2013. – 320 с.

326. Горелик А. С. Конкуренция уголовно-правовых норм : учеб. пос. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Красноярск : Изд-во Краснояр. гос. ун-та, 1998. – 106 с.

327. Сауляк С. Ф. Проблема конкуренции уголовно-правовых норм : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сауляк С. Ф. – М., 1990. – 170 с.

328. Куринов Б. А. Квалификация при совокупности преступлений и конкуренции уголовно-правовых норм / Б. А. Куринов // Вестник МГУ. — 1983. – № 2. – С. 23–28. – (Серия «Право»).

329. Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М. И. Бажанов. – Х. : Право, 2000. – 128 с.

330. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. [для студ. юрид. вузів і ф-тів] / [Андрусів Г. В., Андрушко П. П., Бенківський В. В. та ін.]; за ред. П. С. Матишевського [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 512 с. – (Стереотип. вид.).

331. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / [Беніцький А. С., Гуславський В. С., Дудоров О. О., Розовський Б. Г.]. – К. : Істина, 2011. – 1111 с.

332. Портнов И. Совокупность умышленного уничтожения социалистического имущества и смежных деяний / И. Потрнов // Социалистическая законность. – 1975. – № 11. – С. 43–44.

333. Хахулина К. С. Конкуренция уголовно-правовых норм и её преодоление в процессе их применения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Хахулина Капитолина Степановна. – Казань, 1984. – 205 с.

загальноакад. підсумк. наук.-теорет. конф., присвяченої Дню науки (м. Київ, 18 трав. 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 156-159.

6. Сербіна Н. О. Житлово-комунальне господарство як правова категорія / Н. О. Сербіна // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листоп. 2013 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 200-202.

7. Сербіна Н. О. Юридична природа кримінального правопорушення у сфері житлово-комунального господарства / Н. О. Сербіна // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) : матеріали V міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 89-91.

використовуються у навчальному процесі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ під час проведення семінарських і практичних занять зі слухачами та курсантами.

Члени комісії:

Проректор ДДУВС
доктор юридичних наук, с.н.с.

С.І. Мінченко

Начальник кафедри
кримінального права
та кримінології ДДУВС
кандидат юридичних наук, доцент

В.В. Шаблистий

Завідувач кафедри
кримінально-правових
дисциплін ДДУВС
кандидат юридичних наук, доцент

О.П. Дячкін